

ISSN No: 1304-0235

İKTİSAT FAKÜLTESİ MECMUASI

66. Cilt, Sayı: 1, Yıl: 2016

İSTANBUL - 2016

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi mecmuası.-- İstanbul : İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi, 1939-

c.: şekil, grafik, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı.

ISSN 1304-0235

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifm/index>

1. EKONOMİ – SÜRELİ YAYINLAR. 2. EKONOMİ - TÜRKİYE.

Baskı:

İlbey Matbaa

www.ilbeymatbaa.com.tr

Sertifika No: 17845

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı
tarafından bastırılmıştır.

DANIŐMA KURULU

Prof. Dr. Ömer Zühtü ALTAN	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Canan ÇETİN	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Toker DERELİ	(IŐık Üniversitesi)
Prof. Dr. Salih DURER	(Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet GÖKÇEN	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülten KAZGAN	(Bilgi Üniversitesi)
Prof. Dr. Erol MANİSALI	(Okan Üniversitesi)
Prof. Dr. Hassan MOHAMMEDİ	(Illionis State University, USA)
Prof. Dr. James PAYNE	(Illionis State University, USA)
Prof. Dr. Mahmut PAKSOY	(Kültür Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet SÜMER	(Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU	(Marmara Üniversitesi)

YAZI KURULU

Prof. Dr. Haluk ALKAN (Editör)
Prof. Dr. Nazan SUSAM (Editör Yardımcısı)
Doç. Dr. Halil TUNALI (Editör Yardımcısı)
Prof. Dr. Halil İbrahim SARIOĞLU
Prof. Dr. Salim Ateş OKTAR
Prof. Dr. Füsun İSTANBULLU DİNÇER
Prof. Dr. Ahmet İNCEKARA
Prof. Dr. Muhittin KAPLAN
Prof. Dr. Haluk ALKAN
Prof. Dr. Nilgün İL

YAYIN KOMİTESİ

Prof. Dr. Haluk ALKAN (Editör)
Prof. Dr. Nazan SUSAM (Editör Yardımcısı)
Doç. Dr. Halil TUNALI (Editör Yardımcısı)

- İ.. İktisat Fakültesi Mecmuası yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- Bu dergide yayımlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Dergide yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

- 1) **Avrupa İktisat Tarihinde Hukuki İlişkiler Olarak Tüccar Zümresinin Yükselişi**
Doç. Dr. Kürşat Haldun AKALIN..... 1-44
- 2) **Tarımsal Desteklerin Değişen Yapısı Ve Yüksek Tarımsal Desteklerin Nedenleri: Türkiye İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz**
Doç. Dr. Yüksel BAYRAKTAR
Dr. Erdem BULUT 45-66
- 3) **Income Inequality and Innovativeness: An Application For European Countries**
Doç. Dr. Halil TUNALI
Fatih ŞAHAN 67-82
- 4) **İran-Suudi Arabistan İlişkileri, 1932-2014**
Yrd. Doç. Dr. Muharrem Hilmi ÖZEV 83-104

MAKALELER

AVRUPA İKTİSAT TARİHİNDE HUKUKİ İLİŞKİLER OLARAK TÜCCAR ZÜMRESİNİN YÜKSELİŞİ

Kürşat Haldun AKALIN*

Özet

Ortaçağ Avrupasının tüccarlarının tamamı, borç para veren ve borç alan veya çoğunlukla olduğu gibi hem borç veren ve hem de borç alan finansörlerdi. Kredi, özellikle de satılan kredi, ticaretin özüydü. Gerçekten de borç almak, kredi açmak, karşılayabileceği yükümlülükleri güvence altına almak gibisinden parasal işlerle uğraşmak tüccarın temel ilgi sahasıydı. Bütün bunlara rağmen, finans işleri ticari işlerinin yanında ilave işleri olarak kaldı. Ortaçağların zirvesinde veya yaklaşık 1300'lü yıllarda, büyük arazi sahiplerinin ve özellikle de tüccarların tasarrufları, kırsal bölgelerde ve kentlerde yatırılmıştır. Böylece Avrupa'da burjuva isminde, ekonomik uğraşısından sağladığı kazançlarıyla ve ulaştığı başarılarıyla, yeni ve devrimci bir toplumsal sınıf oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nexum, Nexus, Burjuva, Tüccar hukuku, Doğal Haklar

THE RISE OF MERCHANT CATEGORY AS LEGAL RELATIONS IN THE ECONOMIC HISTORY OF EUROPE

Abstract

All merchants of medieval Europe were financier as givers of credit, as receivers of credit, or usually as both. Credit, especially sales credit, was a kernel of commerce. Indeed, managing his finances was commonly a merchant's primary concern where to borrow, to whom to extend credit, how to ensure that obligations could be met. However, for most merchants, finance remained but an adjunct to their commercial business. During the high Middle Ages or about 1300, the savings of landowners and especially merchants were invested both in the countryside and towns. Thus the new and revolutionary social class was formed in Europe by its gainings and success in economic occupation that its name was bourgeois.

Key Words: Nexum, Nexus, Bourgeois, Mercant law, Natural rights

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, (haldunakalin@osmaniye.edu.tr)

1.Giriş

Avrupa’da 1180’li yıllara gelindiğinde, kilisenin zihinsel ve yargısal baskısından bunalan halk kitleleri önemli binaları ele geçirmiş, vergilere olduğu kadar zorla el koymalara da karşı çıkmış, çalışmak ve ticaret yapmak için kendilerine izin verilmesini istemiştir. Aşa-i rabbani ve diğer kilise ayinlerine katılmaları ve tanrıya ait olan zamanı kilisenin hizmetine girerek kullanmaları konusunda şiddetli baskılara uğraya halk arasında, özellikle zamanın para demek olduğunu farkına varan tüccarlar, bu ısrarlara karşı direnmiştir. Kilise baskılarına karşı direnen ve boşa geçen zamanı değerlendirmek isteyen bu öncü kesim, bizzat papalık ve piskoposları tarafından burjuvalar olarak adlandırılmış ve isyankârlıkla itham edilmiştir. Avrupa’nın önemli ticaret merkezlerinde etkisini hissettiren, tanrıya ayrılacak zamanı kilise hizmetine adanması zorunluluğuna karşı gösterilen dirence ve ayinlerine hazırlanma baskısına karşı yeltenilen başkaldırıya; on birinci ve on ikinci asırdan itibaren şiddetlenen vergilerin yüksekliği, halkın yetiştirdiği hayvanların ve tahılların önemli bir kısmına sahip çıkan kilisenin tamahkarlığı, isyan dalgasına sıradan insanların da katılarak destek vermesine neden olmuştur. On üçüncü asrın soylu tarihçisi Philippe de Beaumanoir’un yazdıklarına şöyle bir bakıldığında, ömrünü ve anını kilisenin hizmetine adamayarak isyanın çıkmasına neden olanlar veya destek çıkanlar, insafsızca cezalandırılmış ve cemaatin hayrına karşı en büyük kötülükleri işledikleri iddiasıyla hiç sorgulanmaksızın lanetlenmişlerdir.¹ Sadece kendi çıkarlarını düşünen, ekonomik konumundan başka hiçbir şeye değer vermeyen ve bencilce idealleri henüz şekillenmekte olan burjuvazinin²; kendisini kazançtan ve başarıdan alıkoyan kilise ayin ve

1 “Fransız kenti Chateaufneuf’da 1184 yılında burjuva devrimcileri vergilere ve gasplara karşı çıkmışlar, çalışma ile ticaret özgürlüklerinin kısıtlanmasına tepki göstermişlerdir. Philippe de Beaumanoir, burjuvaların isyanlarıyla ilgili olarak, cezalandırılması ve nefretle anılması gereken en büyük suçları işlemekteydiler, diye yazmıştır.” (Tigar, 2000; 19)

2 “Avrupa’da ticaret ve sanayi, umumi hayat içinde kendilerine mahsus ehemmiyetli mevki almaya başladılar. Menkul servetlerin miktarı ve bu servetleri ellerinde tutan sınıfların itibarı arttı ve daha ziyade aynı veya tabii diyebileceğimiz durgun bir ekonomi nizamından, paranın hakim olduğu hareketli bir ekonomi nizamına doğru inkişaf kaydedildi. Bu inkişafın Avrupa tarihi için en büyük neticeleri, şüphesiz, yeni bir içtimai zümre olarak şehirler halkının bu memleketlerin hayatına her gün daha fazla artan ölçüler içinde karışmaya başlaması, şeklinde ifade edilebilir. Gerçi eski Roma şehirlerinden bir kısmı, Avrupa kıtasının karanlık devirlerinde bile, kendi mevcudiyetlerini muhafaza etmişlerdi. Fakat bu devirde umumiyetle memur, asker veya manastır keşişleri ile Kilise adamlarından teşekkül eden bu eski şehirlerin halkları, yeni doğan şehirlerin modern Avrupa cemiyetlerine şekil verecek olan burjuvalarından zihniyet ve mensup oldukları sınıf nizam ve teşkilatının hususiyetleri bakımından çok farklı idiler. Ger-

hizmet programına girmeye itaat etmeyerek kendi kişisel ekonomik çabasında direnmesi, o günlerde devrimci bir tesir yapmıştır.

İlk defa Batı Avrupa'da 1000 yılına yaklaşıldığında, muhtemelen satın aldığı malı kentten kente ve fuardan fuara dolaştırdığı için, tozlu ayaklar lakabıyla da tanınan ve kazancına önem veren tüccar örneğine rastlanılmıştır. Binek sırtında olduğu kadar yalın ayak araba sürerek pazardan pazara giderek öncelikle feodal lordlara aldığı mallarını satan tüccarların neredeyse tamamı, soylu bir aileden gelmedikleri ve

çekten, faal bir maya halinde Avrupa cemiyetlerinin bünyesini işleyecek olan bu yeni şehirli tipleri (Burjuvalar), XI. yüzyılda Avrupa'da meydana çıkışına şahit olduğumuz büyük iktisadi uyanma hareketinin (Rönesansın) meydana getirdiği yeni tüccar şehirlerinde yetişen örneklessiz yeni bir içtimai zümre teşkil etmekte idi.

Senyörlerin, memleketlerini müdafaa ve icabında halkın sığınmasını temin için, arazileri dahilinde muhtelif noktalarda inşa ettirdikleri bu müstahkem mevkiiler (gato, burg veya hisarlar), tabii olarak Avrupa'da yeni yeni dolaşmaya başlayan ilk tüccarların sık sık uğradığı ve icabında himayesine sığındığı yerlerdi. Bu sebeple, bahsettiğimiz devrin henüz dükkan veya mağazasını bir kasabada açıp yerleşmek imkanlarından mahrum, seyyar satıcılar halinde köy köy dolaşan ve gatolara uğrayan tüccarları, zamanla yerleşmek icap edince, kulübelerini tercihen bilhassa emniyetli buldukları ve vakit vakit herkesin uğradığı ehemmiyetli bir yol kavşağı veya ziyaret yeri olan şatoların duvarları dibine kurmuşlardır. Bu suretle, burg'un duvarları haricinde bir dış mahalle (fau - boug) teşekkül etmiştir. Bu şekilde, bilhassa ticaretle uğraşanların kalabalık bir şekilde gelip yerleştikleri, bu kale dışı mahalleler, bir müddet sonra sakinlerinin hayat ve servetlerini koruyabilmek için, yine kendilerinin himmet ve fedakarlıklarıyla, taştan bir duvar (bir sur) ile çevrildiler. Bu suretle eski burg'un yanında yeni burg meydana geldi. Daha sonra, bu tüccar kalabalıklarının zaruri ihtiyaçlarını sağlamak üzere gelip yerleşen türlü sanat sahipleriyle, yine bu tüccarlar sayesinde teşkilatlandırılıp geliştirilmekte olan ihracat sanayi şubelerinde çalışacak olan amele ve ustalar, bu suretle teşekkül eden yeni şehirlerin nüfusunu gittikçe arttırdı. Neticede, kale dışı mahalleler gitgide genişleyerek, vaktiyle kendilerine sadece bir dayanak noktasını teşkil etmiş olan eski kaleyi veya kale mahallesini, etli bir meyvenin içindeki bir çekirdek gibi, sarıp yutarak bildiğimiz manzaralarıyla bir gök yeni Ortaçağ şehirlerinin teşekkülüne sebep oldu. Bu suretle, kendisinden çok daha büyük diğer bir şehrin surları tarafından sarılıp müdafaa edildiği için artık hiç bir fonksiyonu kalmayan iç kalenin sahibi Senyör için, orayı şehir halkına terk edip kendisi kırlardaki diğer şatolarından birine çekilmekten başka çare kalmıyor. Avrupa'da yeni kurulan şehirlerin burjuva (bourgeois) ismini alacak olan halkı, asil burg'un (kalenin veya kale mahallesinin) değil, burg dışı (foburg) olarak teşekkül eden yeni bir mahalle veya şehrin sakinleridir. Bu şekilde, evvelden mevcut herhangi bir temerküz noktası etrafındaki birikmeler, bazı vaziyetlerde bir dini merkeze, bir manastır veya üniversiteye bağlı arsa ve binalar grubunu ihata eden surları da hareket noktası olarak almış bulunabileceği gibi, daha evvel mevcut küçük bir şehrin surları dışında teşekkül eden bir kenar mahallenin de yavaş yavaş büyüerek o şehri yutması suretiyle de Ortaçağda yeni şehirler doğup büyüebilmiştir. Bu suretle Ortaçağda XI. yüzyıldan itibaren belirmeye başlayan ticari cereyanların tesiriyle kendiliğinden teşekkül ve inkişaf eden şehirler yanında, Senyörler tarafından hususi maksatlarla ve bilhassa fazla gelir temin etmek için, türlü imtiyazlarla tüccar ve sanatkar celb ve iskan etmek suretiyle kurulmuş şehirler de vardır ki bunlara yeni şehirler denilmektedir." (Barkan, 1953; 96)

para peşinde koştukları için, alaya alınıp aşağılandığı gibi düşmanca davranışlara da maruz kalmışlardır. Kilise tarafından tamahkarlık ve harislik olarak kınanılan, üretim maliyetine eşit kılınmış adil fiyatını aşan her fazladan ödemeyi hırsızlık olarak nitelendirilen ticari kazançlar şiddetle yasaklanmış; alış ile satış fiyatının kesinlikle birbirine eşit kılındığı adil fiyat kuramında tüccarın geliri, tıpkı loncalardaki işçinin ücreti gibi düşünülmüştür. Böylece bir Ortaçağ kilise öğretisi ve uygulaması olan adil fiyat rejiminde, uzak yerlerin bedeli yüksek ve yakın pazarların karşılığı düşük olarak değerlendirilen tüccarın bu gayretinin karşılığı, yani ücreti, üretim maliyetinin içinde yer almış, üretim maliyetine eşit olan bir kârsız satış fiyatı oluşturulmuştur. Bu nedenle kilise ilahiyatçıları ve otoriteleri, adil fiyatı aşan dolayısıyla bir kazanç fazlasını sunan her satışı hırsızlık olarak görmüş; tamahkar ruhuyla hemen her tüccarın, adil fiyatı aşan satış yapacağı veya hak ettiği ücretiyle yetinmeyeceği önyargısında bulunmuştur. Hırsız ve haris ithamlarıyla aşağılanan tüccarların neredeyse tamamı Ortaçağ boyunca adeta haydut muamelesi görmüş, haydutların yol kestiği o güvensizlik ortamında pazardan pazara koşan tüccarın³ cesareti hiçe sayılmıştır. Asalak bir hayat süren soyluların debdebeli hayatı ve düello alışkanlığı mertliğin övgüsüne layık görülürken, kölelere ve köylülere özgü kılınan çalışma gayreti aşağılanmış; soyluların tembelliği kadar, dünyasından vazgeçmiş ve herkese muhtaç bir hale gelmiş rahiplerin aylaklığı yüceltilmiştir.

Rahibin kendisini tanrıya adadığı dolayısıyla bu dünyadan vazgeçtiği için dilencilikğin övüldüğü Ortaçağ Avrupasının zihniyet dokusunda,

3 “Tüccar ve seyyah, çoğu zaman eş anlamlı sözcükler olmuşlardır. Tüccar çoğunlukla malları toplamakta sonra bunları pazara götürmektedir, çoğu zaman da ihtiyaç duyduğu malları satın almak üzere uzaklara gitmektedir. Bir tüccar mallarını sırtında, bir at üzerinde, bir arabada veya bir teknede taşıyan mütevazı bir çerçidir. Stoku tek bir maldan, örneğin tuzdan meydana gelmekte veya alıcıların istedikleri küçük bir karışım olmaktadır. Bir 13. yüzyıl Fransız çerçisi kayışları, eldivenleri, iğneleri, peçeleri, kopçaları, keten şalları, inek çanları, katipler için rahle ve kalemleri olduğunu bildirmektedir. Bazı çerçiler refaha kavuşmuşlardır, bir İngiliz bu işten servet yapmış, sonra da bir aziz olmuştur. İzlandalı bir başkası, büyük bir toprak sahibi haline gelmiş ve o kadar ünlü bir aile kurmuştur ki bu aile efsanelere girmiştir. Fakat çerçilerin çoğu bu şansa ulaşamamış ve çoğu zaman kirlî işler yapmakla suçlanmışlar ve şüpheli kişiler olarak görülmüşlerdir. Basamaklarda daha yüksek yer işgal edenler, hammaddeler, yiyecek, hayvan mamul mallar ve diğer ithal ürünleri üzerine iş yapan gezginci tüccarlardır. Mallarını silahlı gruplar halinde taşımakta, başlarında bir flamaları ve bir liderleri bulunmaktadır. Bunlar yolları aşmakta, denizlerden geçmekte, fuardan fuara dolaşmakta ve gittikleri uzak kentlerdeki fonda-co’da barınmaktadırlar. Bu adamlar iki veya üç yer arasında mekik dokumakta veya daha geniş alanlarda hareket etmekte, ama hep aynı güzergâhı izlemektedirler.” (Heaton, 2005; 151)

adil fiyat sınırlarında kalınsa da tüccarlık boşa geçen zaman veya tanrı katında yararsız bir çaba olarak horlanmıştır. Kilise otoriteleri, adil fiyat dogmasına dayanarak, üretim maliyetini aşan her fazladan ödemeyi doğrudan tefecilik olarak görerek lanetlemiş olduklarından; tefeciliğin bir türü olarak aşağılanan kazancı şiddetle yasaklamış, mal yığarak veya para biriktirerek edinilen serveti ruhu tehlikeye atan bir kötülük olarak görmüşlerdir. Bu nedenle, kazanç elde ederek ekonomik çabasında direnen tüccarların tamamını, ruhunu yitirmiş günahkârlar olarak horlanmışlardır. Kilise dogmalarına dayanarak lanetlenme gölgesinin altında horlanan tüccarlar, savurgan yaşamı içinde paraya muhtaç olan asillerin olduğu kadar savaşları finanse etmek zorunda kalan kralların da tek umudu haline gelmiştir. Tüccarların nakit parasına duyulan bu ardı arkası kesilmez muhtaçlıkla, aşağılama ve kınamayla pekiştirilen yasakların yerini tüccara beslenen hayranlık ve saygı almıştır. Böylece tüccarın kötü talihi son bulmuş, tüccar kazançları savaşın galibini belirler olmuştur. Parasal servetini arttırdığı ölçüde kendini güvende hisseden tüccarlar, kazançlarıyla konumlarını geliştirerek ve işlerini devamlı kılarak, kilisenin dogmatik yasaklamalarından olduğu kadar asillerin keyfi tahribatlarından da kendilerini koruyabilmişlerdir. Kendilerinden borç alındığı nispette tüccarların istekleri kabul edilmiş, koşulları çok daha iyileştirilerek serbest ticaret yapmasına gözyumulmuştur. İpekleriyle, altın veya gümüş kıymetli madenleriyle bir şehirden diğer bir şehre serbestçe ticaret edebilmesi için tüccarın öncelikle rasyonel bir hukuka gereksinimi olmuştur.

2. Tüccar Kentlerinde Özgürlük: Şehrin Havası İnsanı Hür Kılar

Parasal servetini arttırdığı ölçüde kendini güvende hisseden tüccarlar, kazançlarıyla konumlarını geliştirerek ve işlerini devamlı kılarak, kilisenin dogmatik yasaklamalarından olduğu kadar asillerin keyfi tahribatlarından da kendilerini koruyabilmişlerdir. Kendilerinden borç alındığı nispette tüccarların istekleri kabul edilmiş, koşulları çok daha iyileştirilerek serbest ticaret yapmasına gözyumulmuştur. İpekleriyle, altın veya gümüş kıymetli madenleriyle bir şehirden diğer bir şehre serbestçe ticaret edebilmesi için, tüccarın, öncelikle rasyonel bir hukuka gereksinimi olmuştur. İyi silahlanmış ve kendini korumada mahir hale gelmiş de olsa tüccarın, Avrupa'nın bir köşesinden diğerine mal ile servetlerini aktarabilmesi için, geleneklerden ve dogmatik yasaklamalardan kurtulmuş rasyonel

bir hukuka ihtiyacı olmuştur. Düzenli ve devamlı bir ticari faaliyetin Avrupa'nın her kentinde ve panayırında gerçekleşmesi, her alış veriş işleminde uygulanan ortak bir ölçü ve tartı sisteminin geçerli kılınması, fiziksel güvenliğin sağlanmasının yanında kredi ve sigorta işlemlerin belirli bir şekilsel düzene girmesini de gerektirmektedir. Para ile mallarını güvenle pazardan pazara aktarmak isteyen tüccarların yurt dışından ürün ithal etmelerine karşı çıkan imalat kesimi ile kent yöneticileri, kıymetli maden çıkışına engel olabilmek için toplumsal ve yasal bakımdan ticaret sisteminin kurulmasını gerekli görmüşler, yüksek seviyeli teknolojinin önemini henüz kavramış değillerdir. Henüz teknolojinin zorunluluğunu fark edememiş olan yükselen burjuva kesimi, öncelikle kendisini kuşatan feodal sınırlamalardan⁴ kurtulmak istediği gibi, en iyi ihtimalle ticari faaliyet karşısında sessiz kalmış görünse de içten husumet besleyen kilisenin dogmatik nefretinden korunmayı gaye edinmiştir. Başlangıçta kilise hukukunun dışında, yasal ve kurumsal destekten yoksun bir halde kazanç peşinde koşan tüccarlar; toplumsal bakımdan dışlanmış adeta gezgin kimsesizler grubu görünümünde oldukları için, öncelikle, hayatını ve tüm varlığını tehlikeye atarak elde ettiği mülkünü ve servetini yasal koruma altına almak istemişlerdir. Seyyar satıcılarla birlikte gemiyle mal getirip götüren kimseler olarak tüccar kesimi, muhtemelen sağladığı parasal kazançların da etkisiyle, düşmanca tutumlara karşı direnebilmiş, mali gücünü arttırdığı ölçüde hukuken aşama aşama serbestliğe kavuşması sırasında, feodal hukukla bile uyuşmasını bilmiştir. Kilise ve feodal hukukunun açıklarından yararlanarak her fırsatta Ortaçağ hukukunun dışına da çıkabilmiş olan tüccarlar, yargılama erki için üstünlük mücadelesine

4 “M.S. 800 ile yaklaşık olarak 1100 yılları arasında, Avrupa ekonomisindeki genel daralmaya paralel olarak ticaretin de bölgeselleşerek daraldığı ve uluslar arası ticaretin neredeyse yok düzeyine kadar gerilediği bilinmektedir. Bu ticaret o derecede daralmıştı ki, F. Braudel, o dönemlerdeki bir ticaret bölgesinin çapı 120 kilometre olan bir bölgeden oluştuğunu, bunun ötesiyile ticaret yapmanın tüccarları başta maliyet olmak üzere pek çok sorunla karşı karşıya getirdiğini ifade etmiştir. Söz konusu dönemde, ticaret hiçbir zaman yok olmamışsa da, neredeyse trampa ekonomisine yaklaşan bir görünüm kazanmıştır. Germen istilaları ve daha sonraki dönemde gelen saldırılarla birlikte Roma'nın bütün altyapısı bozuldu. Taş yollar, köprüler ve ticari kavşaklar harabeye döndü. Güvensizlik yaygınlaştı ve kentler ile birlikte pazarlar da yok olmaya yüz tuttu. Güvensizlik o derece yaygınlaşmıştı ki, bir lord bile çok rahatlıkla yolculuk esnasında saldırıya uğrayıp soyulabiliyordu. Tüketicinin ve pazarın olmadığı bir ortamda tüccardan ve ticaretten bahsetmek mümkün değildi. Sürdürülen ticaret ise çanak-çömlek, dokuma ve kümes hayvanları gibi basit malların, malikâne ya da malikâneye yakın bir bölge pazarında trampasına dayanıyordu. Bunun için hiçbir aracıya gerek duyulmadığı gibi üretimin amacı, tüketime endekslenmiş bir durumdaydı.” (Küçükkalay, 2014; 167)

girmiş⁵ örfi-dini yasalarının karşısında ve dışında kendi hukukunu oluşturmak istemiş, kendi tarafını tutan ideologlarının düşünceleriyle rasyonel hukuk düzeninin kurulmasını arzulamıştır.

Kazançlarıyla faaliyet sahalarını genişleten tüccar kesimi kendi kentlerini, limanlarını, sığınaklarını, mağazalarını ve yapımevlerini kurmuş; kendi aralarında bağlı kaldıkları kurallarına veya herkese kabul ettirmek istedikleri taleplerine hukuki geçerlilik kazandırmış, kısacası kazanç maksatlı ekonomik faaliyetlerine uygun gelen kendi kurumlarını oluşturmuşlardır. Böylece örfi hukuktan kaynaklanan feodal şahsi bağımlılık ilişkisinin dışında, bu güçlere karşı kutsal metinlerine dayanarak direnen kilisenin tüm dünyevi iktidarları ayağının altına alan teslimiyet kudretinin de karşısında, kentlerinde egemenlik alanını kuran tüccarlar; sermaye birikimini geliştiren üretim güçleri sayesinde⁶, pazarlara ve

5 “Hincmar de Reims, eğer örf Hıristiyan doğruluğundan daha acımasız olursa, kralın buna göre yargılamada bulunamayacağını ilan ediyordu. Tertulle’li yaşlı papa 2. Urbain, 1092’de Flandre kontuna şöyle yazıyordu: ‘Şimdiye değin, sadece dünyanın en eski adetine mi uyduğunu iddia ediyorsun? Bilmelisin ki Yaratıcın: Adım gerçektir dedi, ama adım örtür demedi. Bu düşünce- nin mantıksal uzantısı olarak, bazı örfler kötü örf sayılabilirlerdi. Fakat, kilisenin bu davranış- larının esas nedeni, yeni oluşan veya öyle olduğu iddia edilen kuralları yok etme arzusudur. Bir çok manastır metninde yer alan, ‘şu iğrenç yenilikler’, ‘şu hiç duyulmamış icatlar’ gibi sözler, bu arzuyu belirtmektedir. Diğer terimlerle, çok genç bir örf, kilise tarafından mahkum edilebilir olarak görülmektedir. İster bir kilise reformu isterse komşu iki senyör arasında bir dava söz konusu olsun, daha yeni bir geçmiş ileri sürülerek, eskinin prestiji tartışmalı hale getirilemiyor- du. Manastır erdeminin muhafızları, Roma hukukunun dindarları duadan vazgeçirmekle suç- luyorlardı. Din bilimcileri ise, sadece rahiplere has olan düşünce yöntemlerinin yerine geçtiği için onu kınıyorlardı. Kilisenin Tanrıya öykünmeye benzeyen her uygulamaya olduğu gibi, kan dökülmesine karşı duyduğu büyük nefret; tüccarlar nezdinde daha düzgün ve akılcı bir hukuk sistemine duyulan özlem ve nihayet monarşik iktidarın canlanması gibi etkiler, bu yardımcıla- rın başlıcalarıydı. Kilisenin feodal toplumdaki kurtulmak için sarf ettiği gayret, en iyisinden bir kanıt getiriyordu.” (Bloch, 1983; 150)

6 “Para ekonomisinin feodalizmin çöküşüne neden olduğu konusunda ne kadar kanıt varsa, bu ekonominin serflüğün yoğunlaşmasına yol açtığı konusunda da o kadar kanıt vardır. Feodal otoritenin sonunda kısmi veya tam özerklik koparmayı başaran kentsel toplulukların başlangıçta ne denli eşitlikçi topluluklar olduklarını belirlemek pek kolay değildir. Sermaye birikiminin kaynağı kuşkusuz kentteki el zanaatçılığının kutsal saydığı bu küçük üretim tarzının içinde de- ğil dışında aranmalıydı. Şimdi karşımıza, bu yeni kent zenginliğinin, nereden elde edildiğinden farklı olarak, esas kaynağının ne olduğu sorunu çıkıyor. Feodal toplumda aristokrasinin zen- ginliğinin ve kilisenin bol keseden yatırımlarının kaynağı, yeterince açık. Peki ya ilk burjuva- zinin, yani 14. ve 15. yüzyıllardaki kendisi için serfleri olmayan ve henüz bir endüstri proletar- yasını istihdam etmek üzere yatırım yapmamış olan burjuvazinin zenginliği ve birikimi? Fakat şurası açık ki, 14. yüzyılda kentlerdeki bu güç yoğunlaşması çoğunlukla ticaret sermayesinin egemenliğini temsil ediyordu ve bunun başlıca etkilerinden biri zanaatkarları yerel pazarda perakende ticaretle sınırlamak ve bunların ürünlerinin esas pazarının yerel pazar olmadığı du-

ekonomik uğraşılara kesin olarak hakim olmuşlardır. Elbette yeni doğan bu tüccar kentlerinin insanları serflerden ve rahiplerden meydana geldiği gibi senyör malikanelerinin atölyelerinde çalışan zanaatkarlardan veya arazisinde ekip biçen köylülerden de oluşmuş olabilirdi. Çok farklı statülerden gelmiş olsalar bile, burjuva kenti halkını özgür kılarak burada yaşayan tüm insanlara yasalar önünde eşit ve hür kılmıştır. Yeni kurulan burjuva şehirlerindeki bu serfi hür kılan hukuk düzeninin hakimiyeti ve para ekonomisinin yaygınlaşması, serflerin azat edilip birer ücretli işçi veya çok az da olsa bazılarının da tüccar haline gelmelerine⁷ neden olmuştur. Burjuva kentlerinden başlayıp her yere hakim olan para ekonomisiyle birlikte görülen fiyat yükselişleri, kendileri için bir onur kaynağı veya prestij nedeni sayılan önceki yaşam biçimlerinde kalmak

rumda da zanaatkarları dar bir tüccar birliğine bağımlı kılmak oluyordu. Üreticilerin tüccarlarla ve tüccarların koşullarıyla iş yapmaktan başka seçeneği yoktu.” (Dobb, 1992; 37)

“Avrupa’da XI. yüzyılda teşekkül eden tüccar şehirlerinde tüccar veya esnaf takımı halkın mensheleri ve büyük ticarete yatırılan ilk sermayelerin nasıl tedarik edilmiş olması lazım geleceğine ait meselelerin esaslı bir şekilde halli için, bu tüccarlardan bir kısmının hal tercümelerinin malumumuz olması lazım gelirdi. Halbuki, şehir burjuvalarının bu devredeki içtimai mevkileri ve ekonomik varlıkları, henüz onların üzerlerine tarihçilerin dikkatini çekecek bir ehemmiyet arz etmediği için, burjuvaların bu ilk babaları hakkında, bu gibi tetkiklerin zamanında yapılmış olmasını beklemek abestir. Ortaçağ tarihçiliğinin ancak bazı siyasi ve askeri hadiselerle, saray adamlarının hayatına tahsis ettikleri sahifeler, bu sebeple, bize hiç bir şey öğretecek vaziyette değildir.” (Barkan, 1953; 101)

- 7 “Yavaş yavaş her tarafta duyulmaya başlayan bu hürriyetçi temayüller arasında, bilhassa, o zamana kadar serf vaziyetinde bulunan bir çok köylülerin serflikten en azat edilmesi hadisesini kaydetmek lazım gelir. Köylü, fazla istihsal ettiğini komşu pazarda satmak imkanlarını elde ettikten ve para halindeki servetler, iktisadi münasebetler nizamında büyük bir mevki kazandıktan sonra, köylü için para biriktirmek ve bu para ile hürriyetlerini satın almak im kani hasıl oldu. Esasen, senyörler de şahsi hürriyetlerine sahip olacak serflerinin gerek bu hürriyetleri satın alırken, gerek bu hürriyetleri satın aldıktan sonra kendi toprakları üzerinde kaldıkları müddetçe, kendileri için çok daha karlı bir vergi kaynağı olacağını tecrübe ile biliyor ve her gün artmakta olan para ihtiyaçlarını karşılamak üzere, kendileri için pek lüzumlu bir gelir kaynağı da teşkil edecek olan para ile serf azat etme işine her gün daha fazla ehemmiyet veriyorlardı. XI. ve XII. yüzyıllarda hemen ekseriya münferit olarak şahsen kazanılmakta olan bu haklar, XIII. yüzyıldan itibaren kalabalık kütleler halinde veya köyce toptan azat etmeler şeklini aldı ve her tarafa yayıldı. 1302 yılında Fransa Kralı, kendilerine hürriyetlerini satın alma hakkı bahşetmiş bulunan kendi malikaneleri serflerinden, bu fırsattan istifade etmek istemeyenlerini, zor kullanarak bu hususa mecbur tutmuştu. Serflikten azat etme işi, malikane sahibinin menfaatleri ile o kadar yakından alakalı bir iş haline gelmişti. Dini veya laik diğer senyörlerin malikanelerindeki serfler de az bir zaman sonra artık umumileşmeye başlayan bu azat edilme cereyanına katıldılar. Ancak büyük ticaret yollarından ve şehirlerin tesirlerinden uzaklarda kalan bazı bölgelerde, eski servaj adetleri daha uzun müddet devam edebildi. Çok faal bir ticaret ve sanayi hayatına sahip bulunan Flandr mıntıkasında ise, XIII. yüzyılın daha başından itibaren servaj ortadan kaybolmak üzere bulunmuştu.” (Barkan, 1953; 113)

isteyen soyluları⁸, ekonomik sıkıntılara uğrattı ve mülklerini satmaya mecbur etti. Para ekonomisindeki fiyat yükselişleri senyörleri giderek fakirleştirmiş, toprakları ve malikaneleri sürekli artan borçları karşılığında tüccarlara devrettirmiş, çok uzun bir süreyi hatta süreçleri de kapsamış olsa angaryaya dayanan feodal aynı ekonomiyi böylece sona erdirmiştir. Geniş arazi parçalarını ipotek yoluyla eline geçiren tüccarlar, sadece mülk sahibi olmakla⁹ kalmamış, kurdukları bu yeni şehirlerinde rasyonel bir hukuku uygulama imkanına da kavuşmuştur. Tüccarların kazanç maksatlı ekonomik faaliyetlerine kısıtlama getiren örfî hukuk ve pek çok yönden yasaklayan kilise yasaları¹⁰ yerine, burjuva kentlerinde; geleneklerin ve

8 “Şehirlerin teşekkülüne tesadüf eden devir, Avrupa için eski nizamın çözülmesi ve sınıflar arasındaki içtimai muvazenenin bozulması yüzünden çıkan buhranlarla dolu bir devir oldu. En büyük zenginliği toprak mülkiyetinden ibaret olan ve içtimai sınıflar arasındaki münasebetlerin, toprağa sahip olanlarla başkalarına ait bir toprak üzerinde yaşamak mecburiyetinde kalanlar arasındaki münasebet şeklinde tanzim edildiği bir devirde, para halindeki ticaret sermayesinin meydana çıkması ve faal bir ticaret hayatı yüzünden bu memleketlerde ihtiyaçların durmadan çoğalması, mevcut iktisadi ve sosyal nizami bozucu bir tesir yaptı. Piyasada tedavülde bulunan paranın miktarının çoğalması ve elden ele dolaşma hususundaki süratinin artması da Avrupa için bir fiyat yükselişi ve hayat pahalılığı devri açmıştı. Fiyatların bu suretle yükseldikleri devirlerde umumiyetle tesadüf edildiği şekilde, bu fiyat yükselişlerinden bilhassa dar ve sabit gelirli zararı gördü. Çünkü, köylü mahsulünü her gün daha fazla kâr bırakan fiyatlarla satıyor, tüccar ve işçi kârını ona göre hesap edebiliyordu. Para sıkıntısı içinde bulunan asillerden bir çokları, kendilerine lüzumlu olan parayı bulabilmek için, topraklarını ipotek yatırmaya veya satmaya mecbur oldular.” (Barkan, 1953; 115)

9 “Şehirlerdeki zengin tüccarlar, sermayelerinden bir kısmını toprağa yatırmak ve toprak sahibi olmanın temin ettiği içtimai mevkiin cazibesinden faydalanmak için, züğürt senyörlerin yapmaya mecbur kaldıkları toprak satışlarına alıcı çıkmak hususunda gecikmediler. Neticede topraklar eski sahipleri asillerin elinden çıkarak iş bilir bir takım sermaye sahibi burjuvaların eline geçti. Bu sayede toprağın ve ziraat usullerinin ıslahı için toprağa sermaye yatırımları arttı. Toprak mahsullerine olan ihtiyaç, şehirlerin nüfusu arttıkça büyüdüğünden, bu ihtiyacı karşılamak için yeni ziraat usulleri aranmaya başlandı. Senyörler, o zamana kadar kendi serflerinin angarya mesaisi ile işlettikleri rezerv topraklarını da artık angarya ile çalışacak serfler azaldığından ve esasen angarya iş verimli olmadığından, parçalar halinde çiftçilere kısa müddetli kira mukaveleleriyle işletirmeyi veya onları almak arzusunun gösteren sermaye sahiplerine satmayı daha hesaplı buldular. Her tarafta, eski malikane rejiminin daimi ve irsi bir kiracılık şeklindeki eski kiralama usulleri ve bu şekildeki kiracılığın köylüye yüklediği, toprağın demirbaş malzemesi halinde toprağa bağlılık kayıtları ve bu bağlılıkların bir neticesi olarak meydana çıkan mükellefiyetler, artık verimsiz ve uygunsuz görülerek terk edilmeye başlandı. Toprak kiralama usulleri, şartları serbest mukavele ile tayin edilen ve daha fazla para halinde gelir getiren şekilleri almaya başladılar. Senyörler topraklarını, yarı kul ve angaryacı züğürt serflere işletmekten ziyade, her türlü derebeylik haklarından vazgeçerek, iş bilir ve müteşebbis sermaye sahibi kiracılara devretmeyi ve onlar sayesinde para halinde hatırı sayılır bir gelir temin etmeyi daha hesaplı buldular. Bu değişmeler sonunda, senyörler sınıfı hiç bir yerde tamamıyla ortadan kalkmadı ise de, her tarafta eski derebeyi nüfuz ve iktidarı kaybetmiş oldu.” (Barkan, 1953; 116)

10 “Dokuzuncu yüzyıl başlarında pre-feodal bir Avrupa’da bir yargıç hukuk yaratabilir miydi?

dogmaların dışında kalan, tüm ekonomik ilişkilerde doğrudan tarafların hür iradelerine dayanan ve kendi aralarında bağittadıkları sözleşmelere göre hükmeden rasyonel bir hukuku geliştirdiler. Avrupa'da burjuva şehirlerinin para ekonomisine kolaylıkla uyum sağlayıp ticaretin ve imalatın merkezi¹¹ haline gelmesiyle birlikte, feodal olmayan bir yönetim tarzı ortaya çıkmış ve parayla alınıp satılan mallar çeşitlilik kazanarak ticaret genişlemiştir.

Özgürlük, eşitlik ve rasyonel hukuk temellerinden yükselen burjuva şehirlerinde yaşayan insanların, toprağa veya senyöre bağlı kalmaksızın

Yargıcın ilk görevi metinleri incelemektir. Eğer dava Roma yasalarına göre görülecekse, Roma hukuku derlemelerine başvurmak zorundaydı. Ne barbar yasaları, ne Karolenj kararnameleleri, ne de Roma hukuku, incelemekten, özetlenmekten, fihristlenmekten geri kalmıyorlardı. Nerede yazılı abideler konuşursa, orada itaat etmekten başka çare yoktur. Fakat buna rağmen yargıçlık görevi her zaman gözüktüğü kadar basit olamıyordu. Uygulamada sık sık karşılaşılan, gereken yazmanın ya bulunmaması ya da çok ağır Roma hukuku derlemeleri gibi başvurmada güçlük çekilmesi, veyahut da yasa maddelerinin başlangıcının kitapta olmasına rağmen bunların sadece içtihat yoluyla tanınması durumlarını bir kenara bırakalım. Asıl zorluk, yasa metinlerinin bütün davaları çözümlemedeki yetersizliğidir. Böylece yazılı hukukun yanında daha şimdiden tamamen ağızdan kulağa geçen bir gelenek bölgesi ortaya çıkmaktaydı. Hukukun tek canlı kaynağı olarak, ortada sadece örf kalmıştı. Hükümdarlar bile, artık yasa koyarlarken, sadece örfü yorumladıklarını savunmaktaydılar. İtalya'da 1132 Piza sözleşmesinden itibaren kentlerin statüsünü belirleyen anlaşmalar giderek artmaktadır. Alplerin kuzeyinde burjuvazilere tanınan özgürlükler giderek örflerin ayrıntılı birer sergilemesi haline dönüşmektedir. 12. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, toplumun, insan ilişkilerini daha sağlam bir biçimde düzenlemeye ve yerel özelliklerin çoğunu ortadan kaldırmaya yöneldiği bir dönem başlamıştır.” (Bloch, 1983; 145)

- 11 “Şehirler birer değişim ve imalat yeri haline geldikten sonra süratle büyüdü. Bu büyümenin temelinde yığın halinde göç hareketi yatıyordu. Şehir nüfusu, kırsal bölgelerden nüfus göçüyle büyüdü. Şehir tamamen yeni ve dinamik bir dünya idi. Bir şehirde bir yıl veya bir gün yaşamak o insanı hür yapıyor ve lordlar o insan üzerinde bir hak iddia edemiyordu. Bu yüzden, ‘şehir havası insanı hür yapar’ sözü bir atasözü haline gelmişti. Kırsal bölgelerden kaçan bir serf için şehirde kendini hürriyetine kavuşmuş olarak bulma, yalnızca hukuki bir olay da değildi. Şehirde tüm sosyal atmosfer ihtiraslı ve yetenekli bir kişiye sınıfına bakılmaksızın açtı. Malikane mahkemesinin kuralları şehirli tüccarın ihtiyaçlarına pek cevap vermiyordu. Bu yüzden tartışmalı sözleşmelerin bir karara bağlanabilmesi için, yeni ticaret hukuku kuralları geliştirildi. Malikane içinde geçerli sınırlamalardan kurtulan şehir halkının şehirde toprak almasına, satmasına ve bağışlamasına izin veriliyordu. Onuncu ve on birinci yüzyılda ticaretin hacmi ve ticaret konusu olan malların sayısı önemli ölçüde arttı. Bu ticari genişleme önce İtalya'da, sonra da Kuzey Avrupa'da gerçekleşti. On ikinci yüzyılda ortaya çıkan Champagne panayırları Avrupa'da Kuzeyli ve Güneyli tüccarların en önemli buluşma noktasıydı. Önemi artan bir diğer ticaret alanı, kuzey denizleriydi. Bu ticarete Hansa adı altında örgütlenmiş Alman ticaret şehirleri hükmediyordu. Venedik, Londra ve Bruj gibi pek çok Avrupa şehirinde Alman tüccarlarının ticari kolonileri vardı. Ortaçağda şehirli tüccarlar, birlikler halinde örgütlenmişti. Ticaretin 10. ve 13. yüzyıllar arasında birkaç kat arttığına şüphe yoktur. Kıyı ticaretine bağlı liman şehirlerinin nüfuslarının artışı bunun en önemli kanıtıdır. Panayırlar ve pazarların kurulması, ekonominin daha çok paraya dayalı hale gelmesi ve ticari metotlarda görülen bazı gelişmeler bu ticari büyümenin diğer göstergeleridir.” (Güran, 2011; 55)

hür iradeleriyle ve bir ücret karşılığında çalışmaları para ekonomisini daha da yaygınlaştırdığı gibi, malikanelerini terk eden serfler için de bir çekim merkezi haline gelmiştir. Elbette burjuva şehirlerinin bu hale gelmesi, bir anda ve kolaylıkla olmamıştır. Burjuva şehirlerinin buralarda yaşayan insanlara hürriyeti verebilmesi, öncelikle bu kentlerin idari ve mali yönden özerk olmasını gerektirmiştir. Özellikle de senyörlerin geleneğe dayanan ve tüccarların ekonomik ilişkilerine hiç uymayan örfi hukukun geçersiz kılınmasını, tanrıdan sonra kilise gelir dogmasıyla toplumsal yaşamı kesin kontrolü altına alan kilise hukukundan da kurtulmasını zorunlu kılmıştır. Kurdukları şehirlerde kazanç maksatlı ekonomik faaliyetlerine uygun gelecek bir nitelikte hukuki bir yapıyı oluşturabilmek için tüccar kesimi, öncelikle bir birey olarak kendisini özgürlüklerle¹² donatmıştır. Kişisel kararlardan oluşan sözleşme metnine hukuksal geçerlilik kazandırarak burjuvalar, giriştikleri her işin veya taahhüdün koşullarını bizzat kendileri belirleyerek, senyörün keyfi şekilde uyguladığı örfi hukuktan da ve kilisenin dogmatik bir taassupla biçimlendirdiği kanunlarından da tamamıyla kurtulmuş oluyordu. Ancak bireysel özgürlüklerin devamlı olması ve gereksinimlere uygun olarak sürekli geliştirilmesi, şehirlerin idari özerkliğinin¹³ kurulmasını zorunlu kılmıştır. Burjuvalar kurdukları

12 “Burjuvaların muhtaç olduğu haklardan en mühimini, medeni haklarına sahip olma bakımından, hürriyet hakkı idi: istediği yere gitmek, istediği işe girmek, istediği ile evlenebilmek, malına ve kazancına sahip olmak gibi, servaj sisteminin tanımadığı şahsi hürriyet ve ferdi teşebbüs haklarına sahip olmadan ticaretle meşgul olmanın imkanı yoktu. Bu sebeple, daha bidayette şehir hayatı tabii olarak bir hürriyet hayatı olarak başlamış bulunuyordu. Teşekkül eden şehirlerin ilk sakinleri bulunan tüccarlar, mevcut nizamı içinde bağlı buldukları yerlerden kopup gelmiş ne idüğü belirsiz başıboş kimselerdi. Bu seyyar satıcıların menşeyini hakikaten kimse bilmiyordu. Bu bakımdan onların hür olmadıklarını ispat etmek mümkün olmadığı için, fiili olarak hür insan muamelesi görmekteydiler. Bu ilk devir tüccarlarının, mevcut içtimai münasebetler nizamının tahditlerinden dolayısıyla müteessir oldukları haller de eksik değildi. Onlar içinde, evlenmek lazım geldiği zaman karılarını serfler arasından seçmek mecburiyetinde kalanlar pek çoktu. Bu vaziyet karşısında, serf bir kadınla evlenmek mecburiyetinde kalan tüccarların çocuklarının, analarının hukuki vaziyetine tabi kalarak, serf muamelesi görmesi icap ediyordu. Halbuki, tüccarların, fiili olarak sahip oldukları hürriyet vasfını evlatlarına geçirebilmeleri mutlaka lazımdı. Bu sebeple, örf ve adet halinde cemiyete hakim olan bu kabil eski hukuk kaideleri, burjuvanın zihninde ve içinde bulunduğu hayat şartları arasında tahammül edilmez gözükten büyük haksızlıkların ve manasızlıkların menbaı idi. Onları yeni bir hukuk sistemi ile değiştirmek için, burjuvanın mücadele etmesi lazım geldi. Bidayette fiili olarak hürriyetten faydalananlar yalnız tüccarlar iken, bu hürriyet zamanla bütün şehir halkının müşterek bir malı oldu ve bu suretle hukuki bir şekilde teşekkül eden yeni bir burjuva sınıfının statüsünü karakterleştiren vasıflardan birisini teşkil etmeye başladı.” (Barkan, 1953; 120)

13 “Şehirler halkının bu suretle teminine çalıştığı şahsi hürriyetler yanında, en fazla muhtaç bulunduğu haklardan diğer birisi de, hususi hakimler tarafından ayrı usul ve kaidelere göre mu-

şehirlerde şahsi hürriyetlerini elde edip yargılamada dogmanın ve geleneklerin dışına çıktıktan sonra, mali özerkliği¹⁴ de kazanıp şehir giderlerini şehir halkından toplayacağı vergilerle karşılama yoluna gitmişlerdir. Gerçi asırlarda Avrupa'da senyörler de sürekli feodal vergiler almışlardı, ancak çoğu aynı nitelikte olan bu vergilerin hiç biri kamu hizmetlerinin gerektirdiği harcamaların yapılmasında kullanılmamıştır. Senyörün arazisinde çalışan serfler elde ettikleri ürünün bir kısmını senyöre vermesine, malikane atölyelerinde çalışanlar senyörün mülkiyet hakkının bir gereği olarak kira ödemesine rağmen; senyörün vergilerden sağladığı bu kaynaklarla bir hizmet verme yükümlülüğü olmadığı için, bu kaynakları dilediği gibi harcama serbestliği bulunmaktaydı. Oysa burjuva şehirlerinde kazanç ile gelir sahiplerinden toplanan vergiler, halkın ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanıldığı ve eşitlik ilkesi uygulandığı için, modern anlamda vergi hukukunun özünü oluşturmuştur. Kurdukları şehirlerdeki özgürlük ortamıyla, senyörlerin baskılarından ve kilisenin

hakeme edilmek hak ve imtiyazı idi: Bu imtiyaz, onların gerek medeni ve gerekse siyasi hukuk bakımından kendilerine mahsus bir statüsü bulunan ve bilhassa halktan tıpkı rahip ve asiller gibi türlü imtiyazlarla ayrılmış bir hukuki zümre üçüncü bir sınıf halinde kabul edilmesinin zaruri bir neticesi olarak elde edilmiş bulunuyordu. Gerçekten, bu devirde her biri ayrı bir hukuki sınıf teşkil ettiği için, senyörlere, papazlara ait olmak üzere köylülerinkinden ayrı, hususi mahkeme usul ve teşkilatı ve ayrı kaideler mevcuttu. İşte burjuvalar da bu esastan hareket ederek kendi mahkemelerini kurmak yolunu tuttular. Şehirliler için bu sihir ve kehanet yollarından çok farklı ispat ve delil usulleriyle ve kendilerinin hayat tarzlarına hakim iş hukuk ve ahlakının istediği bir şekilde, hakkın kimde olduğunu daha çabuk kavrayıp adaleti derhal tatbik edebilecek ayrı mahkemelere, şehirli halkın daima karşılaşmakta olduğu ticaret meselelerine aşına olabilmeleri için, tüccar veya esnaf arasından doğrudan doğruya kendilerinin seçebileceği hakem ve jüri heyetlerine ihtiyacı vardı. Bu usuller, esasen daha X. yüzyıldan itibaren, pazar veya panayır yerlerinde tüccarların kendi aralarında tatbik etmekte oldukları ticari örf ve adetler halinde tasarlanmış bulunuyordu. Neticede, oldukça geniş bir muhtariyetle idare edilmekte olan bazı şehirlerde, senyörlerin ve hatta kralların adamları, yalnız ticaret işlerinde değil, her türlü hukuk ve ceza davalarında ayrı usullere tabi tutulmakta olan şehirli halkı takip ve muhakeme edemez oldular. Burjuvaların, inşaat arsası veya tarla olarak ele geçirecekleri toprakların, malikaneler rejiminde olduğundan farklı olarak, serbest bir şekilde alınıp satılabilmesi, ipotek yaptırabilmesi, türlü angarya ve mükellefiyetlere tabi tutulmaktan kurtulması gibi haklar da, burjuvaların elde ettiği imtiyazlar arasında mühim bir mevki işgal etmekte idi.” (Barkan, 1953; 123)

- 14 “Yeni doğmakta olan şehir hayatıyla ortaya çıkmış olan bu gibi ihtiyaç ve müesseseleri derebeylik rejiminin tanınmaması ve bu hizmetlerin ifası için lüzumlu masrafları karşılayacak gelir kaynaklarından da mahrum bulunması, burjuvaları, daha evvel numunesi bulunmayan bir takım teşkilatı kurmaya ve yeni usul ve kaynakları bulmaya mecbur etti. Burjuvalar, bir çok yerlerde, senyörlerin şehir üzerindeki bu gibi eski feodal hak ve iddialarını toptan satın aldılar veya her sene kendi elleriyle ödenen muayyen bir tek gelir haline sokarak, onların toplanmaları esnasında senyörün adamları tarafından şehir halkına türlü tazyik ve haksızlıkların yapılmasına sebep olacak fırsatlar ortadan kaldırıldı.” (Barkan, 1953; 126)

dogmatik sınırlamalarından kurtulan tüccar ve imalatçılar; kendileriyle eşit görerek hürriyetini verdikleri diğer kesimler gibi adeta ayrıcalıklı haklara¹⁵ sahip olmuşlardır.

3. Tüccar Kentlerinin Hakimiyet Mücadelesi: Roma Hukukunun Canlandırılması

Şehirlerinde sağladıkları özgürlükçü ortama rağmen, öncü sınıf gücündeki tüccarları en fazla zor durumda bırakan, feodal güçleri koruyan ve asırlar öncesinden aktarılmış olan senyörel geleneklerin yanında, vahyi tanrı sözü olarak kabul eden ve her şeyin üzerinde gören kilise kanunlarının bulunmasıydı.¹⁶ Başlangıçta burjuvalar, senyörlerin hukukuna ve kilisenin

15 “Burjuvalar ile köylüleri farklı kılan en temel ayrılık şahsi hürriyet idi. Çünkü burjuvalar derebeyi malikanesinde yaşayan köylülerin aksine istediği işe girebiliyor, ürettiği malın karşılığını tam olarak kendisine alıkoyabiliyor veya satabiliyor ve nihayet dilediği kişi ile evlenebiliyordu. Yeni kurulan şehirlerdeki halk, eskiden olduğu gibi, derebeyinin angaryasından, vergisinden veya ürettikleri mallara el koymasından muaf olmak gibi çok önemli mali imtiyazlara sahip idi. Ancak, şehirlerdeki halk yerleştikleri şehrin kamu hizmetleri ve özellikle savunmasının yapılması için gerekli maddi desteği, kendi aralarında bir vergi gibi düzenli bir şekilde toplayarak, adeta modern vergi anlayışı olan kamu hizmetlerinin karşılanmasına iktidar ölçüsünde iştirak etmek hususunu ihmal etmeksizin uygulamışlardır. Ortaçağda her sosyal sınıf için hususi kanun ve mahkeme bulunması adeti, burjuvaları da etkisine alarak sadece kendileri için hususi mahkemeler kurmalarına neden olmuştur. Zira alt tabaka mahkemelerinin bir davanın görülmesi sırasında sanığı ellerinin ve ayağının bağlanarak suya atmaları ve boğulup boğulmamasına veya yargılananlar arasında düello sonucuna göre karar verecek kadar kehanet usullerine başvurmaları, hiç şüphesiz ticarete uğraşan burjuvaların işine gelmedi. Bu nedenle, kurdukları mahkemelere kesin delil usulü ile kendi sorunlarını yakından bilen kişilerden kurulu jüri heyetlerini getirdiler. Burjuvalar, yerleştikleri şehrin idaresinde söz sahibi olarak, kenti idare edecek Belediye Meclislerine seçmek veya seçilmek imtiyazına sahiptiler. Ancak belediye meclisine demokratik seçim usulü ile seçilip göreve başlayabilen üyeler unvanlarını babadan oğula devredemezlerdi. Hatta şehrin idaresi hususunda bazı şehirler çok daha da ileri gitmiş ve bağımsızlıklarını elde ederek müstakil bir devlet gibi vücuda getirdikleri bazı organlarla işlerini yürütmüşlerdir. Bu, tip şehirlerin hala günümüzde turistik bir değere sahip olan armaları, bayrakları ve mühürleri vardır. Özellikle bir çok Avrupa şehrinde görülen, uzun ve süslü bir çan kulesine sahip büyük belediye binaları, bu tip bağımsız şehirlerin en göze çarpan belirtisidir.” (Zeytinoğlu, 1976; 67)

16 “On sekizinci asrın hukuk sistemleri, burjuvanın bazı unsurlarını aldığı ve otoritesinin kaynağı haline getirdiği altı farklı yasa düşünce temelinden meydana gelmiştir. 1. Roma Hukuku, Batı dünyasının hemen her yerinde izlerine rastlanılan imparatorluk askeri yayılması üzerinde kurulan bir uygarlık otoritesini taşımak suretiyle, çeşitli biçimlerde yeniden canlandırılmıştır. Roma yasa düşüncesi, imparatorluğun tüm parçalarıyla uyum sağlamak ve ilaveten karşılıklı ilişkiye girerek ticareti geliştirmek için tasarlanmıştır. 2. Feodal veya senyörel hukuk, kurallarını kişisel teslimiyet ve üstünlüğün yanında sömürü karşılığında koruma temelinde tanımlamış, lord ile vasalı arasında kurduğu şahsi feodal bağ ile karakterize edilmiştir. 3. Kilise hukuku,

dogmatik kanunlarına karşı çıkarken, bunların yerine uyguladığı ve hakim kılmak istediği tüccar hukukunda insan ve vatandaşlık hakları gibi bir ideali sistemleştirmiş değillerdi. Bireysel özgürlükleri insan hakkı veya doğal bir hak olarak görmek yerine, sadece ekonomik uğraşlarını meşru kılmak ve yaygınlaştırmak için gerekli veya yararlı bulan tüccarlar, örfi hukuktan ve dogmatik yargılardan oluşan toplum düzeninin temsil ettiği asiller ile ruhban sınıfının çıkarlarına veya ayrıcalıklarına karşı, kendi hukuk kurallarını sürekli geliştirerek mücadele etmişlerdir. Örfi ve kilise kanunlarına karşı kendi istek ile ihtiyaçlarına uygun bir hukuk oluşturarak mücadele etseler de, tüccarlar, başlangıçta ne istediklerini ve nasıl ulaşacaklarını kesinleştiremedikleri için, hak ile ayrıcalıklarını yasal olarak fakat adım adım kazanmışlardır. Temelde kanunlarına ve yargılama hakkından kaynaklanan senyörlerin üstünlük duygularına ve kilisenin de dogmatik baskılarına karşı giriştiği mücadelesinde tüccar kesimi, öncelikle tüccarlığın gerekliliğini çevresindeki güç odaklarına anlatmak istemiş, hesaba dayanan ve rasyonel kararlarla geliştirilen ekonomik faaliyetin insanların hem bu günü ve hem de geleceği için yararlı olduğunu açıklama yoluna gitmiştir.¹⁷ Zira asırlardır Avrupa'ya hakim olan senyör ve kilise

dünyevi işler ve özellikle de ticari faaliyetler üzerinde sürekli ve önemli bir kontrol kuran, Batıya özgü Roma katolik kilisesinin yasa hükümlerinden meydana gelmiştir. 4. Kraliyet hukuku, ilk modern devletlerin yaratılmasından kaynaklanan ve ilk burjuvaların isteklerini de dikkate alan kuralları ifade etmektedir. 5. Tüccar hukuku, Roma hukukundan kaynaklanmış olmasına rağmen, asırlar boyu geliştirilerek her tür işin gereksinimlerini karşılar hale getirilmiştir. Feodal dönemden modern çağlara gelinceye kadar hazırlanan ve sürekli geliştirilen işle ilgili bir takım kurallarıyla tüccarlar, hukuk zemininde mücadelelerini sürdürmüşler, şehirlerde ve kasabalarda karşılaştıkları sorunlara hükümlerini uyarlamak istemişler, özellikle de Ortaçağlar boyunca çeşitli yerlerde yıllık veya mevsimsel olarak düzenlenen panayırarda yasalarını geçerli kılmışlardır. 6. Doğal hukuk, bir burjuva talebi olarak öngörülmuş, on yedinci asır boyunca sürekli olarak geliştirilmiştir. Serbest ticaretin gelişmesine katkı sunan doğal hukuk kuralları, ezeli ve ebedi gerçek olarak tanrının planıyla ve mutlak gerçeği içeren akılla uyumlu bulunmuştur.” (Tigar, 2000; 23)

- 17 “Gerçekten, burjuvalar için, insan veya vatandaş hakları şeklinde tarif edilmiş nazari bir esas bahis mevzuu değildi. Onlar hürriyeti, tabii hak olarak değil, fakat faydalı ve elde edilmesi kendileri için imkan dahiline girmiş bir nimet olarak arıyorlardı. Her yerde şehir halkının ihtiyaç ve temayülleri aynı olduğundan, aynı hakları elde etmek için umumiyetle aynı istikametlerde çalışmış ve aşağı yukarı her tarafta birbirine benzer hürriyetler elde edilmiştir. Şehir idaresinin muhtariyeti namına girişilen uzun mücadeleler esnasında, dini veya idari merkezler etrafında öteden beri mevcudiyetlerini muhafaza edebilmiş olan eski Roma şehirlerinin halkı, yeni kurulmuş olan hakiki tüccar şehirlerindekiyle nazaran, daha müşkül bir durumda kalmışlardı. Çünkü, eski şehirlerin civarındaki saraylarında yerleşmiş olan krallar veya zengin malikanelerini çok hesaplı bir şekilde idare etmek ehliyet ve itiyatlarına sahip bulunan manastırlar veya evk'ler gibi dini senyörlükler, şehirler halkının idari ve mali hürriyet ve imtiyazlar elde etmek için giriştikleri mücadelelerini çok titiz bir dikkat ve kıskançlıkla yakından takip ve tazyik edi-

hukuku, sadece kâğıt üzerine yazılmış metinler değil, toplumda insanlar arası ilişkileri bir düzen altına alan ve gerektiğinde şiddetli cezaları meşru kılarak bu düzeni güçlü kılan kabul edilmiş kurallardı. Yargılamalarda uygulanan bu senyörel veya kanonik kanunlara uyulmasının tanrı isteği olduğuna inananlar bulunduğu gibi, toplumun iyiliği için olduğunu savunanlar bile çoğunlukta idi. Böylesine köklü ve asırları kapsayan bu iki hukuk temeli karşısında burjuvalar da, geleneklerden ve dinsel yargılardan değil de insan ihtiyaçlarından kaynaklanan Roma hukukuna¹⁸ dayanarak tüccar hukukunu oluşturmuşlardır.

Burjuvaların senyörlere ve kiliseye karşı kurdukları şehirlerdeki mücadelesi, tamamıyla bir hukuk mücadelesiydi. Zira bireylerin haklarını ve sorumluluklarını bir düzen altına alan hukuk sistemleri içinde, senyörel

yorlardı. Şehir halkının hürriyet için yaptıkları mücadelelerinde, dini senyörlere tarafından daha fazla müşküller çıkarılmış olmasının sebeplerini izah eden ikinci bir amil de, kilisenin mevcut sosyal nizamın koruyucusu olmak hususunda haiz olduğu misyona ait telakkilerdir. Şehirler halkının mevcut içtimai nizam içinde kendilerine yeni haklar temini için yaptığı mücadeleleri, bilhassa ihtilalci metotlarla sevk ve idare edildikleri zamanlarda, kilisenin iyi bir gözle görmesine imkan yoktu. Kilise doktrin itibariyle, durmadan kâr ve kazanç hissiyle hareket eden ağırlıklı tüccarlarının vücutlarının lüzum ve hikmetini inkar ediyor ve onların cemiyet içinde imtiyazlı bir mevki kazanma hususundaki mücadelelerini bu yüzden de tereddütsüz itham ve mahkum ediyordu. Kilise için ticaret hayatı ruhun selameti için büyük bir tehlike idi. Ticari kazançlar, kendilerine hakim olan spekülasyon ruhuyla, faiz gelirlerine yaklaştırılıyor ve bu halleriyle kâr için istihsal ve kazanç ruhundan o kadar uzak bir şekilde teşkilatlanmış olan Ortaçağ malikane sisteminin mülhem olan hıristiyanlık akitleri karşısında meşrutiyetlerini ispatı güç bir duruma düşmüş bulunuyorlardı.” (Barkan, 1953; 132)

- 18 “Roma hukukunu üç devir olmak üzere ayıran nokta-i nazar en uygundur: M.Ö. 754’ten M.Ö. 150’ye kadar olan eski hukuk devridir. Roma ve Romalılık zihniyeti içinde hukukun başlıca kaynağı, örf ve adetlerden ibaretti. M.Ö. 150’den M.S. 284, imparatorluk hukukunu temsil eden devir, yani klasik hukuktur. Büyük klasik hukukçuların yetiştiği ve hukuk eserlerinin yaratıldığı, hukukun en uygun çağı budur. Nihayet M.S. 284’ten 565’e kadar uzanan postklasik veya Roma-Helen devri. Roma hukuku, eski Roma’nın ve Roma imparatorluğunun hukukudur. Kara Avrupa’sı devletleri (Almanya, İtalya, Fransa, İspanya, Belçika vs) ve daha başka milletler (Orta Amerika, Güney Amerika vs) Roma hukuk sistemini takip ederler. Bütün bu memleketlerin hukuklarının aynı temele dayanması, onların hayat tarzlarının birbirine yakın olduğunu, aynı medeniyet camiası içinde bulduklarını gösterir. Daha mühimi, bütün bu memleketlerde hukukçu olarak düşünme sistemi, Romalı hukukçularınınkinin aynıdır. Roma hukuk ilminin XI. asırdan itibaren Avrupa’ya yayılmasının bir neticesi oldu: Bu hukuk, bütün Avrupa tarafından benimsendi. Bologna Hukuk Mektebi, büyük bir şöhret kazandı. Avrupa’nın her şehirden oraya bir çok talebe geliyor, hukuk ilmini orada elde ettikten sonra memleketlerine avdet ediyorlardı. Bu hukuk, onların kültürü idi, girdikleri işlerde onu yayıyorlardı. Roma hukukunun Avrupa’da tatbik edilen Hukuk haline gelmesine, Roma hukukunun iktibası denir. İktibas İtalya, Fransa, İspanya, Portekiz, Hollanda, Almanya gibi bütün Avrupa memleketlerine şamil bir hareketti. Bu memleketlerde Roma hukuku bir *Ius Comune*’dir. İptidai olan hukuklarda bir eksiklik çıkarsa, ana hukuk olan Roma hukukuna başvurulur.” (Umur, 1999; 74)

hukuk sahibe sınırsız yetki tanırken ve kilise hukuku da dogmatik sınırlar içinde kalırken, tüccar hukukunun kaynağını ve kanunlarının da dayanağını oluşturan Roma hukuku; kişiler arasındaki ilişkilere haklar ve yükümlülükler açısından bakmış, bireysel irade beyanını esas almış olduğundan tarafların yazılı ve imzalı yapmış oldukları anlaşmaları hakların kazanılmasının ve devredilmesinin temeli haline getirmiştir. Böylece bireysel iradelerin yazılı şekli olarak yapılan anlaşmalar, doğrudan hakları ve yükümlülükleri belirlediği gibi, kusurları ve haksız fiilleri de kolaylıkla gözler önüne sermiştir. Özellikle borçlar hukukunda anlaşma metni temelinde belirlenen beklenen davranış ilkesinde kusur, ihmal, kasıt, sorumluluk, hakların korunması ve iadesi vs gibi pek çok kavram kesin olarak tanımlanmıştır. Tarafların bireysel iradelerinin koşullara bağlı kalarak maddeler halinde belirlenerek ve isteklerine uygun olduğunun belirtilerek hazırlanan anlaşmaların, tüccar hukukunun temeli haline gelmesinin en önemli sonucu; çıkan anlaşmazlıklarda değiştirilemeyen kutsal metinlere dayanarak çıkarılan kilise yasalarına göre mahkemelerde hüküm verilmediği gibi, senyörlere sınırsız yetkiler tanıyan örfi hukuk kuralları da geçersiz kılınmış oluyordu. Roma hukukundan esinlenerek benimsenilen anlaşmaların hukuki işleviyle, tarafların taleplerini ifade eden anlaşma maddelerine uygun davranılması zorunluluğu, vahye dayanan dogmatik hukukun olduğu kadar derebeyin keyfi uygulamalarına imkan sağlayan senyörel kuralların da yerine geçmiş, burjuva şehirlerinde her ikisine de son vermiştir. Kişilerin tamamıyla hür bir şekilde kendi istek ve koşullarına göre hazırladıkları sözleşme metinlerinin, tarafların karşılıklı hak ile yükümlülüklerini düzenlemiş olmasıyla hakların korunması ve hakların ihlali kavramlarını da beraberinde getirmiştir. Böylece sözleşmeyle düzenlenen örneğin bir borç-alacak ilişkisinde, borçlu ödemeyi taahhüt ettiği borcunu gününde alacaklısına ödemezse, alacaklının alacağını dava yoluyla¹⁹ tahsil etmesi hakkın korunması gerekli görülmüştür. Hakları

19 “Romalıların usul hukukunu harekete geçiren ve hakların himayesine temel olan actio’ları vardı. Actio’ya, dava hakkı demektedir. Actio, borçlu olunan şeyi, hakim önünde talep etme hakkından başka bir şey değildir. hakkının ihlal edildiğini öne sürerek actio talebinde bulunan aktif tarafa actor (davacı), bir hakkı ihlal ettiği iddiasıyla kendisine karşı harekete geçilen pasif tarafa ise reus (davalı) denirdi. Evvela hak sahibi ve hakların neveleri tetkik edildikten sonradır ki, bu hakların himayesi için gerekli şekil ve usullerin nelerden ibaret olduğu görülebilir. Taraflar iddialarını yapıp delillerini ileri sürdükten sonra, hakim kararını vermek mecburiyetinde idi. Roma’nın hukuk tefekkürü en fazla borçlar hukuku sahasında kendini göstermiş ve bu hukuk dalı bu günkü hukuklara doğrudan doğruya tesir etmiştir. Borç, alacaklı ile borçlu arasında öyle bir münasebettir ki, ona dayanarak alacaklı borçludan muayyen bir hareket tarzını istemek hak-

akit kapsamında düzenleyerek sadece tüccar hukukunun değil günümüze gelinceye kadar her sisteminin ilk örneğini oluşturan Roma hukuku; haklara sahip olma ve borç altına girebilme yeteneği olarak tanımlanan hak ehliyeti kavramını²⁰ geliştirmiş, hak ehliyetine sahip olabilmek için ön koşul olarak öne sürdüğü vatandaş durumunu ayrıntısıyla tanımlamıştır.

Roma hukukunda XII levha kanunundan önce yazılmış bir yasa metnine henüz ulaşamadığı ve M.Ö. 450 yılından itibaren teamül olarak uygulandığı halde, bu levhalardaki nexum kavramıyla borç-alacak ilişkisine ve sözleşme esasına ait ilk açıklamalara rastlanılmıştır. Bağ veya vecibe anlamına da gelen Nexum'la, esas olarak taraflar arasında mutabakata varılmış anlaşma koşulları kast edilmekte olduğundan; nexus da, yazılı veya sözlü olarak bağitlanmış borç anlaşmasıyla yükümlü kılınmış ve belirlenen süresi içinde vecibelerini yerine getirilmemesi durumunda da kendisini alacaklısına teslim etmeye mecbur edilmiş borçludur. Bir temlik (satış) işlemi biçiminde hazırlanan nexum, borçlu ile alacaklı arasındaki hakları kesin bir şekilde düzenlediği gibi, hak ihlali durumunda alacaklının hakkını ne ölçüde karşılanacağını da kesinlikle belirtmektedir. Nexum sözleşmesi bağlı altında borcunu veremeyen hür bir kimse doğrudan köle haline gelmekte veya borcunu alacaklısına tamamıyla ödeyip bitirinceye kadar alacaklısının hizmetine girerek nexus olarak tanınmaktadır. Törenle ve yeminle verilen Nexum bağıyla yani borç-alacak sözleşmesiyle çok ağır yükümlülük altına giren her borçlu, taahhütlerini

kını haiz, borçlu da bu hareket tarzını yerine getirmek mükellefiyeti altındadır. Borç doğuran kaynakların en mühim kısmını akitler teşkil eder. Akit, iki tarafın birbirine uygun irade beyanları ile meydana gelen iki taraflı bir hukuki muameledir. Tarafların her ikisinin veya yalnız bir tanesinin borç altına girmesi bakımından tek taraflı veya iki taraflı olmak üzere ayrılırlar. Karz öyle bir akittir ki, onunla bir kimse bir miktar paranın veya sair misli eşyanın mülkiyetini, onu iade borcu altına giren diğer bir kimseye nakleder. Karşılığı düşünülmeden verilen karz, ücretsizdir. Fakat ticaret hayatında mühim rolü olan bu akit, bir ücret karşılığında verilir ki, bu da faizdir. Borçlu borcunu öderse kefalet, kefil borcu öderse esas borç sükut eder. Ancak kefil, bu ödediği parayı esas borçludan isteyebilir.” (Umur, 1999; 218)

- 20 “Fiil ehliyeti, bir kimsenin kendi fiilleri ile haklar kazanabilmesi ve borç altına girebilmesidir. Fiil ehliyeti kavramı, sadece hukuki işlem ehliyetini değil, bunun yanı sıra haksız fiil ehliyeti, dava ehliyeti ve tasarruf ehliyetini de kapsar. Roma hukukunda M.Ö. 190 yılında çıkarılan bir kanunla, rüştu yaşı 25'e çıkarıldı. Küçükler önce balığ küçükler ve balığ olmayan küçükler olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Roma hukukunda 7 yaşından küçük olan çocuklara infans adı veriliyordu. İnfansların hukuki işlem ehliyetlerinin olmadığı dolayısıyla haksız fiillerden de sorumlu tutulamayacakları kabul ediliyordu. Akıl hastaları fiil (hukuki işlem ve haksız fiil) ehliyetinden tamamen yoksundurlar. Akıl hastalarının mal varlıklarını kayyım (curator) idare ederdi.” (Akıncı, 2003; 191)

gününde yerine getiremedikleri takdirde, alacaklısına kendisini teslim etmiş veya alacaklısının iradesine kendisini mahpus etmiş bir kimse haline geldiğinden, nexus alacaklısı tarafından köle olarak satışa çıkarılabilir veya keyfi şekilde sakat bırakılabilir ve öldürülebilirdi. Borçluyu alacaklının malı haline getirdiği ve iradesinin esiri kıldığı için Gaius Poetelius tarafından M.Ö. 313 yılında yürürlükten kaldırılmış ve meşru olarak akdi yasaklanmış olsa bile nexum sözleşmeleri²¹, Roma imparatorluğunun hakim olduğu çok geniş coğrafya içinde etkisini sürdürmüş, bağıtlanan borç bağına rağmen alacaklının haklarını veremeyeceği kesinleşmiş olan müflis kimselerin kendisini alacaklısına teslim ettiği ve tutsağı olduğu kanısının yerleşmesine neden olmuştur. Roma ekonomisinin²² üretime

21 “Nexum’u kesin biçimde tanımlayan en eski Roma kompozisyonu, 12 tablet kanunu levhalarıdır. Borçlu ve alacaklı arasında bir bağ olan nexum’da, borçlu kendisinin, borcunu ödeyinceye kadar alacaklısının tutsağı olduğunu taahhüt ve ilan etmektedir. On iki tabletler sırasında, borcun miktarına ve şekline hiç bakılmaksızın, nexum borçlu ile alacaklı arasında bir teslimiyet veya tutsaklık bağı kurmuştur. Güney Fransa’da 1392 yılında Grasse’li bir tefeci, Jaciel, yaptığı borç anlaşmasına dayanarak, ödeme yapmadığı için borçlusundan, otuz beş mil uzakta bulunan Nice kentine gidip, orada borcunu ödeyinceye kadar çalışmaya mecbur tutmuş olmasıyla, aslında çok kesin bir şekilde eski Roma geleneklerini uygulamıştı. Kent belediyesinin kayıtlarından tefeci Jaciel, bir başka müflis borçlusunun da, ölünceye kadar hapsedilmesini sağlamıştır. On iki tablette mülkün satış veya değişim koşulları kesinlikle belirtilmiş, merasim eşliğinde yeminle verilen bu temlik sözleşmesi belgesinde (mancipatio) açıklıkla tanımlanmıştır. On iki tablet kanunlarına göre, Roma vatandaşı olmayanların sözleşme yapma ehliyetleri olmadığı için, özel mülk edinme veya borçlanarak yükümlülük altına girme gibi serbestlikleri yoktu. Roma hukuku kavramlarından olan tüm insanlar hitabı, pek çok yönden nükteli bir ifadeydi.” (Tigar, 2000; 26)

22 “Roma’nın ekonomik olarak kendi kendine yetememesinin nedenleri oldukça çeşitliydi. Savaşlar, toprak dağılımının bozuk olması, fethedilen bölgelerin bir tür sömürge olarak kabul edilmesi, ülkedeki büyük toprak sahiplerinin küçükleri sürekli yok eden rekabeti, pazar mekanizmasının yeterince işletememesi bu nedenlerin en önemlileri olarak ortaya çıkmaktaydı. Savaş esirlerine ek olarak, kimsesiz ve terk edilmiş çocuklar, sahipsiz insanlar, suçlular ve hatta borcu olanlar bile borçlarından dolayı köleleştiriliyordu. Roma ekonomisinin neredeyse bütün çıktısını tarım sektörü üretmesine rağmen, üretim araçları ilkel idi. Roma’nın içinde bulunduğu tüketim hacminin büyüklüğüne rağmen, ülke içinde canlı ve etkin bir ticari yapının kurulduğunu söylemek zordu. Roma’nın emperyalist karakteri Tacitus tarafından şöyle tasvir edilir: ‘Romalılar, dünyanın yağmacılarıdır ve artık her yeri yakıp yıkmış, ellerine bırakacak daha fazla toprak kalmadığı için denizlere yönelmişlerdir. Ne Doğu ve ne de Batı, Romalıları doyurabili.’ Roma imparatorluğunun ticari yapısı da Roma kentine ve diğer büyük kentlere konuşlanmış devlet görevlilerinin ve üst sınıfların her türlü ihtiyacına ve imparatorluk halkının temel gereksinimi olan tahılın temin edilebilmesine endekslenmiş durumdaydı. Ticari hayat yok olmamasına rağmen, imparatorluk ticareti bir tüccar burjuvazi oluşturarak ekonomik kalkınma hamlesini tetikleyebilecek bir düzeye ulaşmayı başaramadı. Nedenlerden ilki, Roma’nın bütün Akdeniz dış ticaretinin belirli büyüklükte tıkandığı, bu nedenden olayı da artık ticaretin bir tür iç tizaret olarak teşvik edilmesi gerektiğini dayatıyordu. İkinci neden, ticarete başka sektörlere aktarılabilecek bir sermaye birikiminin söz konusu olmamasıydı. Roma’da hem iç

değil de, sadece eyaletlerden gelecek vergilere ve esirlere dayanması; nexum sözleşmelerinin yeniden yaygınlık kazanmasına, borçlananların hapsedilmesine veya köleleşmesine neden olmuştur.

Sadece borç-alacak konusunda değil, alım-satım, rehin-ipotek, kira-hibe, kefillik-varislik ve hatta evlilik-boşanma gibi hemen her konuda taraflar arasında yapılan sözleşmeler²³, o denli yaygınlaşmış ve kurallara bağlanmıştı ki; tarafların hür irade beyanıyla hazırlanan yazılı sözleşmeler ve anlaşmazlık halinde bu sözleşmeleri kendi muhakemesiyle yorumlayarak çözüme kavuşturan hakemler, giderek, Roma hukukunda geleneklerin veya eski kanunların yerini almıştır. Böylece metin veya levha hukukundan, serbestçe bağitlanan sözleşmeler hukukuna geçilmiş; anlaşmazlıklar bu sözleşmeler üzerinden muhakemede bulunan hakemler yoluyla çözüme kavuşturulmuştur. Roma devletlerarası hukuku (jus gentium), satışı, kiralamayı, depozitoyu, teminatı, bedelli veya bedelsiz emaneti, ortaklığı akla ne gelirse her konudaki hür irade beyanını kapsayan bu karşılıklı sözleşme serbestliği içinde onaylamış ve ayrıntılı bir hale getirdiği gibi; ticari bir kavram olarak çok özel bir güven ve bağlılık ilişkisini ifade eden mutemetlik uygulamasını her yönüyle açıklamaktadır. Her ne kadar taraflara iradelerini serbestçe sözleşme maddeleri haline dönüşmesi için güvence verilmesine rağmen, sözleşme tarafları ve türleri ayrıntısıyla tanımlanan Roma devletlerarası hukukunda; tek taraflı ve çift taraflı sözleşme ayrımı yapılmış, özellikle de tarafların

ticarete ve hem de dış ticarete Romalıların etkinliği yoktu. Ticaret yapabilmek için yalan, hile ve sahtekârlık gerekliydi ki, bu bir Romalıya yakışmazdı. Soyuluların yaşam tarzlarındaki bu lükse karşılık, halkın yaşamı son derece kötü bir düzeyde seyrediyordu. Romalı vatandaşların pek çoğunun düzenli bir işi, geliri ve gelir elde edebilecekleri bir toprakları yoktu.” (Küçükkalay, 2014; 116)

- 23 “Günümüzde genel olarak gerçekleşen geniş kapsamlı sözleşme hürriyetine her zaman rastlamak mümkün değildir. Sözleşme hürriyetinin var olduğu pek çok yerde, bu gün geçerli kılındığı alanlara sözleşmeler henüz girememiş ve hakim olamamıştı. Eski hukukun tam tersine modern maddi hukukun en temel özelliği, yasal zorlama altında garanti altına alınan iradenin kaynağı olarak, yapılan sözleşmelerin artan büyük önemidir. Bu özellik o denli özel hukuka özgüdür ki, çağdaş toplum sözleşme toplumu olarak tanımlanmaktadır. Bir sözleşme vasıtasıyla, kişi, birinin çocuğu, babası, karısı, kardeşi, efendisi, kölesi, patronu, müşterisi olmuştur. Bugün, bir sözleşmenin maddelerinin taraflar arasında bir hukuk oluşturduğu ve hakların açıkça belirlendiği temel olarak kabul edilmiştir. Sözleşmenin hukukun temeli haline geldiği bu aşamaya, Roma hukukunun uyarlanması ve ticarete duyulan gereksinimlerin karşılanması yoluyla ulaşılmıştır. Roma’da vasiyet hürriyeti, mirastan yoksun bırakma uygulamalarıyla ve istila edilen yerlerde toprak vaatleriyle epeyce artmıştır.” (Weber, 1922; 674)

niyetleri²⁴ üzerinde durulmuştur. Devletlerarası hukuktaki her ayrıntı ve her gelişme Roma iç hukukuna da etki edip içeriğini biçimlendirmiş, malın teslimine veya paranın ödenmesine veya mülkün kullanılmasına dayanan sözleşmedeki tek taraflı irade beyanının getirdiği yükümlülükler verilen taahhüdün zorlayıcı sonuçlarını kesinleştirmiştir. Aldığı borcu gününde ödemek veya teslim edilen malların fiyatını vermek gibi taraflardan birinin taahhüdünü yerine getirmemesi durumunda zararın karşılanacağı yasal yükümlülük haline getirerek, daha çok tüccarlar tarafından hazırlanan tek taraflı sözleşmelerini hukuk sisteminin temeli haline getirmiştir. Verilen para veya mal karşılığında tek taraflı olarak yükümlülük getiren böyle bir sözleşme, en yalın bir ticari işlemdir.

Sözleşmeleri özsel içeriğiyle iyi niyet ve doğruluk temelinde geçerli kılan, bireysel kararları ve eylemleri taşıdığı niyetler ölçüğünde değerlendiren, asırlar öncesinden korunarak bağlı kalınan geleneklere veya dogmalara göre değil de tarafların hür iradeleriyle fakat iyi niyet ve doğruluk esasıyla hazırladıkları sözleşme maddelerine göre karar veren hakimlik takdirinin yanında hakemlik usulünü²⁵ geliştirmiş olan Roma hukuku; daha önce

24 “Sözleşmeyle ve değişimle ilgili olarak bu işlemler, anlaşmada tarafların iyi niyetli olmalarını (bona fidei) yani doğrulukla davranmalarını şart koşmaktadır. Sözleşmenin gerektirdiği objektif (doğruluk) ve subjektif (iyi niyet) içtenlik, Roma hukukunun en esnek akit kategorisidir; kişiler arasındaki karşılıklı özel güven ile bağlılık üzerine kurulmuş bazı ilişkileri kökünden sınırlandırmakta, vasilik ve emanetlik gibi karşılıklı anlaşmalar da iki taraflı yükümlülükleri getirmektedir. Hakimler, çok büyük çeşitleriyle ticari anlaşmaları sadece iyi niyet esasını (bonae fidei) gözeterek irade beyanını meşru kabul etmekte, ister iş hayatıyla ilgili olsun isterse de riskin üstlenilmesini kapsasın her sözleşmede iyi inanç ile doğruluğu aramaktadır. Güvene dayalı olarak kurulan mutemetlik ilişkileri, özellikle doğruluk gerektirmektedir.” (Tigar, 2000; 30)

25 “Roma hukukuna göre hakemler, yetkilerini kanundan değil akitten alırlardı. Dolayısıyla Tahkim Anlaşmasında yer alan bütün ihtilâfları karara bağlamak zorunda idiler. Fakat anlaşma dışında kalan konularda karar veremezlerdi. Aksi halde verdikleri kararlar hükümsüz sayılır ve tarafları bağlamazdı. Hakemler herhangi bir hukuk kaidesine bağlı olmayıp kendi görüş ve kanaatlerine göre karar ver-meye yetkili idiler. Hakemler yetkilerini kanundan değil akitten aldıkları için verdikleri kararların müstakil bir hukukî hüviyeti ve varlığı yoktur. Bu sebeple hakem kararları doğrudan doğruya icra ve infaz olunamaz, muhkem kaziyeye teşkil etmez ve kaza-î bir karar niteliğinde olmadığı için karar aleyhinde kanun yollarına da başvurulamazdı. Roma’da, aralarındaki ihtilâfı üçüncü bir şahsın hakemliğine tevdi etmek isteyen taraflar bu isteklerini bir mukaveleye dökerler, bu mukaveleye dayanarak hakemin kararının icrasını mümkün kılarlardı. Tahkim Usulü kanunla da müeyyide altına alınmış olduğu gibi, ihtilâfa tatbik olunacak kanun hükmü veya hukuk kaidesi de hakem tarafından değil, hâkim tarafından tayin ve takdir olunurdu. İhtilâfa uygulanacak kuralların hâkim tarafından tespiti, teamülleri ve gelenekleri arka plana atması, ‘kamunun tahkime müdahalesi’ anlamına gelebileceği gibi, tahkimin geçirdiği evreyi ve günümüz hukukunda belirlenen tahkim kurallarının geçirdiği aşamayı göstermesi bakımın-

Avrupa’da ve bir başka yerde izine rastlanılmayan burjuva kentlerinde Ortaçağ tüccarları tarafından çok etkili bir şekilde uygulanmış, feodal hukuka karşı maharetle kullanılmıştır. Tarafların kişisel irade beyanlarını yazılı belgeye dönüştüren sözleşme metinlerine olduğu kadar, anlaşmazlık çıkması durumunda da hakem kararlarına hukuki geçerlilik kazandıran Roma hukuku; imparatorluğun hakim olduğu her yerde sözleşme yöntemiyle ve hakemlik işleviyle var olduğu gibi, Ortaçağ Avrupasının feodal ve kilise hukukunu da biçimlendirmiş, hatta mahkemeye gitmeden önce arabulucuya gitmelerini öğütleyen İncil’e (Matta 18: 15-17) bile yansımıştır. Ayrıca borçlunun borcunu ödeyinceye kadar hapsedilmesini zorunlu kılan nexum hükmü, İncil’e (Matta 5: 25-26) ayet bile olmuştur. Ancak bunların Roma hukukundaki uygulamalarla olan temel farkı, geleneklerin veya dogmaların sözleşmeleri olduğu kadar hakemlerin kararlarını da sınırlandırılmasıdır. Oysa sonradan tüccarların kurdukları kentlerde yeniden geçerli kıldıkları Roma hukukunda, hiç bir önkoşul veya sınırlama getirilmeksizin; bireyler iradelerini sözleşme haline getirme serbestliğine sahip olmakta, geçmişten aktarılmış geleneklerden ve dogmalardan tümüyle kurtulmuş bir halde sadece aklına ve vicdanına göre karar veren hakemler iyi niyet ve doğruluk (bona fidei) ilkelerine bağlı karar vermektedirler. Tarafların sadece eylemleri veya ihlalleri değil karşılıklı olarak hazırladıkları sözleşme maddeleri bile içerdikleri niyetlere (bona fides) göre değerlendirildiği için, kişilerin gizlediği ve açıklamadığı içsel maksadı; Roma hukukunda davaların görülmesinde temel ölçüt halini almış, adeta feodal hukuktaki geleneklerin ve kilise hukukunda da dogmaların yerini almıştır.

dan da kayda değerdir. Roma Hukukunda, Tahkim usulünün uygulanabilmesi için, tarafların bu usulü kabul etmiş ve bu hususta bir anlaşma yapmış olmaları gerekirdi. Başlangıçta, anlaşmaların bir şekle tabi olması şartı mevcut iken, şekilcilikten doğan hak kayıplarını önlemek için, şekle uygun yapılmayan Tahkim Anlaşmalarına da geçerlik tanındı. Ancak burada tahkim akdinin şekil şartlarına uymadığı halde kabul edilebilmesinde yatan neden, ‘tahkim akdinin taraflar arasındaki ihtilâf hakkında üçüncü bir şahıs olan hakemin kararının tarafları bağlayacağı taahhüdü içermesi ve hakem tarafından karar verilmedikçe bu akdin geçerlik kazanamaması’ kuralının varlığıdır. Hakem tarafından karar verilmedikçe şart da tahakkuk etmeyeceğinden, yapılan akdin netice doğurması mümkün olmayacaktır. Diğer bir deyişle akdin geçerliği, ancak verilmiş bir hakem kararına dayanmaktadır. Tahkim akdinin, hakem tarafından verilecek karara uyulmamasının müeyyidesini, yani cezaî şartını da muhtevi olması gereklidir. Aksi halde, böyle bir akit kabul edilemez ve tahkime konu olamazdı. Ancak böyle bir cezaî şartın karşılıklı ve birbirine eşit olması gereklidir. Taraflardan birisi hakem kararına uymayacak olursa, taahhüdü bozmuş ve akdi ihlal etmiş sayılırdı. Akdi ihlal eden taraf aleyhine, akdin ihlalden dolayı varsa sözleşmedeki cezaî şartın tahsili dava edilebilirdi.” (Balci, 1999; 44)

Burjuva kentlerinin²⁶ iki hukuk mücadelesinden biri, lordların ve senyörlerin ayrıcalıklarına karşı yürütülmüştür. Ortaçağ Avrupa'sındaki feodal hukuk, malikane sistemi²⁷ içindeki lord ile vasal veya fan ile vilenler²⁸ arasındaki ilişkileri bir düzen altına almıştır. Feodal toplumun

26 “Hiç bir uygarlıkta, kent yasamı, ticaret ve teknolojiyen bağımsız olarak gelişmemiştir. Ne antik çağda ne de modern zamanlarda bu kuralın dışında kalan bir durum olmamıştır. Ancak Ortaçağ kentleri, bambaşka bir görünüm ortaya koyarlar. Ticaret ve ekonomi, bu kentleri ne iseler o duruma getirmiştir. Bu etki altında gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Bu kentlerin toplumsal ve ekonomik örgütlenmesiyle, kırsal bölgelerin toplumsal ve ekonomik örgütlenmesi arasındaki çelişki kadar keskin bir çelişki, tarihin hiçbir döneminde görülmemiştir. Öyle görünüyor ki, Ortaçağ burjuvazisi gibi tam anlamında kentsel bir sınıf daha önce hiç var olmamıştır.” (Pirenne, 1994; 103)

27 “Avrupa’da ekonomi bakımından en fazla kayda değer olan hadise, malikaneler sisteminin genişlemesi ile para ekonomisi yerine tabii, aynı diyebileceğimiz bir ekonominin geçmesi ve tam manasıyla zirai bir medeniyetin ortalığa hakim bulunması olmuştur. Senyörün malikanesi dahilindeki hakimiyet sıfat ve yetkilerinin hukuki, adli veya mali olarak türlü bakımlardan tetkik etmek mümkündür. Malikaneler arasında dağınık arazi parçalarından teşekkül edebilmesi de mümkün olan bir malikanenin, toprakların işlenmesi bakımından, birbirinden çok farklı iki büyük kısma ayrılmış olduğunu unutmamak lazım gelir: a) Bu topraklardan bir kısmı, beyin kendisi için ayırdığı yerler olup, doğrudan doğruya senyör tarafından kendi nam ve hesabına işletilmektedirler. Malikanelerin en kıymetli tarla ve çayırları arasından ayrılmış olan ve bu devirdeki genişlikleri, işlenebilir bütün malikane topraklarının dörtte biri ile yarısı gibi nispetler arasında değişen bu topraklar, bazen bir blok teşkil edecek şekilde bölünmüş olabilecekleri gibi, diğer köylülerin tarlaları arasında dağınık parçalar halinde de bulunabilirler. b) Senyörün hususi çiftliğine tahsis edilen topraklardan geriye kalan kısımlar, küçük birer çiftçi işletmesi halinde bölünmez arazi bütünlerine ayrılarak, senyörün büyük çiftliği üzerinde haftanın muayyen günlerinde amele olarak çalışmak mükellefiyetini kabul eden çiftçilere dağıtılmış farz edilmiştir. Senyör malikanesi dahilinde her şey birbirini tamamlayacak bir şekilde ve karşılıklı yardım ve dayanışma esası üzerine kurulmuştur. Senyör yalnız malikane topraklarının sahibi toprak zengini bir aristokrat veya bir zirai işletmenin müdürü olmayıp, kendi malikaneleri üzerinde yaşayanlara kumanda etmek iktidarına sahip olan ve bu sıfatla adalet ve himaye dağıtan bir siyasi otoriteyi de temsil etmektedir. Senyör, feodal devlet teşkilatında bir asker ve idare adamı olarak da mühim bir mevki işgal etmektedir. Bu sistem içinde malikane, daha büyük bir senyör tarafından kendisine vazifelerin ifası mukabilinde bir geçim vasıtası (fief) olarak terk edilmiştir.” (Barkan, 1957; 46)

28 “Derebeyinin himayesine giren köylü, sahibi olduğu toprağı ömrü boyunca kullanma haklarına sahip olacak fakat bu toprakların mülkiyeti derebeyine ait bulunacaktı. Bu şekilde himaye altına giren kişi kralın tebasından çıkıyor ve derebeyinin tebaası oluyor, himaye altına giren kişiye vassal veya fidele, koruyucusuna ise senyör adı veriliyordu. Senyörün özel çiftliğinde, tarımsal faaliyetlerin büyük bir çoğu toprağına bağlı ve yarı köle durumunda olan serfler tarafından yapılırdı. Malikane topraklarının diğer kısmını meydana getiren ikinci tür tarlalarda ise vilen adı verilen köylüler çalışırdı. Serflerden daha avantajlı durumda bulunan vilenler, genellikle kendi ailelerini besleyecek genişlikte olan ve mans adı verilen tarlalarında, kendileri için üretimde bulunurlar ancak elde edilen ürünün belli bir oranını senyöre verirlerdi. Bununla beraber vilenler, belirli sayıdaki günlerde derebeyinin gösterdiği yerlerde çalışmak ve ayrıca ürünlerinin bir kısmını vergi olarak derebeyine vermek zorunluluğundaydılar. Derebeyi de vilenlere hür olarak evlenme ve hatta dilerlerse toprağı terk etmek hakkını tanımıştı. Vilenler sosyal yönden hür

tabakaları²⁹ arasında kurulan karşılıklı ilişkide güçlü olan lord zayıf olan vasalı korumakta, barındırmakta, yargılamakta ve gerektiğinde de cezalandırmaktadır. Feodal teslimiyet düzeninde senyör ile vasal arasında yüz yüze kurulan bu teslimiyet biatı, içeriği itibarıyla, borcunu ödeme gücü kalmamış bir kimsenin nexus (bağlı) bir hale gelmesinden başka bir anlam taşımamaktaydı. Ancak borçlunun sadece kendisiyle sınırlandırılmış bu nexus hali, senyör ile vasal arasında yüz yüze kurulan yeminli teslimiyet bağıyla ömür boyu süren ve gelecek nesillere aktarılan bir angarya hizmet etme yükümlülüğüne dönüştüğü gibi, kişisel biatın çok ötesinde bir içten bağlılığı³⁰ da beraberinde getirmiştir. Tıpkı borçlunun beden ve ruhen olduğu kadar tüm malvarlığıyla da alacaklısına ait olduğunu³¹ kalabalıklar huzurunda törenle ilan ettiği nexum anlaşmaları gibi, senyör ile vasal arasında el verilerek yeminle perçinlenen bu vasallık sözleşmesinde³²; hizmet aşağıdan yukarıya doğru çıkarken, bir karşılık olarak, himaye de yukarıdan aşağıya doğru inmekteydi. Vasalın teslimiyet bağının yanında malikane çiftliklerinde yaşayan çok az hür çiftçilerin yanında, çalışanların tamamına yakın kısmı serf³³ halindeydi. Senyörün yargı ve yönetimi

kimselerdi. Malikane zümresinin diğer bir sınıfı da franlardı. Senyörün özel çiftliği ile şatosunun kendisine ilişkin hizmetlerini gören fran'lar, senyörlerle olan bu yakın ilişkileri ve senyörlere olan direkt faydaları nedeniyle diğer sınıflara oranla daha çok imtiyaza sahip olmuşlardır. Fran'ların bu imtiyazlarını şahsi menfaat ve görüşlerini uygulama da çok daha hür olmaları şeklinde ifade etmek mümkündür." (Zeytinoğlu, 1976; 54)

- 29 "Dua edenler, savaşanlar ve çalışanların oluşturdukları üç tabaka. İkincinin üçüncünün çok üstünde yer alması ittifakla kabul edilen bir görüştü. Asker kendi mesleğini dua uzmanından de üstün görmekte duraksama göstermemektedir." (Beloch, 1983; 364)
- 30 "Eğer senyörüm öldürülürse, öldürülmek isterim. Asılırsa onunla birlikte beni de asın. Ateşe atılırsa yakılmak isterim. Eğer boğulursa, onunla beraber beni de suya atın. Anglo Saxon vasalı, senin sevdiğini seveceğim, senin nefret ettiğinden nefret edeceğim, diye yemin etmektedir. Dostların benim dostlarım, düşmanların benim düşmanlarım olacak." (Bloch, 1983; 290)
- 31 "Arazinin ipotek edilmesini de kapsayan temellükle ilgili olarak İngiliz bakış açısı, tamamıyla Romalıların mülkiyet hakkında geliştirdikleri öğretiyi biçimlendirilmiştir. Alınan borcu ve ödenmesi taahhüt edilen faizi garanti altına almak için, borçlu peşinen bu tutarı karşılayacak büyüklükteki arazisinin mülkiyetini alacaklısına devreder." (Vinogradoff, 1968; 99)
- 32 "İşte karşı karşıya iki adam. Biri hizmet etmek istiyor, diğer üstün olmayı arzu ediyor. Birincisi ellerini kavuşturup, ikincisinin ellerinin arasına koyuyor. Gayet açık bir tâbiyet belirtisi olan bu hareketin anlamı, bazen bir diz çökmeye arttırılıyordu. Ellerini veren kimse, karşısındakinin adamı olduğunu belirleyen çok kısa söz ediyordu." (Bloch, 1983; 186)
- 33 "Avrupa'nın kapanma ve boğulma devrinde, malikanelerde yaşayan köylüleri hür ve serf köylüler olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür. Bu iki grup köylünün oranı hakkında kat'î rakam vermemekle beraber iktisat tarihçileri bu çağ Avrupa'sında serfli halinin genel hür köylülerin ise bir istisna olduğunda müttefiktirler. Serf, Latince kul anlamına gelen 'servus' kelimesinden türemektedir. Türkçe'mizde bu anlamda kul ve bende kelimeleri kullanılabilir. Ortaçağda hukuksal anlamda esir-köle olmadığı halde, çalışmakta olduğu mansus'a bağlı olan

altındaki malikaneler, sadece ekonomik ve toplumsal birimler olmanın ötesinde hukuki ve dini yönüyle bütünlük³⁴ gösteren yapılarıdır. Kilise ve manastırların da dağılık da olsa kendi manor idarelerini kurmuş oldukları ve buralarda senyörel hakimiyet sürdükleri dikkate alınacak olursa, lordun ve senyörün üstünlüğü altında kişisel bağlılık yeminini içmiş vasalın

ve toprak sahibi senyöre karşı çeşitli vergiler ve angaryalarla yükümlü bulunan, mansus ile beraber alınıp satılan vakfedilebilen köylülere serf denilmektedir. Senyör, köylünün üzerinde çalıştığı mahsus'u satar, vakfeder, vasiyet veya evlenme yolu ile başka bir senyöre devrederse, mahsus üzerinde çalışan serflerle beraber devreder. 1.Serfin evlenme hakkı kısıtlıdır: Serfin mansus'e ve onun aracılığı ile resen ve malikane sahibesine olan bağlılığının oğullarına, torunlarına ve gelecek nesillere geçmesi lazımdır. S erf çocuklarının aynı mansus üzerinde ve aynı malikanede serf olarak kalması için serflerin evlenme hakları bunu sağlayacak şekilde nizamlanmıştı. S erf bir erkek, hür bir kadınla evlenemez. S erf'in aynı malikanedeki bir serf ile evlenmesi zorunludur. Belli bir malikane serfinin komşu malikaneden bir serf ile evlenmesi için iki malikane senyörünün anlaşması gerekir. 2.S erf'in miras hakkı kısıtlıdır: S erf patrimuvanına giren malları, senyörün rızası olmadan satamaz, devredemez ve vakfedemezdi. S erf olduğu zaman terekese olduğu gibi en büyük erkek çocuğuna geçerdi. Küçük zirai işletmenin idaresi yanında reservedeki angaryaları yerine getirecek bir mirasçısı yok ise mansus başka bir serfe verilir. 3.S erf'in, iş tutma ve yer değiştirme hakları kısıtlı idi: S erf malikaneleri içinde kendisine verilmiş olan mansusta çalışmak mecburiyetinde idi. Mansustaki tarımsal işlerini bırakıp başka bir iş tutamazdı. Malikaneyi de terk edemezdi. Malikaneyi terk eden serfler buldukları yerden zorla alınıp malikaneye getirilirdi." (Güçer, 1976; 62)

- 34 "Bir cour'un yargı alanına giren toprağın tümü ya da manor, üç kısma ayrılmıştı: demesne (hassa çiftlik), köylü işletmeleri ve ortak alanlar (commons). Demesne, (tena indominitata, mansus indominitatus) senyör hakkını oluşturuyor ve yalnızca lordun kullanımı için ayrılan araziden meydana geliyordu. Manastırlara ait manor'larda, manor ahalisinin içinde imtiyazlı bir sınıf oluşmuştu. Lordun dışında bir manorun arazisi içinde yaşayan herkes ya serf ya da deyim yerinde ise, yan-serfti. Senyörlerin yargılama yetkisi, kralın egemenliği üzerindeki feodal sınırlamaların genişliğine bağlı olarak ülkeden ülkeye değişiklik gösteriyordu. Bu yetki Fransa'da en çok İngiltere'de ise en azdı. Ancak bu yetki, her yerde, en azından toprağın işlenmesi, resimler, çalışma yükümlülüğü, köylü işletmeleri konusundaki tüm sorunlar için geçerliydi. Her manor, yargısal bir bütünlük ortaya koyduğu gibi, dinsel yönden de bir bütünlük ortaya koyuyordu. Lordlar asıl olarak oturdukları yerde, toprak vakfettikleri ve görevlileri de kendilerince atanan bir şapel ya da kilise inşa ettiriyorlardı. Pek çok sayıdaki kırsal kilise bölgesinin (parish) kökeni buydu. O dinsel örgütlenme ki, piskoposluk bölgesi olarak uzun süre Roma kentlerinin sınırlarını korumuştü; zaman zaman bugün bile pek çok erken Ortaçağ lordluğunu, bir papazın yönetimindeki kilise bölgesi olarak ana çizgileriyle muhafaza etmektedir. Sakinlerinin tüm hayatı üzerinde kendisini zorla kabul ettiriyordu. Bu sakinler lordun yalnızca kiracısı değillerdi; kelimenin her anlamıyla onun adamı idiler ve senyörlük otoritesinin, bu yetkiye sahip olan kişinin toprağa dayanan mülk sahipliği sıfatından çok, onun reislik sıfatına dayandığı haklı olarak ileri sürülmüştür. Manor örgütü esasen patriyarkaldi. Köylerce beslenen bir küçük yerel pazar, katedral ve onun çevresinde kümelenmiş kilise ve manastırların sayısı kabarık ruhbanı ve bunların hizmetinde çalıştırılan serilerin günlük ihtiyaçlarını karşılıyordu. Surlar içinde oturan piskopos ve manastır reisleri, mülklerinden sağladıkları kira ve resimlerle yaşıyor ve varlıkları esas olarak tarıma dayanıyordu. Kentler dinsel değil, fakat aynı zamanda manor'a ilişkin yönetim merkezleriydi." (Pirenne, 1983; 74)

ve serfin varlığından oluşan feodal sistemin dışında, kilise ile manastır rahiplerinin de idari ve yargı gücünü kullandığı gerçeği inkar edilemez bir hal alır. Kilise manorlarını lordların ve senyörlerin malikanelerinden farklı kılan tek özelliği, belki lüks tüketime yönelmemiş olmalarıdır. Feodal lord haline gelen kilisenin hiyerarşik görevlilerine el uzatılarak biat törenleri düzenlenmiyorsa da, her iki malikane sisteminin de ortak özellikleri; kısaca, verimsiz olmaları³⁵, angarya ekonomisine dayanmalarıdır.

Burjuva kentlerinin giriştiği ikinci hukuk mücadelesi, tüccarları aşağılayan ve ticari kazancı da hırsızlıkla edinilmiş mallarla bir tutan³⁶ kilisenin dogmatik egemenliğine karşı olmuştur. Ticareti dine ve ahlaka bağımlı kılan kilise, alıcı razı bile olsa veya alıcı tarafından teklif edilmiş bile olsa, yüksek fiyattan mal satmayı hırsızlık olarak görmüş; adil fiyatı

35 “Kilisenin ve soyluların elinde bulunan toprak biçimindeki muazzam sermaye, potansiyel kapasitesi hesaba katılırsa, çoğu kez önemsenmeyecek bir hasıllattan başka bir şey üretememiştir. Her ne kadar olanaksız ise de, işletme sahiplerinin kâr amaçlamadığı bu manorlarda, haftada bir ilâ üç gün lordun toprağında çalışan köylülerin, topraklarının kendilerine yüklediği aynı resimleri, belirlenmiş olan tarihlerde ödedikten sonra, ne kazandıklarını gösterebilmek ilginç olurdu. Bu, eğer hiçbir şey değilse, çok az bir şey olmalıdır. Fakat bu az şey, lordları gibi, kendilerinin de tek amacı, ihtiyaçlarına yetecek kadar üretmek olan insanlar için yeterliydi. Villain, toprağı miras olarak intikal ettiği için, her türlü yerinden atılma korkusundan ıraktı ve güven içinde olmak gibi bir avantajdan yararlanıyordu. Çok farklı türden olan ondalık toprak vergisi (aşar) dayanılması çok daha zor ve her şeyden önce, çok daha genel bir yükümlülüktü. Kuramsal olarak Kilise tarafından toplanması gerekiyordu; gerçekte ise pek çok lord bu hakkı ele geçirmişti. Her halde, bu vergilerin kökeni, köylüler için pek fazla önem taşıymıyordu, çünkü nitelikleri ne olursa olsun, hepsi aynı şekilde onun sırtına yükleniyordu. Lordun, manorda toplanan her türlü vergiden bir kazanç sağlamadığı dikkate alınmalıdır. Lordun toprakları, çoğu kez, mülkiyetten değil, egemenlikten doğan haklarla, yani “adli ve idari” haklarla ipotek edilmiş oluyordu.” (Pirenne, 1983; 78)

36 “Kilise, başından sonuna kadar, ticarî kârları bir tehlike olarak görme alışkanlığını sürdürmüştür. Tarımsal bir uygarlığa fevkalâde uygun düşen, Kilise’nin din uğruna dünyevi hazları feda eden ülküsü, önleyemediği, hatta zorunlulukların onu boyun eğmek durumunda bıraktığı, bununla birlikte, hiçbir zaman açıkça uzlaşmadığı toplumsal değişmelere karşı hep kuşku duymasına yol açmıştır. Faizi yasaklayışı, daha sonraki yüzyılların ekonomik hayatı üzerinde önemli etkiler yapacaktır. Kilise, tacirlerin temiz bir vicdanla zenginleşmesini ve iş hayatının uygulamalarının dinin buyruklarıyla bağdaştırılmasını önlemiştir. Bunun bir kanıtı olarak, aldatmış oldukları fakirlere ödemeler yapılması ve kalplerinin derinlerinde bir yerde kötü yolla kazanılmış olduğuna ilişkin duygular bulunan mal varlıklarının din adamlarına miras olarak bırakılmasına ilişkin çok sayıdaki banker ve spekülâtör vasiyetnamesini okumamız yeterlidir. Günah işlemekten geri durmamış olsalar da, hiç değilse imanları sarsılmamıştır ve kıyamet gününde günahlarının affedilmesi için buna güvenmektedirler. Aziz Guy’un Hayatı’nın yazarı, azizin iş hayatına atılmasını salık veren tüccarı, şeytanın vekili olarak nitelemektedir.” (Pirenne, 1983; 37)

aşan her satışı, haram kılmıştır. Tıpkı bir işçinin ücreti³⁷ olarak görülen tüccarın kazancını, adil fiyatı oluşturan bir maliyet faktörü olarak dikkate alındığından; adil fiyatta³⁸ alış fiyatı satış fiyatına eşit kılınmış, adil fiyatta kazanca yer verilmemiştir. Adil fiyatla ticarete sağlanan eşitliğin yanında kilisenin üzerinde ısrarla durduğu bir diğer konu, tüccarların faiz karşılığı borç alıp verdiği ve bankerlerin de tüccarlık yaptığı Ortaçağ Avrupasında faizin kesinlikle yasaklanmış olmasıydı. Borçlanmalarda alınan parayı aşan her tür fazla ödemeyi veya vadeli satışlarda fiyatı arttıran her ek tutarı tefecilik saymasına ve zenginliğe şiddetle karşı çıkmasına rağmen, zamanla değişen ortamlardan yararlanma yoluna giden kilisenin kendisi faizle borç alıp veren önemli bir kurum³⁹ haline gelmiştir. Oysa ihtiyaçların

37 “Ücretle çalışan yerleşik esnafa üç bin sene evvel Homer’in yaşadığı zamanlarda da tesadüf edilmekte idi; nalbantlar, marangozlar, dericiler ve gömlekçiler o vakitler bu şekilde idiler. Roma’da yedi esnaf loncasının (Collegia) kral Numa (M.Ö. 700) zamanına kadar gerileyen bir maziye sahip olduğu söylenmektedir. Eski klasik Yunan çağlarında da bir çok şehirlerde yanyana olmak üzere hür esnaf ile sanayi işlerinde çalıştırılan esirlere tesadüf edilmekte idi; Atina’da esirler elli veya yüz işçiden mürekkep büyük atölyelerde mesela silah imali için çalıştırılmakta idiler.” (Kessler, 1940; 124)

38 “Bir şeyi adil fiyatından daha pahalıya satmak yani hile yapmaya çalışmak açıkça günahtır, çünkü bu komşunu yaralayacak biçimde aldatmak demektir. Bu yüzden Marcus Tullius Cicero şöyle der: ‘Sözleşmelerin hilekârlıktan tamamen uzak olması gerekir, satıcı teklif sahibinin iyiliğini kötüye kullanmamalıdır, alıcı da diğer teklif edenleri kandırmamalıdır. Filozofun dediği gibi (Etik V: 5), bir şeyin fiyatı o şeyin kalitesinden yüksekse ya da bir şeyin kalitesi fiyatı aşarsa artık adil bir eşitlik mevcut değildir. Bir şeyi değerinden pahalıya satmak veya değerinden ucuza almak, adil olmadığı gibi yasal da değildir. Bir şeyi, onu almak için verdiğimiz fiyattan daha fazlasına satmak, ticarete yasal görünmemektedir. Tüccarın işi, şeylerin değiş tokuşudur. Filozofa göre (Politika I: 3), şeylerin değiş tokuşu iki türdür, biri doğal ve gerekli olan değiş tokuştur ve hayati ihtiyaçları doyurmak için yapılır, ikincisi ise suçlanmayı hak eder, çünkü sınır tanımayan kazanç hirsını tatmin etmeye yöneliktir. Bir şeyi kâr yapmak üzere satın alan ve aldığı şekilde koruyarak satana tüccar denir ve tanrının mabedinden korunmuştur. Ticaret daha pahalıya satmak üzere ucuza almaktan başka nedir, ki efendimizin mabetten kovduğu tüccarlar böyle insanlardı. Ticari malları satın alınan fiyatın üstünde satmak yasaya aykırıdır. Tüccar, bir malı daha yüksek fiyata satmak üzere alandır. Ticaret dünyevi kazancı öngörür ki, din adamları buna tenezzül etmemelidir, hem de her türlü kötülüğe açıktır. Nitekim havari der ki, tanrının askerleri dünyevi işlerle uğraşmaz.” (Alatlı, 2010; 269, 399)

39 “Keşişlerin dünyadan el etek çekmiş hayatları, üzerinde bütün toplumun dikkatlerini toplaması gereken bir idealdi. Zenginlik peşinde koşmak, tamah batağına saplanmaktı. Yoksulluk İlâhî kökenliydi ve Tanrı tarafından takdir edilmişti. Zenginlerin, manastırların örneklik ettiği biçimde, hayırseverlik yoluyla, zenginliklerinden kurtulmaları uygun olurdu. Manastırların ihtiyaç halinde kendilerinden ödünç alınan paraları serbestçe ertelemeleri gibi, ürünlerin fazlası da ambarlanmalı ve parasız dağıtılmalıydı. Faizle ya da murabaha yoluyla ödünç vermek nefret edilecek bir şeydi. Bu iş din adamları için daha başlangıçta yasaklanmış ve dokuzuncu yüzyıldan itibaren kilise, bunu, kilise dışındakiler için de yasaklamayı ve dinî mahkemelerin yargı alanı içine almayı başarmıştı. Üstelik, genel olarak ticaret de, para ticaretinden daha az itibarsız değildi. Çünkü o da öteki dünyayı düşünmekten insanları alıkoyduğundan maneviyatı için teh-

karşılanması maksadıyla dahi olsa üretim veya ticaret faaliyetinde bulunulmasını tanrıyı ihmal etmek ve unutmak olarak kınayan, kazanç gayesi güdülen her çabayı da tamahkarlık olarak lanetleyen Ortaçağ kilise hukuku, dünyevi işlere kıyasla en şiddetli tepkisini, faizli borçla⁴⁰ ilgili olarak göstermiştir. Kilise hukukunun temelini oluşturan konsül kararlarıyla faizli borç alıp verme tefecilik olarak görüldüğü için, doğrudan itaatsizlik yaparak aforoz edilmek veya ruhunu tehlikeye atmak⁴¹ yerine,

likeliydi. Manastırların ihtiyaç halinde kendilerinden ödünç alınan paraları serbestçe ertelemeleri gibi, ürünlerin fazlası da ambarlanmalı ve parasız dağıtılmalıydı. Kuşkusuz teori ve uygulama birbirlerinden kilometrelerce uzaktı ve çoğu kez kilisenin emrini manastırlar çiğniyorlardı. Hepsinden daha değerlisi ise, mukaddes kitabın buyruğu doğrultusunda murabahanın (yani faiz karşılığı borç verme) yasaklanmasıyla, en yüksek faiz oranının belirlenmesinin askıya alınmasıydı. O yüzyıllarda, her devletin kendisine yeterli ve normal olarak kendi dünyasından ibaret olduğu bir zamanda, murabahanın, ticaretin ve kâr saikiyle kâr etmenin lanetlenmesinden daha doğal ne olabilirdi? Yalnızca kıtlığın insanları komşularından ödünç almaya zorladığı, dolayısıyla dinsel ahlâkça mahkûm edilmemiş olsa, ihtiyaçların o karşı konulamaz istismar etme ifasının derhal her türlü murabaha, spekülasyon ve tekellecilik kötülüklerine kapı açacağı hatırlanırsa, bundan daha yararlı ne olabilir? Kilisenin ve soyluların elinde bulunan toprak biçimindeki muazzam sermaye, potansiyel kapasitesi hesaba katılırsa, çoğu kez önemsenmeyecek bir hasıllattan başka bir şey üretememiştir. Dönemin kaçınılmaz faizcisi Kilise idi. Kiliseyi birinci derece bir malî güç yapan nakde çevrilebilir sermayeye sahip olduğunu daha önce görmüştük. Vakayınameler, şamdanlar, buhurdanlar, azizlerden kalan yadigârlar, değerli madenlerden yapılmış kutsal kaplar, o her şeyden güçlü azizlerin yeryüzündeki temsilcilerine inanan, (azizlerin tavassutu en garantili bir şekilde onların hizmetkârlarına karşı cömert davranmakla sağlanabiliyordu), dindarlarca bol bol bağışlanan büyük küçük hediyelerle yüklü manastırların zenginliğini anlatan ayrıntılarla doludur.” (Pirenne, 1983; 115, 36)

40 “Papalığın kendisi, lordlara kıyasla daha alt bir zümre olan binlerce kilise mensubunun yükselen tüccar kesiminin içinden çıkarak borç-alacak işleriyle uğraşmakta olduklarından açıkça söz etmemiştir. Ticari faaliyetin canlanmasıyla birlikte Roma hukuku istenmiş, karşılıksız yardımı ve geri almayı ummaksızın ödünç vermeyi öngören geçmişin dogmatik kanunlarını tamamiyle bırakmaya hazır olan ruhban gömleğini giymeye hazır olunmuştur. Geçmişin kilise tutumu, şöyle yazılmıştır: ‘325 yılında düzenlenen İznik konsülü, rahiplerin faizli borç alıp vermelerini yasaklamıştır. St. Jerome ve St. Ambrose’un her ikisi de faizin alınıp verilmesine karşı vaazlar vermiştir. Beşinci sırada Papa Leo, din görevlileri için getirilen faiz yasağı, ruhban sınıfından olmayan bütün halka yayarak, faiz alan herkesi ahlaken tefecilik yapmakla suçlamıştır. Ruhban sınıfından olmayan yaklaşık 850 kişi, faiz istediği için, kilise tarafından aforoz edilmiştir. Charlemagne’nin kilise konseyi de, faiz alınmasını şiddetle yasaklamıştır. Nihayet 1139 yılında düzenlenen ikinci Lateran konsülü, faiz alınıp verilmesi tefecilik olarak görülerek her zaman ve her yerde yasaklanmıştır. Kilise yasaklarını ve ihraçlarını tüccarın aşması mümkün olmadığından, aldığı veya verdiği her faizle tüccar, ruhunu tehlikeye atmaktaydı.” (Tigar, 2000; 45)

41 “(On yedinci kanto 9 Nisan 1300 sabahı. Cehennem’in yedinci dairesi. Üçüncü bölme. Ateş yağmuru altında oturan tefeciler. Hile ve dalavere simgesi Geryon. Dante’nin tefecilerle konuşması. Geryon’un sırtında aşağıya iniş.) Kötü bir ruh kendi kendine kendi bedenini terk ettiğiğinde, Minos onu yedinci çukura yollar. Uçurumun kenarında oturan tefecileri gördüm. Gözlerinden okunuyordu çektikleri; oralarına buralarına götürüyorlardı ellerini, kızgın tabandan, alevlerden korunmak için. Ama ne olur biraz geriye dön de, tanrı tefeciliği sevmez dediğin yere

tüccarlar kanunlardaki boşluklardan maharetle yararlanmayı tercih etmiştir. Sadece mal alıp satmayan faiz karşılığı borç veren ve alan kimseleri de⁴² barındıran tüccar zümresi artan parasal servetine ve genişleyen ekonomik gücüne rağmen, kurduğu kentlerinde bile en azından manen yeterince güçlü değildi, hemen her zaman ve her yerde işi için faizli borç alıp verme mecburiyetinde olduğundan, her an ezeli lanetlenme yani aforoz edilme tehdidiyle yüzyüze idi. Böylece kilise hukukunu uygulayan mahkemeler, hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek şekilde kazanç ve faiz hakkında insafsız kararlar almış, takva yolunda karşılıksız vermeyi (Matta 5: 42; 6: 34) öngörmüş ve parayı mammon (Matta 6: 24) olarak görmüştür.

4. Tüccar Hukukunun Felsefi Temelleri: Doğal Haklar ve Doğal Yasalar

Avrupa iktisat tarihinde, pazarların burjuva kentlerinde kurumsallaşmasıyla birlikte, toprağın ürünlerinin üretildiği yerde tüketilmesi kanaatkarlığını zorunlu kılan manor örgütlenmesi yok olma sürecine girmiş, zamanına göre ilkel teknikle serfleri aşırı zorlayan malikane sistemi ticaretin gelişmesiyle tamamıyla gereksiz bir hale gelmiştir. Her bir yörenin diğer yörelerden ayrı olarak oluşturduğu senyörel hakimiyetlerden meydana gelen parçalanmış Avrupa feodal sisteminin üzerinde kralların birleştirici gücü⁴³ gelişmiş, tanrıdan sonra geldiği ve kralların üzerinde yer aldığı

gel. Yarattılışın ilk dizelerinde bu ikisi konusunda yazılanları anımsa insan hem çalışmak, hem gelişmek zorunda; oysa bambaşka bir yol izler tefeci, doğadan da, sanattan da tiksindir, umutlarını başka yere yöneltir. Üzerlerine bu yakıcı ateşin yağdığı kalabalığa gözlerimi yöneltince tanımadım hiç birini; ama renkli bir kese sarkıyordu her birinin boynundan, kesenin üzerinde bir çizim vardı, gözlerini keseden ayırmıyorlardı. Bir ben Padovalıyım bu Floransalılar içinde, ikide bir kesesi üç gagalı (üç gagalı = tefecilerin en acımasız sayılan Floransalı tefeci Giovanni Buiamonte'nin arması) şövalyeler kralı gelsene diye bağırır, sağlar ederler kulakları. Sonra ağzını büzdü, dilini çıkardı burnunu yalayan bir öküz gibi.” (151)

42 “Genel bir kural olarak Ortaçağ bankeri hem faizci hem de tacirdi. On ikinci yüzyıl boyunca büyük ticari servetlerin ortaya çıkışı kaçınılmaz olarak kralların, büyük lordların, aristokrasinin ve hatta kilisenin dikkatini çekti. Bunların hepsi, artan ekonomik faaliyet ve daha ileri bir yaşama standardının ürünü olarak masrafların sürekli artışı nedeniyle gelir yetersizliği çekiyorlardı. Onlar için, ihtiyaç duydukları parayı, o para içinde yüzen tacirlerden ödünç almak, topraklarını manastırlara rehin etmek ya da kap kaçaklarını darphaneye göndermekten çok daha uygundu.” (Pirenne, 1983; 145)

43 “Bir zamanlar Roma hükümrânlığı altında kalmış olmasından dolayı Avrupa’ya feodalizm yerleşmiş, imparatorluk hükümetinin çökmesiyle ve yıkılmasıyla birlikte manorlarda yönetici bir sınıf olarak lordlar ortaya çıkmıştır. Kraliyet gücü görüşü, özellikle de bu mutlak gücünden kanun koyma ve kanunu uygulattırma hakkı olduğu düşüncesi, on birinci asırdan itibaren geliş-

iddiasındaki kilisenin toleranssızlığıyla⁴⁴ birlik sağlanılmak istenmiştir. Sınırsız mülkiyet hakkından insanın serflliğini çıkartarak ve sözleşme serbestliğini getirerek, Roma hukukunu kurduğu kentlerinde uygulayan burjuvalar; senyör ile vasal arasındaki bağımlılık ilişkisini düzenleyen feodal hukuku⁴⁵ olduğu kadar, bölgede kralın gücünü senyörler ve prensler

meye başlamıştır. Bu dönem boyunca monarşi ile tüccarlar arasındaki ilişkiler içten olmanın da ötesinde hedeflerde birliğe dayanmaktadır, benzeri politikalarla tüccar ile kraliyet arasında kurulmuş bu uyum güçlendirilmektedir. Kraliyet yasaması, değişen maksatlarıyla fakat değişmeyen yıkımlarıyla iç savaşı kesinlikle yasaklamıştır. Esas olarak burjuva isyanının bir ürünü olan ve asalet ayrıcalığını sunan kentler, kraliyetin kontrolü ve himayesi altına girmiştir. Tüccar için kral, çok önemli bir koruyucu olurken; kral için de tüccar, artan paranın ve uluslararası ödeme dengesinde altın fazlasının sağlanmasının garantörü olmuştur. Kentlerdeki tüccarlar ve zanaatkârlar, kendi mesleklerini yerine getirme haklarını kazanmışlar ve alış verişlerle uğraşmışlardır. Tüccarlar ve kentlerde ekonomik çabada bulunan diğer kesimler, yükselişleriyle birlikte yöresel senyörlere karşı giriştiği bu isyanlarda, muazzam güç sahibi olarak nam salmışlardır.” (Tigar, 2000; 51)

- 44 “Başlangıçta Hıristiyanlık şartlı bir hak olan tolerans yerine, tam bir hak olan hürlüğü şampiyonu olarak tarih sahnesinde gözüktüyor. Pagan dinlerinin ortadan kaldırılması, o zamana kadar Batı tarihinde eşine rastlanmadık bir olaydı; böylece her çeşit din ve inancının yaşamasına göz yummuş olan Roma, dinde tolerans ilkesini bırakıp, bir devlette tek din kuralını ana ilke haline getiriyordu. Bu yeni gelişmeyle birlikte İlkçağın kapandığı ve Ortaçağın başladığı söylenebilir. Constantinus, bir devlette tek din ilkesinin din içinde birlik ilkesini içerdiği inancından kalkarak, Arius tartışmasını yoluna koymak için İznik konsilini toplarken (325); o zamana kadar dogmatik-teolojik bir karakter taşıyan din tartışmalarına hukuki-siyasi bir boyut katmış oluyor, dolayısıyla kilisenin karıştığı manevi bir suç sayılan aykırı inan (heresie) medeni suçlar alanına girmiş oluyordu. Batıda bin beş yüzyıl sürecek olan toleranssızlık çağının açılmasında, en az kilise kadar devletin de rolü olduğuna şüphe yok. Kilise devlet içinde değil, devlet kilisenin içindedir. Her toplum üyesi, yurttaş olmadan önce dindaştır. On ikinci yüzyılın sonuna kadar aykırı inanı bulup meydana çıkarma, gerektiğinde kovuşturma görevi her bölgenin kendi kilise ve devlet makamlarına bırakmıştı. Aykırı inanlılara verilecek cezalar da, yerine göre, mülke el koymadan tutunuz, para ve hapis cezası, sürgün ve yakmak suretiyle idama kadar gidiyordu. Soruşturma (inquisitio) ve kovuşturmanın yollarını, verilecek cezanın derecesini belirleyen genel bir yasama yoktu. Aykırı inanla daha etkili bir şekilde savaşılabilmek için, soruşturmaların bir merkezden yürütülmesini uygun gören Papa IX. Gregorius, inquisition’u piskoposların elinden alıp doğrudan doğruya papalığa bağlamış, böylece engizisyonu sürekli sistemli ve evrensel bir kurum haline getirmiştir. 1254’den sonra Inquisition’un suçlandığı kimseler, kendilerini savunmak için avukat tutamazlardı. Mahkum oldular mı, mallarına mülklerine el konulur; servetleri yerine göre devlet, kilise ve kendilerini ele verenler arasında bölüşülürdü. Kilise mahkum ettiklerini kan dökmeme ilkesine dayanarak dünyalık kola teslim ederdi. Inquisition hıristiyan dünyasının içten parçalanma ve yıkılma tehlikesi karşısında gösterdiği bir tepki olup geliştirdiği o korkunç soruşturma (inquisitio) ve kovuşturma mekanizması sayesinde ruhlara dehşet salmış, aykırı inan odaklarını kurutmuştur. Her dünya dini gibi, Hıristiyanlık da vicdan hürlüğü ilkesinden kalkmakla birlikte, sonunda, bu hürlüğü boyunduruk altına alacaktır.” (Batuhan, 1959; 75)

- 45 “Feodal ilişkiler, kişisel teslimiyet bağı yani biat üzerine kurulmuş, mülklerin ve arazilerin sahibi olduğu gibi askeri savunmanın başı ve kanun koyucu da olan bir şahısta veya kurumda toplanmıştır. Feodal ilişkinin özü bu kişisel ait olma (nexus) hali olup, kökensel olarak vasalın

üzerinde göstererek ülkede iç savaşı önleyen kraliyet hukukunu da geçersiz kılmışlardır. Feodal bedenın başı olarak kilise, lordlar arasında paylaşılmış hakimiyet bölgeleriyle kendi içinde parçalanmış Avrupa’da her bir krallık bölgesinde sağlanan bu merkezileşme eğiliminin de üzerinde yer almış, dünyadan vazgeçmeyi ve karşılıksız yardım etmeyi öngören dogmasıyla kazanç peşinde koşan tüccarları hedef almıştır. Böylece tüccarlar, kilisenin dogmatik öngörülerinin ve kralların bölgesel geleneklerinin dışında kalan kendi hukuklarını oluştururken, kurallarını senetlerin kullanıldığı ve ipotek işlemlerinin yapıldığı ticari uygulamalara dayandırmışlardır. Özellikle de uluslararası sahada gerçekleşen ticari işlemleri dikkate alan tüccar hukuku⁴⁶; Avrupa’yı baştan başa dolaşarak gezen tüccar zümresinin

ömrü boyunca sürmekte ve vasalın sonraki bütün neslini de kapsayacak ölçüde genişletilmektedir. Manorlar kendi kendine yeten oluşumlardı, ve ticaret de esas olarak yöreseldi. Malikane içindeki yaşamın kalitesi, lordların idarecileri tarafından düzenlenmekte ve senyörel mahkemelerde hüküm verilmektedir. Lordun gücü ile senyör mahkemesinin hükümranlığı, vasallarla ilgili her tür konuyu kapsamaktadır. Feodal ilişki, belirli bir bölgedeki lordun tüm vasallarına karşı aynı hükümleri uygulamasını haklı ve zorunlu kılmaktadır. Tüm bu bölgelerdeki dünyevi feodal mahkemeleri daima aynı tarzda ağırdan ve keyfi olduğu gibi toplumun daha alt katmanlarına inildikçe de haksızlıkları yoğunlaşmaktadır. Feodal sosyal sistem, bir ticaret hukukuna kesinlikle gereksinim duymamıştır. Buradaki sorun, feodal mülkiyetin burjuva toplumlarında geçerli kılınmış bir mülkiyet tarzından kesinlikle farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Feodal lorda özgü zevkleri ve yararlanmaları sağlayan tüm bu mülkler ve haklar, feodal ilişki içinde vasalın bağılılığı üzerinde gerçekleşmektedir. Feodal lordlar, vasallarının aleyhinde hükümleri kapsayan tüm tartışmalarda kendi çıkarlarına hüküm veren yargı güçlerini ihtirasla elinde tutmak istemektedir.” (Tigar, 2000; 48)

- 46 “Çeşitli sınıflar için farklı yargılama yasa ve usullerinin uygulanması, bu farklı sistemlerden hiç birinin kendi hakimiyet sahası dışındaki farklı bölgesel temeller üzerinde oluşturulmamış olması; Ortaçağ Avrupa’sı için hiç de tuhaf gelmemektedir. Asiller fazladan olağanüstü haklara sahip olmuş, kilise ise ayrıcalıklarla donatılmıştır. Geleneklerde, statülerde dolayısıyla haklarda ve kanunnamelerde çok sık bir şekilde ortaya çıkan ayrıcalık kelimesi; bölgeye veya konuma özgü sayılan özel yargılama tarzının kullanılması hakkını tanımakta, belirli bir kesimin istemlerini dile getiren tarafgir kanun hükümlerini içermektedir. Kendi bölgesinde üstün olan her ayrıcalıklı kesim, kendi taraflı yargılmasını hakim kılarken; mazlum taraf da, daha fazla sistematik ve daha az gecikmiş veya haksızlıklara bezenmiş bir adaletin kendisini beklediği kraliyet mahkemesine dava açabilmektedir. Bundan dolayı tüccarların, kendi haklarını ve taleplerini dile getiren kendilerine özgü bir hukuka sahip olmaları, ticaretin canlandığı Avrupa’nın her kentinde kendi mahkemelerini kurmaları kimseye tuhaf gelmemelidir. Tüccar hukuku, taraflar arasında rızaya dayanarak düzenlenmiş sözleşme maddelerine göre hüküm veren, tarafların serbest irade beyanlarından oluşan bağitlanmış sözleşmeleri asli unsuru haline getiren, yazılı sözleşme maddeleri kapsamında kefilliği meşru kılan, yazılı belgeler (senet, kefalet, ipotek vs) üzerinden hüküm veren, bu gibi çeşitli düzenlemelerin ele geçirilmesi ve aktarılması gibi işlemleri kapsayan, belirli bir tarzdaki uluslararası hukuktur. Ortaçağlar boyunca uygulanmış olan tüccar hukuku; kraliyet mahkemelerinde olduğu kadar dogmatik kilise hukukunun esas alındığı ve hatta feodal senyörel ayrıcalıkların dile getirildiği diğer mahkemelerde verilen kararları tartışmaya açmıştır. Şehir şehir dolaşan ve ülkeler arası ticaret yapan tüccar için, artık,

karşılaştığı sorunları kapsamakta, kentlerde ve panayırılarda alış veriş yapılırken geçerli kılınan kurallardan oluşmuştur. Tüccarların kendi aralarında gerçekleşen ve müşterileriyle olan ilişkilerinden kaynaklanan ve uluslar arası ticaret boyutunda evrensellik içeren tüccarlar hukuku; ticari gelenekleri aktarmış dahi olsa dahi, on ikinci asırda kabul gören ve denizcilik hukuku olarak bilinen Oleron yasalarından⁴⁷ büyük ölçüde esinlenmiştir. Tüccar hukukunun bir parçası olarak Avrupa kentlerinde kabul gören Oleron kanunnameleri de, tıpkı Roma hukukunda olduğu gibi, davranışları niyetlere göre değerlendirmekte; sözleşme maddeleri ile fiili durumlar arasında bir hükme varırken, doğruluk ve iyi niyet halini önkoşul olarak aramaktadır.

Tüccar işlerine özgü bir hukuk uluslararası tarafsızlıkta ve rasyonellikte kabul görmüş, tüccarların öncü bir grup haline gelmesini sağlayan burjuva sınıfı ve bilinci kentlerde oluşmaya başlamıştır. Böylece bir zümreye has sayılan tüccar hukuku, kilisenin dogmatik önyargılarından olduğu kadar farklı geleneklerin birbirine aykırı gelen çok çeşitli bölgesel kabullenişlerinden de tamamıyla kurtulmuş; özellikle denizcilik işlerini kapsayan uluslararası hukukun da etkisiyle, her yönüyle objektif ve rasyonel bir içeriğe kavuşmuştur. Uluslararası bir düzeyde kabul gören tüccar hukuku, tıpkı denizcilik hukukunda olduğu⁴⁸ gibi, tüccarların iş yaptığı her yerde ve herkes tarafından uygulanır olmuştur. Ortaçağ boyunca Batı Avrupa kökenli bir uygulama olan tüccar hukuku, burjuva

kendi işleriyle ilgili gelenekler üstü bir hukukun oluşturulması kaçınılmaz olmuştur. En azından kuramsal olan tüccar hukuku, her ülkede tüccarlar arasında geçen alışverişleri kapsayan çeşitli işlerin her birine aynı şekilde uygulanmıştır.” (Tigar, 2000; 55)

47 “On ikinci asırda Oleron adasında çıkarılmış bir denizcilik kanunnamesi olan Oleron yasaları, denizyolu taşımacılığında taraflara serbest sözleşme yapma hakkını tanımış, yük taşımacılığında kefalet ve sigorta sorumluluğu üzerine odaklanmıştır. Fransız deniz limanı kenti olan Oleron ismiyle anılan bu yasalar, tüccar kanunu tarzında hazırlanmış otuz hükümden meydana gelmiştir. İlk olarak İngiliz mahkemeleri tarafından esas alınan Oleron yasaları, neredeyse Avrupa’nın tüm denizcilik mahkemelerine uyarlanır olmuştur. Roma yasa geleneğinden esinlenilmiş olan Oleron kanunnameleri, kayıt altına alınarak teslim edilmiş her kayıp maldan gemi şirketini sorumlu tutmaktadır.” (Miller, 2001; 94)

48 “Hollanda ve İngiliz gemisi ülkelerinden çok uzağında ve denizin ortasında çarpışmış olsa, hemen dava açılır, denizcilik hukuku her iki ülkenin gemilerine uygulanır, taraflar arası anlaşma hali dışında, mahkeme üzerinde hiçbir etkinin olmasına meydan verilmeksizin uluslar arası hukuk bütün ayrıntısıyla davaya uygulanırdı. Denizcilik hukukunun bu evrenselliği, mahkemede hakemlik çözümünü de beraberinde getirmiştir. Bazı ülkelerin denizcilikle ilgili bile özel mahkemelerinin olması, tüccar hukukunda bile, uzmanlardan oluşan arabulucuların kullanılmasına neden olmuştur.” (Tigar, 2000; 56)

kentlerinde iş ilişkilerini bir düzen altına almış, hatta on altıncı asırda bile pek çok denizcilik mahkemesi tarafından uygulanır olmuştur. Tüccarların aralarında geliştirdikleri tüccar hukuku, ciro edilebilir senetleri, kefillik işlemlerini, alış veriş koşullarını, faizli borçlanmaları, iflas durumlarını ve nihayet özellikle taşımacılıkta önemli olan sigorta ödemelerini kapsamıştır. Dogmatik yasaklamalarla donatılmış kilise hukukundan tamamıyla bağımsız kalarak tüccar hukuku, sözleşme ile biçimlenen borçlu ile alacaklı arasındaki ilişkiye tamamıyla sorumluluk ve taahhüt açısından bakmıştır. Borçlunun taahhüt ettiği tutardaki faizin ödememesi durumunu, borçlu ile alacaklı arasında bağitlanan sözleşme çerçevesinde değerlendiren tüccar hukuku; taahhüt edilen faizi alacaklının almasını bir hak olarak görmekte, faiziyle borcun ödenememesi haline de tamamıyla alacaklının finansal zarara uğramaktan korunması açısından bakmakta ve tazmin edilmesini şart koşturmaktadır. Karşılıksız yardımı öngören dogmatik yasaklama, giderek yerini bireyin alacağını tahsil etme hakkına terk etmiş; taahhütlerin yerine getirilmesi, hukuki bir zorunluluk halini almıştır. Böylece her insanın, yasalardan tamamıyla bağımsız olarak, sadece insan olması nedeniyle (özel mülk edinme, kazanç peşinde koşma, parasını faizli borca verme vs gibi) bazı haklara sahip olduğu; insanlığından kaynaklanan bu haklarının, dogmatik veya despotik içerikteki kanunlarla kesinlikle yasaklanamayacağı, görüşlerini kapsayan doğal haklar düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bireylerin kendi aralarındaki ekonomik ilişkilerini, kişisel hürriyet ve akıl temelinde alan doğal haklar görüşü, aklın⁴⁹ ve özgürlüğün hukuka hakim olabilmesi için sözleşme serbestliğini⁵⁰ gerekli görmekle

49 “İnsan aklının her şeyin üstünde olduğunu kabul edenler, tabii hukuka rağbet ettiler. Tabii hukuk, geçmişin geleneklerine bağlı değil, insan aklından doğduğu kabul edildiğine göre, Roma hukukuna zıt bir cereyandı. Tabii hukukun ortaya koyduğu kaidelerin, aynen, hatta bazen daha iyi ifade edilmiş olarak, Roma hukuku içinde buldukları görüldü.” (Umur, 1999; 127)

50 “İnsanlar, tıpkı mülkiyet sahibi olmalarına yol açan zorunluluk gibi rasyonel bir zorunlulukla aralarında akdî ilişkilere (hibe, mübadele, ticaret) girerler. İki âkit taraf, birbirlerine karşı dolaysızca bağımsız olarak davranırlar. Bu nedenle: a) mukavele, keyfî iradenin ürünüdür, b) mukavelede mevcudiyet kazanan aynılaşmış irade, ancak bu iki şahıs tarafından ortaya konulmuş bir iradedir. Roma hukukunda mukavelelerin tek taraflı ve çift taraflı olarak ayrılması ve daha başka sınıflandırmalar, özel ve çoğu kez dıştan bir bakışla yapılmış sathî kıyaslamalardır. Roma hukukunda çeşitli mukavele tipleri: A. Hibe mukaveleleri ve özellikle: 1) bir şeyin hibe edilmesi: asıl anlamıyla hibe; 2) bir şeyin ödünç olarak verilmesi (faizsiz mutuum: bir şeyin tüketim amacıyla ödünç verilmesi; commodatum: bir şeyin yalnızca kullanılmak üzere ödünç verilmesi); 3) ivazsız eda veya hizmet edası, meselâ, bir mülkiyetin yalnızca muhafazası (idepositum). B. Mübadele mukavelesi. 1) Asıl mübadele: a) bir şeyin, yani belli bir kalitatif realitenin, bir başkasıyla değiştirilmesi; b) alım ve satım (emptio, venditio); bir kalitatif realitenin, evrensel mülkiyet objesi olarak belirlenmiş olan ve kullanılışındaki maksada bakılmaksızın sırf değer

birlikte, hukuk akli diye bir kavrama dayandığı için bireysel anlaşmaların bu hukuki çerçeveye uymasını içermiştir.

Doğal adalet veya doğal hak anlamına gelen Latince ‘Ius Naturale’ terimiyle, doğal yasa veya doğal hukuk kast edilmekte; kainatın ve tabiatın olduğu kadar insan doğasının fiili haldeki işleyiş yasalarının akli ve gerçek olduğu, kişi aklıyla kavranılabileceği düşüncesine dayanmaktadır. Gerçek olan aklidir ve akli olan da gerçektir temeli üzerine kurulan doğal hukuk teorisi, karşılaşılan tüm olay ile olguların rasyonel yasa veya ilkeler koşulunda gerçekleştiğini öne sürdüğü için, kişinin kendi eylemlerini denetimi altına aldığı ve ilişkilerine de düzen getirdiği pratik akılla yani gerçeklere uyarlanan akılla açıklanmıştır. Platon’un (M.Ö. 429-347), Aristo’nun (M.Ö. 384-322) ve Cicero’nun⁵¹ (M.Ö. 106-43)

olarak işe yarayan bir başka kalitatif realite ile, yani para ile mübadelesi. 2) Kiralama (locatio, conducio), bir mülkiyetin kullanımının, bir süre için, bir bedel karşılığında, elden çıkarılması; özellikle: a) spesifik bir şeyin (hakikî kiralama); b) evrensel bir şeyin; burada, veren kişi, verilen şeyin ya da, aynı anlama gelmek üzere, bunun değerinin, artık ancak genel anlamda mâlikidir (mutuum veya hattâ commodatum, eğer faiz söz konusu ise). Şey’in öteki kaliteleri ise (şey bir sermaye, bir âlet, bir ev, res fungibilis veya non fungibilis olabilir), önemli olmayan başka bazı altbölümlerin tespitine yol açar. 3) Ücret mukavelesi (locatio operae). Elden çıkarılabilir olan üretici emeğinin veya hizmetlerinin sınırlı bir zaman için, ya da başka bir şekilde sınırlandırılmış olarak, elden çıkarılması. C. Rehin yatırılması yoluyla mukavelelenin güvenceye alınması (cautio). Özel şahıs, mahiyeti gereği, başka şahıslarla ilişki içindedir; öyle ki, her şahıs ancak başkası aracılığıyla kendisini ortaya koyar. Bencil gaye, bu şekilde belirlenen gerçekleşmesi sırasında, bir karşılıklı bağımlılık sistemi kurar. Bu sistem sayesinde bireyin geçimi, refahı ve mevcudiyeti; herkesin geçimi, refahı ve mevcudiyeti ile iç içe geçmiş durumdadır. Eylemi yapan kişi, eyleminde vicdanî kanaatine sadık kalmış mıdır? Böylece, kişinin vicdanî kanaatine formel sübjektif sadakati, içinde iyilik bulunan biricik şey yapılmış olmaktadır. Bu devletin bürger’leri (sivil yurttaşları) olarak bireyler, gayeleri kendi öz çıkarları olan özel şahıslardır. Bireyler, kendi gayelerine, ancak bilgilerini, iradelerini ve eylemlerini evrensel bir tarzda belirledikleri ve kendilerini bu bütünü meydana getiren zincirin halkaları haline getirdikleri ölçüde ulaşabilirler. Kendiliğinde hukuk, sivil toplumda kanun halini alır. Benim bireysel hukukumun (hak), daha önce dolaysız ve soyut olan mevcudiyeti de, şimdi artık, herkesçe tanınıp kabul edilmiş olmak anlamında, evrensel irade ve bilgi içinde mevcudiyet halini alır. Kazanç-hırsı aynı zamanda bir riski içerdiğinden, hareketlilik, tehlike ve yok olma unsurunu benimser. Bundan başka, kazanç hırsı, birbirinden uzak ülkeleri, ulaşım yollarının en büyüğü aracılığıyla, ticarî ilişki içine sokar. Ticaret, mukaveleyi doğuran bir hukukî faaliyet ve aynı zamanda büyük bir kültür vasıtasıdır; evrensel tarihteki anlamın buradan alır. Kent, sivil iş hayatının yeridir. Burada her kişi, kendisi gibi bir hukukî şahıs olan başka kişilerle ilişkiye girerek, kendi varlığını bu ilişki içinde ve bu ilişki aracılığıyla devam ettirir.” (Hegel, 1991; 83)

- 51 “Gerçek hukuk, doğa ile uyum halinde olan doğru akıldır; evrensel uygulamadır, değişmez ve sonsuza kadar uygulanabilir olandır; emirleriyle göreve çağırır, önlemleriyle hatalı davranışlardan korur. Kötü bir şey yapmaktan uzaklaştırmak için getirdiği yasaklamaları, zaten kötülükten uzak kalmış olan iyiler üzerine yüklemeyen yasa, caydırıcı gücüyle kötüler üzerinde korkutucu bir tesire sahiptir. Bu hukuku değiştirmeye çalışmak günahdır, ne yasanın bir kısmını ortadan

eserlerinde doğal yasa düşüncesine rastlanılmasına rağmen; doğal hukuk görüşünü sistemleştiren Thomas Aquinas'a (1225-1274) gelinceye kadar, tabiat ve dünyayı tanrısal diyarın dışında tutan ve tanrıya aykırı bulan Hıristiyanlık tarafından kesinlikle reddedilmiştir. Dünyanın tanrısal güç tarafından idare edildiği ve bütün kainatın da tanrısal aklın hükmüne bağlı kaldığı görüşünü öne süren Aquinas⁵²; tanrının tek üstün akıl olduğu ve yarattığı her varlığa sonsuz yasasıyla hükmettiği, tabiatın da üzerinde olan tanrının yasasıyla tüm doğaya hakim olduğu, bu nedenle doğa yasasının doğrudan tanrı tarafından yaratılmış olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ne var ki, Avrupa'da tanrı sözü olduğuna inanılan Kutsal Kitap'ın neredeyse dörtte üçünü oluşturan ve tabiat⁵³ diye bir kelimesi olmayan Eski Ahit, tanrı ile insan arasındaki ilişkiyi nebileri aracılığıyla bildirilen yasaya göre düzenlemiş olsa bile, bu tanrısal yasa dıştan bildirilen ve itaati öngören

-
- kaldırmaya izin verilebilir, ne de yasanın tamamını iptal etmek mümkündür. Roma'da ve Atina'da şu anda veya gelecekte farklı yasalar yoktur; ezeli ve ebedi olduğu kadar değişmez de olan tek hukuk bütün uluslar ve bütün zamanlar için geçerlidir; tek efendi ve tek yönetici vardır, bu tüm insanların üzerinde olan tanrıdır, koyduğu yasasıyla tüm insanlara hükmeden ve uygulayan bu tanrı, bildirdiği yasasıyla her varlığı yargılayacaktır. Kendi özbenliğinden koparak tanrının yasasına itaatsizlik eden herkes, aslında kendi insani doğasını da ret etmiş olduğundan, cezadan kurtulmuş gibi görünse de, aslında en ağır cezalarla acı çekecektir.” (Cicero, 1970; 274)
- 52 “Nihai olarak yasanın, daima, herkesin iyiliğine işlemediği görülmektedir. Yasaya bağımlı olanlar, emre ve yasağa uyarlar. Ancak emirler, kesinlikle, bireysel iyiliklere yönlendirirler. Bundan dolayıdır ki, yasanın hedefi her zaman ortak iyilik değildir. Hükümü altına aldığı ve ölçüsü olduğu için yasanın insan eylemlerinin ilkesi olduğunu belirtirim. Şimdi akıl olarak insan eylemlerinin bir ilkesi haline gelen ve herkesin dikkate alması gereken yasa da, her şeyden önce ve esas olarak ihtiyaçları kapsamak zorundadır. Pratik aklın kullanılmasını gerektiren pratik konularla ilgili ilk ilke, nihai hedef olarak insan yaşamının kutsanmasını ve mutlu kılınmasını gaye edinmelidir. Sonuç olarak, yasa, gereksinimleri karşılamak isterken, ilkesel olarak, mutluluğu mutlaka dikkate almak zorundadır. Üstelik, her bir parça bütünü oluşturduğundan, hatadan mükemmel doğru gidildikçe, bir kimse de mükemmel topluluğun bir parçası haline gelecektir, yasa da evrensel mutluluğu sağlayan uygun ilişkinin gerektirdiği gereksinimleri karşılayacaktır. Artık her cins esas olarak diğerlerin bağlı olduğu ilkelere de uymak zorunda kalacak, diğerleri de her bir cinsin hükmü altına girdiği şeye bağlanmak durumunda olacaktır; bundan dolayı ateş diğerleri için sıcak şeylerdir, bedenlerdeki sıcaklığın nedenidir, bu bedenlerin ateşten bir pay almış oldukları bile söylenebilir. Sonuçta, yasa nihai olarak ortak iyiliği emrettiğinden, başka hiçbir emir bireysel çalışmalarını dikkate almayacak, ortak iyiliğe yöneldiği sürece de gereksinimler mutlaka yasanın doğasına uygun kılınacaktır. Bu nedenle her yasa, müşterek iyiliği emretmektedir.” (Aquinas, 2007; 183)
- 53 “Tabiat hakkında eğer bir şey bilinmiyorsa, doğal haklarla ilgili bir görüş sahibi de olunamaz. Tabiatın kavranması, doğayla ilgili çalışmaları yapmayı ve felsefeyi gerektirir. Felsefe yoksa, doğal haklarla ilgili bir bilgi de yoktur demektir. Temel düşüncesi felsefeyi açıkça ret etmek olan Eski Ahit, doğa diye bir şeyi bilmez. Gök ile yer deyimlerinin tabiat kavramıyla hiçbir benzer tarafı yoktur. Eski Ahit'te doğal haklar diye bir düşünceye kesinlikle rastlanılmaz. Doğal hakları keşfetmeden önce, doğanın bilinmesi bir zorunluluktur.” (Straus, 1959; 81)

bir yasadır, sürekli olarak işleyerek kainattaki her varlığa düzen getiren bir yasa değildir. Gerçi efsaneler ile duygusallığın akıl ve mantığın önüne geçmesine karşı çıkmış, pek çok yönden de tanrıların varlığını kabul etmiş görünse de Cicero; kainatın tanrısal sağduyunun denetimi altında olduğunu ve hakim kıldığı yasaıyla doğanın yapısına işlediği düşüncesini de yansıtmış, böylece Platonistler tarafından öne sürülen tabiatın ve kainatın dışında kalan bir göksel ruhsal diyarda tanrının yaşadığı fikrini kuşkuyla karşılamış, öncesiz sonrasız üstün bir doğanın varlığını kabul etmiştir. Cicero'nun yasanın iyilere yük olmadığı ve yasanın sadece kötüler için oluşturulduğu vurgusu; doğal yasanın yerine tanrının ruhsal yasanı getiren Pavlus'un, tüm ilahiyatının neredeyse özünü (Romalılara 2: 12, 26; 3: 28) oluşturmaktadır.

İyi insanın aslında iyi yurttaş olduğu, doğa yasasının insan aklıyla keşfedildiği düşünceleriyle donatılan doğal haklar kuramında; iyilik de kötülük de bellidir ve birbirinden ayrılmıştır, iyilik yapın kötülükten sakının buyruğuyla özetlenen dinsel telkinlerin yanında; her insanın eylemsel özgürlüğünün diğer insanların özgürlükleri ile sınırlı olduğu fikri aktarılmakta, diğer bir deyişle bir başkasına zarar vermemek koşuluyla bireye ekonomik faaliyette bulunma özgürlüğü tanınmaktadır. Kardeşlik duygusunu zedelediği için şiddetle karşı çıkılan alınan borcu aşan fazla ödeme, yani faiz; borçlanma sözleşmesinde belirlenen vade içinde borcun tamamının ödenmemesi durumu dikkate alınarak, sözleşmedeki bir maddede bu gecikme nedeniyle uğranılan zarar talep edilerek, zarar karşılığı ödeme (damnum emergens = gerçekleşmiş zarar) adı altında alınmıştır. Ödemedeki gecikmeyle uğranılan zararın karşılanması olarak alınan faizin yanında, paranın borçluda kaldığı süre boyunca kaçan kazanç fırsatları (lucrum cessans = yoksun kalınmış kazançlar) da dikkate alınarak, alınan borcu aşan fazla ödemeler (faiz) istenir olmuştur. Yunan site ve Roma kent toplumlarından esinlenilerek hukuki bir yapı kazanan burjuva şehirlerinde de, özgürlük yurttaşlık kategorisinden ayrı oluşmadığı ve kullanılmadığı için; antik Yunanistan'a kadar öncelere gidilen sözleşme ilişkisiyle, kişilerin haklarının korunduğu ve özgürlüklerinin de güvence altına alındığı görüşü⁵⁴ Thomas Hobbes (1588-1679) tarafından savunulmuştur.

54 “Tüm insanlar doğuştan eşittir. Doğa, insanları bedensel ve zihinsel yetenekler bakımından tam anlamıyla eşit yaratmıştır. Elbette bazı kişiler diğerlerine göre bedensel olarak çok daha güçlü veya bazı kimseler çok daha hızlı düşünen kimseler olsa bile, her şey dikkate alındığında iki insan arasındaki fark, bunlardan birinin diğerinde bulunmayan bir üstünlüğe sahip olduğunu

Hakların ve özgürlüklerin korunmasının yanında kişisel özgürlüklerin güvence altına alınmasını sağlayan tüm araçların kullanılmasında bütün insanları eşit kılan Hobbes, bu hak eşitliğinden insanların mutlak eşitliği düşüncesine ulaşmıştır. Hobbes'in, kimseye zarar vermemek ve haklarını da tanımak maksadıyla insanların akdettikleri toplum sözleşmesiyle, kendi sınırsız özgürlüklerini sınırlandırdıklarını ve böylece aralarında devleti kurduklarını içeren görüşündeki güç yerine; John Locke⁵⁵ (1632-1704),

iddia etmesine yetecek kadar fazla değildir. Zira bedensel güç bakımından, en zayıf olan kişi ya gizli bir tertiple ya da kendisiyle aynı tehdit altında olan başkalarıyla birleşerek en güçlü kişiyi yenmeye yetecek kadar güçlü kişi haline gelebilir. Akıl, insanların üzerinde anlaşabilecekleri uygun barış şartlarını ortaya çıkartır. İnsanları yabancıların saldırısından ve birbirlerine zarar vermektan koruyabilecek, bu sayede kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini mümkün kılarak, mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak bu seviyede genel bir gücü oluşturmanın tek yolu; bütün kudret ve güçlerini, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir kurula devretmeleridir. Bu, onaylamak veya rıza göstermekten çok fazla bir şeydir, her kişi diğerine, senin de hakkını ona bırakman ve onu bütün eylemlerinde aynı şekilde yetkili kılmak şartıyla, kendimi yönetme hakkını bu kişiye veya bu kurula bırakıyorum dermişçesine, herkesin herkesle yaptığı bir anlaşma yoluyla, hepsinin bir ve aynı kişide gerçekten birleşmeleridir. Bu gerçekleştiğinde tek bir kişilik temelinde birleşen topluluk, Latincesi civitas olan devlet altında toplanır. İşte o ejderhanın veya daha saygılı konuşursak, ölümsüz tanrının hükümlerliği altında, barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz o ölümlü tanrının doğuşu böyle olur. Doğal olarak özgürlüğü olduğu kadar başkalarına egemen olmayı seven insanların, devletler halinde yaşarken kendilerini bağlı kıldıkları sınırlamaların nihai nedeni ve maksadı, kendilerini korumak ve böylece daha mutlu bir hayat sürmektir. İnsanların korku içinde tutacak ve ceza tehdidiyle sözleşmelerindeki taahhütlerini yerine getirmeye mecbur edecek, böylelikle doğa yasalarına uymaya zorlayacak devlet gibi belirli bir güç olmadığına; insanların doğal duygularının zorunlu sonucu olarak çıkan savaş durumundan kurtarmak olanaklı olmadığı gibi, hakların kullanması ve özgürlüğün sağlanması da pek mümkün olmayacaktır. Devletin kurularak doğa durumundan çıkılması, toplum sözleşmesiyle mümkün olmuştur. Bu doğa yasası genel anlamıyla, akılda bulunan ve insanın kendi yaşamı için zararlı olanı yasaklayan genel kuraldır. Akıl, insanların üzerinde anlaşabilecekleri uygun barış koşullarını gösterir. Aklın gösterdiği bu koşullara, doğa yasaları da denilir. Doğa yasası, akılla bulunan ve insanın kendi hayatı için zararlı veya hayatını koruma yollarını azaltıcı olan şeyleri yapmasını yasaklayan, insanın hayatını en iyi şekilde koruyabileceğini düşüncesini sağlayan bir ilke veya genel kuraldır. Eski Ahit'in Zebur kitabında (96: 1, 98: 1) yazıldığı gibi, tanrı kraldır, yeryüzü sevinç ilahileriyle ve ezgilerle tanrının krallığını halklara duyurmaktadır. Uluslar öfkelenirse de ve yer sarsılsa da tanrı kraldır, ışıklar arasında tahtında oturmaktadır. Sevinçle haykırınsın dağlar rabbin önünde! Çünkü rab Yahve geliyor Yeryüzünü yönetmeye. Dünyayı adaletle, halkları doğrulukla yönetecek. Tanrının gücü sadece insanları kuşatmamakta, hayvanları ve bitkileri olduğu kadar canlı ve cansız tüm varlıkları krallığında hükümlü altına almaktadır. Kainat tanrının saltanatıdır ve tanrı tüm varlıklar söylediği her sözle hükümlü altına alarak yönetmektedir. Sözüne uyanları ödüllendireceğini bildiren tanrı, sözünün dışına çıkanları da cezalandırmakla tehdit etmektedir.” (Wright, 2009; 186-191)

55 “J. Locke, Liberalizmin kurucularının başında yer almaktadır. İnsana dışarıdan müdahale edilmez ise insan fitri davranır ve daha faydalı ve yararlı olanları yapar. Müdahaleler, insanın fitri davranmasını engeller. Daha fazla hata yapmasına yol açarlar. Locke'a göre doğal kanunları

vatandaşların mal ile can güvenliğini sağlamak ve hak ile özgürlüklerini korumak amacıyla kurulan devlette, yasama ve yürütmeye birlikte yargı organlarını öne çıkartmıştır. Doğal hakların ifadesi ve dayanağı özelliğini taşıyan sosyal sözleşmeyi yapmış olmakla bireylerin, sadece cezalandırma yetkisini devlete devrettiğini belirten Locke, hakların ihlali veya özgürlüklerin yok edilmesini önleme görevlerinin devletin üstlendiğini açıklamıştır.

Tanrı yasasını, Eski ve Yeni Ahit'te olduğu şekliyle kâğıt üzerinde bildirilen sözler olarak değil de, tanrının canlı cansız her varlığa içten hakim olan ve her an her yerde fiilen işleyen yasası olarak algılayan doğal düzen⁵⁶ yaklaşımında; kainatta fiziksel düzenin yanında bir de toplumsal düzen vardır ki her ikisinin yasaları değişmez ve karşı konulamazdır, kendi bireysel haklarına özgürce sahip olabilmeleri için insanlara düşen tek şey vardır bu da bu üstün yasaya uygun davranmaktır. Devlet müdahalesini her yönüyle gereksiz ve tamamıyla da zararlı bulan doğal düzen anlayışında, doğal haklarını elde ederek ve kullanarak ekonomik faaliyette bulunan her bireyin bencilce duygularla davranması ve çıkarlarını arttırmaktan başka bir hedefinin olmaması doğal yasaya uygun görülmüştür. Şu halde her bir kişinin kendi bireysel çabası sırasında tamamıyla bencilce davranması, doğal haklardan sayılan daha çok kazanç sağlamak veya servetini arttırmak istemesi, kişisel çıkar duygusuyla karar vererek faaliyetiyle en yüksek düzeyde kendi menfaatlerini gerçekleştirilmesi, Adam Smith'e (1723-1790) göre⁵⁷, toplumsal yararı da en yüksek düzeyine çıkaracaktır. Doğal yasa diğer

koyan Allah'tır. O'nun iradesini yansıtmaktadır. Bu ilahi kurallar doğru ve yanlışın standardını belirler. Zaten doğada bu ilahi kurallar işlemektedir. Locke, doğal hukuktan hareketle ekonominin de kendine özgü doğal kanunlarının olduğunu ileri sürmektedir. Arz ve talep mekanizması hiçbir müdahale ile karşılaşmaz ise doğal yasalara göre çalışır. Talep ve arz miktarına göre denge fiyatı oluşur. Doğal kanunlarla çelişen yasalar ekonomideki dengeleri bozar ve insan yararına olmayan gelişmelere yol açar." (Arif,

- 56 "Dr. Quesnay ve arkadaşları, doğal düzen ve kanunlara uygun olarak, insanların kendi emek ve gayretleri ile doğal hakları olan her şeyi elde etmelerini makul ve zaruri karşıladıkları gibi; ekonomik faaliyetlerin esasının, en az emekle en çok faydalanmanın teşkil ettiğini savunuyorlardı. Öte yandan onlara göre, her insan kendi menfaatlerini en iyi şekilde izler ve gerçekleştirir. İnsanların menfaatleri peşinde koşmaları da toplumun genel menfaatlerine tamamen uygundur. Bütün bu fikirler, bırak yapsın-bırak geçsin düsturunda özetlenmiştir." (Ulutun, 1978; 232)
- 57 "Uygur toplulukta her an, bir sürü insanın işbirliğini ve yardımını gereksinir. Oysa birkaç kişinin dostluğunu kazanmak için bütün ömrü hemen hemen yetmez. İnsanın, hemen bir düzine soydaşının yardımına ihtiyacı vardır. Bu yardımı, yalnızca onların iyilikseverliğinden beklerse, eli böğründe kalır. Onların bencilliğini kendi lehinde ilgilendirip, dilediğini yapmalarının menfaatleri gereği olduğunu, onlara gösterebilirse, insanoğullarını razı etmesi olasılığı çoktur. Bir

tüm yasaları geçersiz kıldığı ve tüm müdahaleleri gereksiz hale getirdiği için, devletin hiç bir şeye müdahale etmemesi ve her bir bireyin eyleminde serbest bırakılması halinde; Smith, görünmeyen bir elin her şeyi düzen altına alacağını, doğal hakların en yüksek düzeyde kullanılacağını, böylece de doğal düzen temelinde çıkarların uyumunun sağlanacağını öne sürmüştür. Oysa hakların sadece yasa tarafından yaratılacağını vurgulayan Jeremy Bentham (1748-1832), yasaların topluma hakim olan kimseler tarafından çıkarıldığını belirterek, hukuk ile hakların varlığının ve sınırının doğrudan devlet tarafından biçimlendirildiği görüşünü ileri sürerek doğal hukuk veya doğal düzen anlayışını kesinlikle ret etmiştir. Doğanın veya ruhani ifadesiyle tanrının her şeye hakim olan ve yasayı gereksiz kılan üstünlüğünün yerine insan aklını öne çıkaran Bentham, mülk edinme ve kazanç sağlama gibi doğal hakları bireyselleştirmiş, tüm bireysel hakların kaynağını ve derecesini de insanın devlet üzerindeki etkinliğine veya belirleyici gücünün yönüne bağlamıştır. Bireyin faaliyetlerini biçimlendiren hakların varlığı ve derecesi, doğrudan doğruya, devlet içinde yasa çıkartma gücüne muktedir olanların kararlarıyla oluşan yasalarla düzenlenmektedir. Şu halde yasa çıkartmayı gereksiz veya olumsuz bulan doğal düzen savunucularının aksine Bentham, tüm bireysel

başkasına, her hangi bir alışveriş önerisinde bulunanın, yapmak istediği budur: Gereksindiğimi bana verin, siz de benden şu gereksindiğinizi alın. Buna benzer her önerinin anlamı budur. Gereksindiğimiz bu lütufların en çoğunu böyle elde ederiz. Yemeğimizi, kasabın, biracının ya da fırıncı-nın iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamalarından bekleriz. Onların insansuverliğine değil, bencilliğine sesleniriz. Hiçbir zaman kendi ihtiyacımızı ağzımıza almaz, onların kendi faydasından dem vururuz. Bir dilenciden başka kimse, yalnızca hemşehrilerinin iyilikseverliğine güvenmek yolunu tutmaz. Dilenci bile, buna bütün bütün bel bağlamaz. Gerçi hayır-sever kimselerin iyi niyeti, geçiminin bütün temelini sağlar. Ama eninde sonunda, bu kaynak, yaşamak için muhtaç olduğu bütün gerekli maddeleri kendisine iletirse bile, bunları ona gereksindiği sırada yetiştirmediği gibi, yetiştiremez de. Zaman zaman ortaya çıkan ihtiyaçlarının büyük bir kısmı, başka insanlarınki gibi, sözleşme, değiş etme, satın alma ile karşılanır. Birinin kendisine vermiş olduğu para ile yiyecek satın alır. Bir ötekinin bağışladığı giysilere, kendisine daha uygun gelen başka eski giyeceklerle ya da başını sokacağı bir yerle veya yiyeceklerle trampa eder yahut gerek-sindiğinde yiyecek giyecek ya da başını sokacağı bir yer satın alabileceği para ile değiş eder. Sermayesini elin-den geldiğince yerli çalışmanın hayrına kullanmaya, böylelikle, o çalışmayı, ürünü en büyük değerde olabilecek biçimde yönetmeye çaba gösterdiğinden, herkes topluluğun yıllık gelirini, ister istemez, imkan ölçüsünde çoğaltmak için didinir. Gerçekte, genel olarak, kamu menfaatini kollamaya niyeti olmadığı gibi, bu çıkarı ne derece gütmekte olduğunun da farkında değildir. O, çalışmayı, ürünü en büyük değerde olacak biçimde yönetmekle de, yalnız kendi kazancını düşünür; bunda, bir çok başka hallerde olduğu gibi, görünmeyen bir el onu, hiç aklından geçmeyen bir amacı gütmeye iter. Bunun aklından geçmeyişi, toplum için, her zaman, pek öyle kötü olmaz. Kendi çıkarı peşinden koşmakla, toplumun çıkarını, çoğu zaman, gerçekten onu kollamaya niyet ettiği zamandakine göre daha etkin şekilde kollamış olur. Kamu yararına ticaret ediyormuş gibi davrananlardan pek hayır geldiğini gördüğüm olmadı.” (Smith, 2001; 19, 485)

hakların doğrudan devlet tarafından verildiğini ve çıkarılan yasalarla biçimlendirildiğini öne sürmüş, doğal haklar görüşünün toplumu düzensizliğe ve kargaşaya sürükleyeceğini ısrarla vurgulamıştır. Zira devletin olmadığı veya yasa çıkartma gücünden yoksun kılındığı her ortamda, can ve mal güvenliğinin sağlanmasından, bireysel hakların serbestçe kullanılmasından, özgürce ekonomik ve mesleki faaliyetlerde bulunulmasından, adaletin ve mutluluğun⁵⁸ gerçekleşmesinden asla söz edilemez.

Devlet olmadan güvenlik ve mülkiyet, barış ve esenlik, eğitim ve ilerleme, zenginlik ve başarı ortamı kesinlikle olamayacağı için, Bentham'a göre devletin temeli, sadece ve sadece sağladığı bu faydalarıdır. Devlet bu faydaları ne kadar çok sağlarsa veya halk içinde alt katmanlara yayar yani eşitliği sağlarsa, temeli de o denli güçlü olur. Devletin çıkardığı her yasanın mutluluğu artırma (dolayısıyla barışı ve güvenliği koruma, zenginliği ve gelişmeyi sağlama vs) maksadına yönelik olmasının rasyonelliğin bir gereği olduğunu belirten Bentham, tıpkı Smith gibi toplumun zenginliğini tek tek bireylerin ulaştıkları zenginliklerinin toplamından ibaret gördüğü için, kazanç ve başarı peşinde koşan kişinin zenginliği arttıkça toplumun da zenginliğinin artması nedeniyle insanları çıkar elde etmede serbest bırakılmasından yana olmuştur. Barış ve güvenliğin yanında bolluk ve eşitliği de yasalarıyla sağlama görevini yüklediği devletin, mutluluğun artması maksadıyla yaptığı faaliyetlerini gerekli bulmuş olsa da, Bentham; her devlet müdahalesinin birey üzerinde sınırlayıcı bir tesirde bulunduğunu

58 “Bentham’ın temel amacı ve düşüncesi, insanların en büyük mutluluğu elde etmelerine imkan verecek şekilde davranmalarını sağlayacak yasaları bulmaktır. İnsanlığa yapılacak en büyük yardımın bu nedenle yasa çıkarmak ile mümkün olacağını düşünen Bentham’a göre, yasa çıkarmanın amacı da mutluluk olmalı, iyi yasalar yaparak inanlar iyiye yönlendirilmeli, yani hem kendinin ve hem de başkalarının mutluluğunu araştıran kimseler haline getirilmeliydi. Bu düşüncelerden hareket eden Bentham, faydacı ahlak ve faydacı devlet kavramlarını yaratmıştır. Ona göre insan davranışlarının zevk ve acı ile yönlendirilmesi, hem bireysel ve hem de toplumsal düzeyde fayda prensibinin göz önünde tutulmasına imkan verir. Dolayısıyla fert de devlet de girişecekleri her hareketi, bu hareketin yaratacağı zevk ve acıya göre yönlendirmelidir. Ferde fayda sağlayan faaliyet iyi ve mutluluk yaratıcı; acı veren faaliyet ise kötü ve üzüntü vericidir. Devletin amacı en çok sayıda insana en çok mutluluğu sağlamak olmalıdır. Bentham’a göre genel mutluluğun geçim, güven, bolluk ve eşitlik gibi ikinci derece sonuçları vardır. Genel mutluluğun olması, Bentham’ı devlet müdahalesini kabul etmeye zorlamıştır. Her şeyden önce geçim ve güvenliğin sağlanması devlet müdahalesini gerektirir. Ayrıca devlet bolluk ve eşitliği teşvik etmek için elinden geleni yapmalıdır. Bentham’a göre güvenlik ve onu oluşturan yaşam hakkı veya mülkiyet hakkı gibi haklar ancak devlet tarafından yaratılır. Bu nedenle fakir kimselere yardım, gibi amaçlar için yapılan vergileme önerilerine veya yeniden dağıtım önlemlerine, insanların doğal özgürlüklerine veya. mülkiyet haklarına bir müdahale sayılarak karşı çıkılmaz.” (Savaş, ; 305)

kabul ederek, serveti veya parayı mutlulukla bir tuttuğu için devletin eşitlik önlemlerini ikinci derecede önemsemiştir. Zira az parayla ulaşılan zevk çok paraya kıyasla daha az olacağı için, mutluluğa ulaşmanın tek yolu vardır bu da daha fazla servet sahibi olmaktır. Kişi de davranışlarıyla ya daha çok servete ulaşacak, ya da daha az parayla yetinecektir. Doğanın her kişiyi zevk veya acı olmak üzere iki büyük gücün⁵⁹ hükmü altına aldığını, bireyin her karar ve her etkinliğine bu iki odağın tesir ettiğini belirten Bentham'a göre; zevk iyi acı ise kötüdür, her birey zevke ulaşmak ve acıdan kaçmak ister, iyilik zevke ulaşırken araçlar olurken kötülük de acıya çıkan yollardır. Zevk ile daha çok bedensel gereksinimlerin karşılanması sırasında duyulan hazzı kast eden Bentham'a göre, zevkin varlığı dolayısıyla acının yokluğu, mutluluk halini oluştururken; zevkten yoksunluk demek olan mutsuzluk da, en azından arzuların tatmin edilememesinin neden olduğu acının hissedilmesi durumudur. Tıpkı Bentham gibi John Stuart Mill (1806-1873) de, mutluluğun kaynağı olarak zevklerin devleti olduğu kadar ahlak anlayışını da oluşturduğunu öne sürmüş, özgürlüğün en yüksek düzeydeki zevk olduğunu vurguladıktan sonra; bireysel çıkarlar peşinde koşulmasını yararlı bulmuş, faydanın ve kişisel menfaatlerin temeli olarak özgürlüğü görmüştür. Böylece iyiyi kötüden ayırmak için yararlı olup olmadığının belirlenmesi gerektiği görüşünü savunan Mill, bireyi ve toplumu fayda ve özgürlük zemininde bütünleştirmiş, bireysel çıkar sağlama ve mülkiyet edinme güdüsü ile devletin varoluş nedeni olarak gördüğü zevki dolayısıyla mutluluğu en yükseğe çıkarma hedefini birbiriyle uyumlu kılmıştır. Bireylerin kendi kişisel çıkarlarına ve bencilce duygularına göre davrandığı, en büyük zevk olan özgürlüğü sağlamanın devletin görevi haline geldiği görüşünü savunmuş olsa da Mill; en azından ekonomik hayati düzen altına alan, değiştirilemeyen ve kesinlikle uyulan

59 “Acı ve zevk, doğanın tüm insanları idaresi altına almak için kullandığı iki efendi hükümrandır. Bu iki üstün efendi, ne yapmak zorunda kaldığımızı olduğu kadar ne yapacağımızı da tek başına tayin ederler; bir taraftan doğru ve yanlış standardıyla, diğer taraftan da sebepler ve sonuçlar zinciriyle, tahtlarında hükmederler; yaptığımız her eylemde, söylediğimiz her sözde, düşündüğümüz her fikirde bizlere tam anlamıyla hükmü altına alırlar. Gösterebildiğimiz her çaba, efendiye gösterdiğimiz itaatın bir kanıtıdır ve bağlılığımızın onayıdır. Sözleriyle bir kişi bu iki efendinin hükümrانlığını ret etmeye yeltenebilir, oysa bunu söylerken bile iki efendiden birine fiili olarak teslim olmuş durumdadır. Yararcılık ilkesi, kişinin yaptığı davranışta olduğu kadar söylediği her sözde ve düşündüğü her fikirde gösterdiği bu teslimiyeti kabul ve tasdik etmekte; böyle bir sistemin temeli, akıl ve hukuk yoluyla gerçekleşen ve sürekli gelişen mutluluk hedefi olacaktır. Sistemler sorulara yanıt vermeye yönelir, duygular yerine seslerle ilgilenir, akıldan çok her an değişen istekler üzerinde durur, aydınlık yerine karanlıkta ortaya çıkar.” (Bentham, 1973; 125)

mutlak yasalarının⁶⁰ olduğu düşüncesine katılmıştır.

60 “Mill’den önceki iktisatçılar, iktisat kanunlarının, zaman ve yer bakımından bütün ülkeler için değişmez ve mutlak nitelikte olduğunu söylemişlerdir. Mill ise sadece üretim kanunlarının değişmez ve mutlak nitelik gösterdiğini, gelir dağılımı kanunlarının nispi olduğunu ve bunun değişebileceğini ileri sürmüştür. 1848 de ‘İktisat İlminin İlkeleri’ adlı eserinde, kişisel çıkar kanununu formüle eder ve tam rekabetin üstünlüğünü savunur. Doğal kanunlar yedi başlık altında açıklanabilir: a) Kişisel çıkar kanunu: Bu kanun, Hedonizm anlayışına dayanmaktadır. Çünkü herkes iyiyi arar, örneğin serveti ve refahı; kötünden kaçır, örneğin zahmetten. Kişisel çıkar kanunu bir psikolojik kanun gibi de düşünülebilir. Kişinin korunması ve devamı söz konusu olduğundan bireycilik ön plâna geçmiştir. Herkes kendi çıkarlarına uygun olarak hareket edince, üretim faktörleri de, mümkün olduğu kadar en kârlı olanlara yönelecek ve en az emekle en fazla tatmini ve geliri elde etmeğe çalışacaktır. Böylece kişisel çıkar kanunlarının bir amacı da, kişisel mutluluğu sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Kişisel mutluluklar ise toplumda genel mutluluğu arttıran duygulardır. İnsanların mutlu olması ise bir bakıma daha iyi yaşamalardır. Mutluluğun ortak oluşu mutluluğu artırır, elem ve ıstırabın ortak oluşu da elem ve ıstırabı azaltır. b) Tam rekabet kanunu: Bu kanun da, kişileri, firmaları daha fazla, daha verimli ve daha rasyonel çalışmaya zorlar. Ancak, rekabette herkes eşit şansa sahip olmalı ama değıllerdir. Tam rekabet, Klâsik anlayışta doğal bir kanundur. Tüketiciler ucuza mal ve hizmet sağlar, üreticiler arasında teknik gelişmeyi uyarır, eşitlik ve adaleti temin eder. Fizik dünyasında Güneş ne ise, sanayi dünyasında da tam rekabet odur. Rekabeti sınırlayan her şey fena, genişleten her şey iyidir. c) Nüfus kanunu. Mill’e göre, işçi sınıfının, nüfus artışı sınırlandırılmadan refaha kavuşacağı imkânsız görülmektedir. d) Arz ve talep kanunu: Bu kanun her çeşit malın hattâ emek, sermaye; hizmet, toprak vs.nin değerini (fiyatını) belirler. Genellikle, denilebilir ki, denge fiyatı arz ve talebin kesiştiği noktada oluşur. Mill, arz ve talep kanununa sadece bilimsel bir kesinlik vermiyor, aynı zamanda sebep-netice ilişkisine bir denge ilişkisini ikame ederek iktisat ilmine yeni bir yöntem de getiriyor. Mill, öte yandan, tabii (reel) fiyatla cari fiyat ayırımını da benimser. Tabii fiyat maliyet fiyatından başka bir şey değildir. Cârî fiyat ise arz ve talep kanunlarına bağlıdır, tabii fiyatın etrafında dolaşır, ne çok yükselir, ne çok alçalır. e) Ücret Kanunu: Mill’e göre, ücret kanunu iki önemli konuya değinmektedir: Birincisi ücret haddini belirleyen ve değıştiren sebepler; ikincisi, çeşitli, istihdam alanlarında göze çarpan farklı ücretler. Ücretler, emek arz ve talep ilişkilerine bağlıdır. Yani ücret sermaye ile nüfusa göre belirlenir. Buradaki sermaye, değışir sermayedir. Değışir sermaye sadece emek için ödenen fondur (para miktarıdır). İşte bir taraftan, ülkedeki işçi sayısı, diğır yandan sermaye (ücret fonu) ücret kanununu oluşturur. f) Rant Kanunu: Tam rekabette fiyatlar üretim maliyeti seviyesinde dalgalanır. Ancak, piyasadaki aynı malların maliyetleri farklı ise, o zaman bu farklı maliyetlerden hangisi fiyatı belirleyecektir? Hiç şüphesiz ki en yüksek olan maliyet, piyasa fiyatını belirleyecektir. Ricardo rantın, sadece tarımsal ürünlerin farklı maliyetlerinden doğduğunu söylediği halde, Mill, rantın alanını genişleterek onun sanayi ürünlerinden, hattâ kişisel kapasitelerden de meydana gelebileceğini ileri sürmüştür. Diğır bir deyişle, rant diğır üretim faktörlerinden de doğabilir. g) Uluslararası ticaret kanunu: Mill, daha önce bu konuda Ricardo tarafından ileri sürülen teorileri geliştirmiştir. Mukayeseli Maliyetler veya Masraflar Teorisini açıklayan Ricardo’ya göre, uluslararası ticaret, fertler arasındaki ticarete olduğu gibi, aynı kanunlara bağlıdır ve aynı nitelikte avantajlar sağlar. Mill, biraz daha ileri gider. Ona göre, uluslararası ticaretin yarattığı şartlar, bir ülkenin çeşitli bölgeleri arasındaki ticaret şartlarından farklıdır. Ricardo, uluslararası ticarete, Mill gibi talep esnekliği üzerinde durmamıştır.” (Özgüven, 2011; 122)

Sonuç

Günümüzde Avrupa'da önemli tüccarların veya tüccar birliklerinin limanların bulunduğu ve nehirlerin geçtiği ticaret merkezlerinde kurmuş olduğu şehirler olması, son derece ilginçtir. Tüccarlar kendilerini kuşatan, senyörlerin kendilerine ayrıcalıklarla donatan ve diğer insanları da vasal haline getiren feodal kanunlarını olduğu kadar, tanrıya ayrılacak zamanın çalınması olarak itham ettiği çalışmayı aşağılamasının yanında ticareti ve kazancı yasaklayan kilisenin dogmatik düsturlarını da aşmak gayesiyle kurdukları bu şehirlerde; tarafların şahsi iradelerini esas alan Roma hukukunun sözleşme ve hakem yöntemlerini uygulayarak, bir anda, hem feodal yargının geçmişten korunarak aktarılan örfi hukuk çemberinin dışına çıkmışlar, hem de tanrı iradesini Kutsal Kitap ile sınırlayan kilisenin irrasyonel baskılarından kurtulmuşlardır. Uygulanılan denizcilik yasalarıyla evrensel bir içerik de kazandırılan tüccar hukuku, para kazanmayı ve çalışmayı insanın doğuştan edindiği doğal haklar olarak görerek, sadece mal alıp satmakla kalmayan faiz karşılığı borç alıp veren tüccarların kazanç maksatlı ekonomik ve ticari faaliyetlerinin dogmatik ve despotik kanunlarla sınırlandırılmasını veya tümüyle yasaklanmasını olanaksız kılmıştır. Tüccarın kazancını tıpkı zanaatkarın ücreti gibi görerek üretim maliyetinin içinde değerlendiren adil fiyat kuramıyla, sıfır kazançla satış fiyatını maliyete eşitleyen, sadece borcu aşan fazla ödemeleri değil vadeli satışlarda fiyatların yükseltilmesini bile tefecilik olarak gören Kilisenin kutsal metinlere dayanan kâğıt üzerindeki dogmatik kanunlarının karşısına doğal yasa çıkmıştır. Böylece nebilerin sözlerinden derlenen ve söylenerek dıştan bildirilen kutsal metinlerden çıkarılan kilise kanunu, sadece insana değil bütün kainata hakim olan ve düzenli olarak fiilen işleyerek içten egemen olan doğal yasanın karşısında geçerliliğini kaybetmiştir. Giderek tanrının gerçek hakimiyeti veya hükmü olarak da kabul edilen doğal yasa, canlı cansız her varlıktaki mükemmel işleyişi nedeniyle; siyasi iktidarın kanun çıkartmasının gereksiz görülmesine, dışarıdan yapılacak her türlü denetim ve müdahalenin de zararlı sayılmasına neden olmuştur. Böylece tüccarlar, kurdukları şehirlerde kendilerini ve vatandaşlarını hür kılarak toplumsal bir kesim olarak oluşmuşlar, tamamıyla hukuk mücadelesi vererek dogmatik ve despotik kanunların dışına çıkarak faaliyetlerini özgür kılmışlar, aralarında uyguladıkları tüccar hukuku ile kazançlarını yasal bir hale getirmişlerdir.

KAYNAKLAR

- ALATLI Alev (2010). Batıya Yön Veren Metinler, İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, Kapadokya
- AKINCI Şahin (2003). Roma Hukuku Dersleri, Sayram Yayınları, Konya
- AQİNAS Thomas, (2007). Summa Theologiae Vol.2, Cosimo Classics, New York
- BALCI Muharrem (1999). İhtilâfların Çözüm Yolları ve Tahkim, Danışman Yayınları, İstanbul
- BARKAN Ömer Lütfi (1957). İktisat Tarihi (Ders Notları) Kitap 2, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- BATUHAN Hüseyin (1959). Batıda Tolerans Fikrinin Gelişmesi, Anıl Yayınevi, İstanbul
- BENTHAM Jeremy (1973). A Fragment On Government and An Introduction to The Principles of Morals and Legislation, Blackwel, Basil
- BLOCH Marc (1983). Feodal Toplum, Savaş Yayınları, Ankara
- CİCERO Marcus Tullius (1970). De Re Publica: De Legibus, William Heinemann. Cambridge
- DANTE Alighieri (2011). İlahi Komedyası, Oğlak Klasikleri, İstanbul
- DOBB Maurice (1992). Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler, Belge Yayınları, İstanbul
- DUNN John (1975). The Political Thought of John Locke, Cambridge University Press, Cambridge
- GÜÇER Lütfi (1976). İktisat Tarihi, Fatih Gençlik Vakfı, İstanbul
- GÜRAN Tevfik (2011). İktisat Tarihi, Der Yayınları, İstanbul
- GERHARD Kessler (1940). İktisat Tarihi, Güven Basımevi, İstanbul
- HEGEL G.W.F. (1991). Hukuk Felsefesinin Prensipleri, Sosyal Yayınlar, İstanbul

- KÜÇÜKKALAY Abdullah (2014). Dünya İktisat Tarihi, Beta, İstanbul
- MİLLER Grady (2001). The Legal and Economic Basis of International Trade, Quorum Books, Westport
- ÖZGÜVEN Ali (2011). İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler, Filiz Kitapevi, İstanbul
- PENELHUM Terence (1997). David Hume: An Introduction to His Philosophical System, Purdue University, New York
- PİRENNE Henri (1983). Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Alan Yayıncılık, İstanbul
- PİRENNE, Henri (1994). Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, İletişim Yayınları, İstanbul
- SAHİLLİOĞLU Halil (1974), İktisat Tarihi: İlk ve Orta Çağlar, İstanbul
- SAVAŞ Vural, (2000). İktisat Tarihi, Ankara
- SMITH Adam (2001). Milletlerin Zenginliği, İstanbul
- STRAUSS Leo (1959). Natural Right and History, The University of Chicago Press, Chicago
- ULUTAN Burhan (1978). İktisadi Doktrinler Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul
- UMUR Ziya (1999). Roma Hukuku Ders Notları, Beta, İstanbul
- TİGAR Michael (2000). Law and The Rise of Capitalism, Monthly Review Press, New York
- VINOGRADOFF Paul (1968). Roman Law in Medieval Europe, Barnes & Noble Inc., Cambridge
- WEBER Max (1922). Economy and Society, The University of California Press, Berkeley
- WRIGHT George (2009). Religion Politics and Thomas Hobbes, Springer, Netkerlands
- ZEYTİNOĞLU Erol (1976). İktisat Tarihi, İstanbul İTİA Yayınları, İstanbul

TARIMSAL DESTEKLERİN DEĞİŞEN YAPISI VE YÜKSEK TARIMSAL DESTEKLERİN NEDENLERİ: TÜRKİYE İÇİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Yüksel Bayraktar*
Erdem Bulut**

Özet

Tarimsal destekleme ödemeleri, tarım sektörünü korumak için uygulanan önemli bir politikadır. Destekleme ödemelerinin GSYH'ya oranı açısından Türkiye, OECD ve AB ülkeleri arasında en yüksek tarımsal desteğe sahip ülkedir. Bu durum, büyük ölçüde Türk tarım sektöründeki yapısal sorunlardan kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın konusunu, Türkiye'deki tarımsal desteklerde meydana gelen değişim ve yüksek tarımsal desteklerin nedenleri oluşturmaktadır. Bunun için büyük ölçüde OECD, AB ve Türkiye'ye ait veriler ele alınmış ve karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda; tarımsal istidamın, tarımsal faaliyetlerden elde edilen üretici gelir düzeyinin, destekleme niteliğinin ve ürün bazlı verilen destekleme politikalarının, Türkiye'de uygulanmakta olan yüksek tarımsal desteklerin esas sebepleri olduğu gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Destekler, Türkiye'de Tarım Politikaları, Tarımsal İstihdam, Tarımsal Faaliyet Gelirleri

The Changing Structure of Agricultural Supports and the Causes of High Agricultural Supports: A Comparative Analysis for Turkey

Abstract

Agricultural support payment is an important policy for the protection of agricultural sector. In terms of the ratio of agricultural support payments to GDP, Turkey is the country that has the highest agricultural supports among the OECD and the EU's countries. This situation largely arises from the structural problems of the Turkish agricultural sector. In this framework, the reasons, which cause high agricultural support in Turkey, establish the subject of this study. Therefore, the data that belong to the OECD, EU and Turkey were taken into account and analyzed comparatively. At the end of the work it was revealed that, the main reasons of high agricultural supports which are implemented in Turkey are; agricultural employment, manufacturer's level of income derived from agricultural activities, the feature of support and product-based support policies.

Keywords: Agricultural Supports, Agricultural Policies in Turkey, Agricultural Employment, Agricultural Activity Income

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim üyesi, ybayraktar@istanbul.edu.tr

** Dr., Gümrük ve Ticaret Müfettişi, buluterdem@yahoo.com.tr

Giriş

Binlerce yıllık süreçte hem ekonomik hem de siyasi olarak başat güç olan tarım sektörü sanayi devrimine kadar üstünlüğünü devam ettirmiş fakat daha sonraki süreçte iktisadi yapı içerisindeki büyüklüğü nispeten azalma göstermiştir. Özellikle 20'nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren hizmetler sektörünün işgücü piyasasında öne çıkması, tarım sektörünün ekonomi içerisindeki önemini daha da geri plana itmiştir.

Tarım sektörünün GSMH içindeki payı Türkiye için değerlendirildiğinde, 1929 yılında %51,6 olan pay, 2014 yılında %7,1 olmuştur. Yine 1929 yılında tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payı yaklaşık olarak %88 iken, 2014 yılında bu oran yaklaşık %21 olarak gerçekleşmiştir. Son olarak, 1963 yılında tarım ürünleri ihracatının toplam ihracatımız içerisindeki payı %77 iken, 2014 yılında bu oran yaklaşık olarak %4'e kadar gerilemiştir (TÜİK, 2007 ve 2013). Verilerden de görüleceği üzere, tarım sektörünün ekonomi içerisindeki payı büyük bir değişim geçirmiş olup söz konusu yapısal dönüşüm halen devam etmektedir. Diğer bir ifadeyle, tarım sektörünün GSMH içindeki payı, tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payı ve tarımsal ihracatın toplam ihracat içindeki payı yıllar itibarıyla ciddi düzeyde azalmıştır.

Bu durumda akla şu sorular gelmektedir. Tarım sektörünün iktisadi sistem içerisinde niteliksel ve niceliksel payı göz ardı edilebilecek derecede önemini yitirmiş midir? Bu soruya verilecek cevap kesin olarak “*hayır*”dır. Bu savın en büyük kanıtı ise daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanacak olan sektör üzerindeki destekleme politikalarıdır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki tarımsal istihdamın yüksek olması ile tarım sektörünün gıda arzı açısından niteliksek olarak stratejik bir yapı sergilemesi önemli bir göstergedir.

Tarımsal destekler konusunda fikir vermek açısından OECD'nin verdiği desteklerin miktarı önemlidir. Sadece OECD ülkelerinin 2011 yılında tarım sektörüne verdikleri doğrudan veya dolaylı tarımsal destek miktarı yaklaşık olarak 400 milyar Dolardır.¹ Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki tarım sektörünün görece büyüklüğü göz önünde bulundurulup söz konusu tarımsal desteklerin gelişmiş ülkelerin bütçeleri üzerindeki yükleri de düşünüldüğünde, konunun önemi daha da

1 OECD veri tabanından elde edilen veriler aracılığıyla hesaplanmıştır.

anlaşılır nitelikte olacaktır. Örneğin, 2014 yılı içinde Avrupa Birliği (AB) 142 milyar Avroluk bütçesinin % 41,6'lık kısmını sadece tarım sektörüne aktarmıştır (EC, 2013).

Tarımsal desteklerin bu derece ön plana çıktığı bir dünyada ise Türkiye'nin bu konuda ne durumda olduğu büyük önem taşımaktadır. Örneğin, 2000 yılında kısmen uygulamaya konulan *Doğrudan Gelir Desteği (DGD)* 2001 yılında ülke çapında uygulanmaya başlanmıştır. Uygulamaya girdiği ilk yıllardan itibaren toplam tarımsal destekler içerisindeki payı ilk sırada bulunan alan bazlı DGD'nin yerini son yıllarda fark ödemeleri almıştır.

Bu çalışmada da, tarımsal destekler konusunda son dönemde meydana gelen değişim ve yüksek tarımsal desteklerin nedenleri ele alınacaktır. Bu kapsamda, Türkiye'deki veriler ile OECD ve AB'ye ait veriler kıyaslamaya tabi tutulacak ve tarımsal destekler konusundaki dönüşümün önündeki engeller gösterilecektir.

1. Bir Tarımsal Destekleme Biçimi Olarak Doğrudan Gelir Desteği

En genel tanımıyla DGD, kamu kaynaklarından üreticilere yapılan transferlerdir. DGD sistemi farklı şekillerde uygulanmakta olup bunlardan en dikkat çekenini üretimden tamamen bağımsız olarak uygulanan destekleme sistemidir (*Decoupled Payments*). Üretimle ilişkili olmayan bu tür destekleme yöntemlerinde, uygulanacak politikaların, üreticilerin kararlarını etkileyici nitelikte olmaması büyük önem taşımaktadır. Söz konusu destekleme biçiminde, çiftçilerin gelir seviyesi, cari veya hedeflenen üretim düzeyi, üretim metotları gibi unsurlar tamamen dışlanmaktadır (OECD, 2001: 17-18). Türkiye'de uygulanan alan bazlı tarımsal destekleme politikalarını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Üretime bağımlı olan DGD politikasında ise önceden belirlenen koşulların sağlanması şartıyla üreticilere telafi edici ödemeler yapılmaktadır (*Compensatory Payments*). Söz konusu telafi edici ödemelerde, desteklenmesi öngörülen ürünün piyasa fiyatı gösterge niteliği taşımakta ve hedeflenen gelir düzeyi sağlanana kadar üreticilere gerek prim gerekse de fark ödemesi sistemiyle gelir transferi yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, politika amaçlarıyla eşgüdümlü olarak, belirli çiftçi veya ürün gruplarına

gelir veya üretim miktarlarına bağımlı olarak telafi edici doğrudan gelir desteği sağlanmaktadır (European Parliament, 2010: 15). Türkiye’de uygulanan fark ödemesi desteklerini yine telafi edici ödemeler kapsamında değerlendirme olanağı bulunmaktadır (Teoman, 2012).

Üretimden tamamen bağımsız DGD’nin çiftçilerin üretim kararlarını etkilememesi bazı şartların varlığına bağlıdır. Bu şartları ise şu şekilde sıralamak mümkündür (Babacan, 1999: 2-5).

- Üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemelerinin, üreticilerin ekim alanı kararları üzerindeki etkisini ve ürün ile girdi fiyatları yoluyla üretim üzerindeki etkisini sınırlandırmak amacıyla, sabit bir ekim alanına veya üretim verimliliğine bağlanması gerekmektedir.
- Ödemeler, mevcut yıl içindeki üretim miktarından bağımsız olmalıdır. Bu durum piyasa fiyatlarını (marjinal üretim maliyeti) baz alan üretim kararlarının oluşmasını sağlamak gereklidir.
- Ödeme miktarı verim yada piyasa fiyatlarındaki dalgalanmalara bağlanmamalı, önceden belirlenmelidir.

Bu noktada şu hususun belirtilmesinde fayda bulunmaktadır. Üretimden tamamen bağımsız DGD’nin asıl amacının üretim kararlarını etkilememektir. Bununla birlikte DGD ödemelerinin dolaylı ortaya çıkan refah artışı, çiftçilerin tüketim, tasarruf ve yatırım gibi kararları üzerinde beklenenden daha fazla etkili olabilmektedir (Burfisher ve Hopkins, 2003: 13-18).

Nitekim yapılan çalışmalar, destekleme ödemelerinin üretim miktarı, ürün fiyatı, ekim alanı, arazi değeri ve işgücü maliyeti gibi birçok alanda etkili olduğunu göstermiştir. Örneğin, Weber ve Key tarafından Amerika Birleşik Devletleri (ABD) üzerine yapılan araştırma, tarımsal desteklerdeki her yüzde birlik artışın üretimde %0,20, ekim alanında %0,19 artışa neden olduğu gösterilmiştir (Weber ve Key, 2012: 60-63).

Yine Roberts, Kirwan ve Hopkins tarafından ABD üzerine yapılan çalışmada, tarımsal desteklerdeki her 1 Dolar artışın arazinin kira bedelini 34 ile 41 Sent aralığında artırdığı gösterilmiştir (Roberts vd, 2003: 767-769).

Tarımsal desteklerin işgücü piyasası üzerine etkisini araştıran çalışmalarda ise tarımsal desteklerdeki artışın tarımsal istihdam üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır (Goodwin vd, 2007: 24,25).

Bunun yanında, herhangi bir değişkene bağlı olarak verilmeyen DGD sistemi ile telafi edici nitelikte olan fark ödeme destekleri karşılaştırıldığında, fark ödemelerinin üretim ve gelir dağılımından tamamen bağımsız DGD politikalarına göre gelir dağılımı üzerindeki bozucu etkisinin çok daha fazla olacağı açıktır (Tielu ve Ivan, 1998: 14). Türkiye’de üretimle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili destekleme ödemelerinin başlıcalarını ise fark ödemesi², teşvik primi ve tazminat ödemesi şeklinde sıralamak mümkün olmaktadır (Aslan ve Boz, 2005: 61-62).

Diğer taraftan DGD ödemelerinin çiftçiler açısından en büyük avantajı, üreticilerin doğrudan desteklenmesi ve üretim kararları üzerindeki etkisinin sınırlı olmasıdır. Bunun yanında, tarımsal desteklerin belirli standartlara bağlı olması ve ödemeler konusunda istikrar sağlaması DGD’nin bir başka avantajıdır.

Konu bu açıdan değerlendirildiğinde, üretimden tamamen bağımsız olan DGD ile telafi edici amaçla kullanılan fark ödemesi desteklerinin Türkiye’de verilen tarımsal destekler içindeki kompozisyonu son derece önemlidir. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, Türkiye ve dünyada verilen tarımsal destekler niteliksel ve niceliksel olarak ele alınacaktır.

2. Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikaları

Kuruluşundan itibaren tarım sektörünün büyük öneme sahip olduğu Türkiye’de, politika aracı olarak özellikle pazar fiyat desteği kullanılmıştır. İlk olarak 1930’lu yıllarda uygulanmaya başlanan *pazar fiyat desteğinin* temelini kamu otoritesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda, yetkili kamu kurum veya kuruluşlarınca tespit edilen fiyat üzerinden görevli kurum veya kuruluş alım yapmaktadır (Sayın, 2003: 8-9). Bu açıdan pazar fiyat desteği, popülist uygulamalara son derece açıktır.

2 26/06/2009 tarihli ve 2009/15173 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe konulan “Türkiye Tarım Havzalarının Belirlenmesine İlişkin Karar” ile otuz adet tarım havzası belirlenmiştir. Her bir havzada üretilen belirli ürünlere ise fark ödemesi yapılmaktadır. 2014 yılında fark ödemesi yapılan ürünler kütülü pamuk, yağlık ay çiçeği, soya fasulyesi, kanola, dane mısır, aspir, zeytinyağı, buğday arpa, çavdar, yulaf, çeltik, kuru fasulye, nohut ve mercimektir.

Pazar fiyat desteğinin bu dezavantajı ve ekonomik kriz tecrübeleri sonrasında ilk olarak 1994 yılında destek kapsamına alınan ürün sayısı azaltılmış ve aşamalı olarak *piyasa odaklı destekleme* politikalarına geçilmiştir (Acar ve Bulut, 2010: 10-20). Örneğin, destekleme kapsamındaki ürün sayısı 1970’li yıllarda 30 iken, 1994 yılında 5 Nisan Kararları ile uygulamaya konan “*Ekonomik Uygulama Paketi*” sonucu desteklemelerin kapsamı hububat, tütün ve şeker pancarıyla sınırlandırılmıştır (Narin ve Öztürk, 2004: 14).

İlerleyen süreçte, tarımsal desteklerle ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmasına rağmen bu konuda istikrar sağlanamadığından dolayı yaşanacak ekonomik krizlere zemin hazırlanmıştır. Örneğin, 1994 yılında tarımsal desteklerin GSYH’ya oranı %3,8 iken, 1999 yılında bu oran %5,8’e yükselmiştir. Bütün bunların sonucu olarak ise uygulanan tarımsal destekleme politikaları IMF Niyet Mektuplarına³ konu olmuştur. Nitekim 09/12/1999 tarihli Niyet Mektubunda bu durum;

“40. Hâlihazırda uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikaları fakir çiftçilere destek sağlamanın en düşük maliyetli yöntemi değildir. Yapılan uygulama, piyasadaki fiyat sinyallerini bozarak kaynak dağılımını kötü etkilemekte, fakir çiftçilerden çok zengin çiftçilere fayda sağlamakta ve tarım alanındaki karar verme mekanizmasının bir çok Bakanlık ve kamu kurumu arasında dağılmasından ötürü husule gelen parçalı yapı nedeniyle tutarlı olamamaktadır. Bütün bunların ötesinde, bu politikalar, son yıllarda ortalama olarak GSMH’nın %3’ü gibi bir maliyet ile vergi mükellefleri üzerine ağır yük getirmektedir. Reform programımızın orta vadeli amacı var olan destekleme politikalarını safhalar halinde ortadan kaldırmak ve fakir çiftçileri hedef alan doğrudan gelir desteği sistemi ile değiştirmektir. Bu, ilk öncelikle 2000 hasat yılı için bir pilot program uygulamaya konarak yapılacaktır. Bu pilot çalışmanın sonuçlarına göre, doğrudan gelir desteği sistemini 2001 yılında ülke çapına yaygınlaştıracamız ve bu sistemi 2002 yılı sonuna kadar tamamlamayı bekliyoruz. Bu sistem, 2001 yılı Mart ayına kadar tamamlanacak olan çiftçi kayıt sistemi üzerine kurulu olacaktır.”⁴

şeklinde ifade edilmiştir.

Bu kapsamda, uluslararası örgütlerinde baskısıyla yeniden yapılandırma sürecine giren Türk tarım sektöründe ilk köklü reform 2001 yılında yapılmış ve ülke çapında DGD’ye geçilmiştir. 2001 yılında uygulamaya

3 Niyet Mektupları, hükümetlerin izleyeceği ekonomi politikalarına ilişkin olarak IMF Başkanı’na hitaben yazılan politika beyanı niteliğinde metinlerdir.

4 Hazine Müsteşarlığı tarafından IMF’ye sunulan 09/12/1999 tarihli Niyet Mektubu.

konulan DGD sistemi sonrasında destekleme ödemelerinin bileşimi ise Tablo 1’de gösterildiği şekilde oluşmuştur.

Tablo 1: Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Dağılımı (2005-2014)

	(Cari fiyat)							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Tarımsal Destekleme Ödemeleri	2.353	2.653	2.525	2.040	1.227	2.056	2.189	2.379
Desteklemeleri	897	1.292	1.797	1.848	1.790	2.056	2.504	2.379
Tek Ödemeleri	345	661	741	1.095	1.003	1.158	1.728	2.216
Destekleri	0	0	80	109	277	304	249	196
Destekleme Ödemeleri	0	20	40	47	61	304	249	196
Amaçlı Destek Ödemeleri	113	121	372	670	140	30	42	120
Toplam	3.708	4.747	5.555	5.809	4.498	5.908	6.961	7.486

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı 2013 ve 2014.

Tablo 1’den de görüleceği üzere, köklü bir geçmişi olmayan üretimden bağımsız alan bazlı tarımsal destekleme ödemelerinin, toplam tarımsal destekler içerisindeki payı azımsanamayacak niteliktedir.

Toplam destekler içerisindeki payı dikkate değer nitelikte olan bir diğer tarımsal destek türü ise üretimden bağımsızlık derecesi alan bazlı desteklere göre nispeten düşük olan fark ödemeleridir. Nitekim bu durumu, tarımsal destekleme çeşitlerinin toplam destekler içerisindeki yüzdeleri gösteren Tablo 2’de daha açık bir şekilde görmek mümkündür.

Tablo 2: Tarımsal Desteklerin Yüzdesel Dağılımı (2005-2014)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Alan Bazlı Tarımsal Destekleme Ödemel	0,63	0,56	0,45	0,35	0,27	0,35	0,31	0,32	0,27	0,28
Fark Ödemesi Desteklemeleri	0,24	0,27	0,32	0,32	0,40	0,35	0,36	0,32	0,29	0,30
Hayvancılık Destek Ödemeleri	0,09	0,14	0,13	0,19	0,22	0,20	0,25	0,30	0,31	0,30
Kırsal Kalkınma Destekleri	0,00	0,00	0,01	0,02	0,06	0,05	0,04	0,03	0,05	0,05
Tarım Sigortası Destekleme Ödemeleri	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,05	0,04	0,03	0,03	0,04
Diğer Tarımsal Amaçlı Destek Ödemeler	0,03	0,03	0,07	0,12	0,03	0,01	0,01	0,02	0,05	0,04

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı 2013 ve 2014.

Tablo 2’den de görüleceği gibi alan bazlı tarımsal destekleme ödemeleri kısa sayılabilecek bir zaman zarfında önemli bir düşüş gösterirken hayvancılık destekleri dikkat çekici bir artış göstermiştir.

Diğer yandan, alan bazlı tarımsal destek ödemelerinin toplam destekler içerisindeki payı azalma gösterirken fark ödemesi destekleri nispi bir artış göstermiştir. Örneğin, 2014 yılı içerisinde alan bazlı tarımsal desteklemelerin toplam destekler içerisindeki payı %28, telafi edici destekleme niteliğinde olan fark ödemelerinin toplam destekler içerisindeki payı %30 olarak gerçekleşmiştir. Yine 2015 yılı programına göre, toplam destekler içerisindeki alan bazlı tarımsal desteklerin payının %29,6 fark ödemeleri payının %30,7, hayvancılık destek ödemeleri payının %29,5 ve son olarak kırsal kalkınma ödemeleri payının ise %4 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir.

Özetle, 2000’li yılların başında tarımsal desteklerde köklü bir değişime gidilmiş ve desteklerin piyasa mekanizması üzerindeki bozucu etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, üreticilerin piyasa sinyallerini algılaması, değerlendirmesi ve buna göre hareket etmesi teşvik edilmiştir. Bu çerçevede, alan bazlı doğrudan gelir desteklerine ağırlık verilmiş, fakat ilerleyen süreçte özellikle arz açığı bulunan ürünler için telafi edici desteklemelere ağırlık verilmiştir.

3. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Tarımsal Destekler

AB'nin ilk ortak politikası olan tarım politikası (OTP) 1962 yılında tüm üye ülkeler için uyulması zorunlu olan bir politika olarak benimsenmiştir. OTP temel olarak üç temel ilkeye dayandırılmış olup bunlardan ilki tarımsal alanda ortak bir pazar tesis edilmesi, bunun sonucu olarak piyasa bütünlüğünün sağlanması ve son olarak da tarımsal ürünlerin üye ülkeler arasında serbestçe dolaşabilmesinin sağlanması ilkeleridir. Söz konusu ilkelerin ulaşmak istediği amaçları ise Birlik içi ticarete gümrük vergileri, ticareti kısıtlayıcı diğer engelleri ve rekabeti bozabilecek sübvansiyonları kaldırarak üye ülkelere ait tarımsal ürünlere öncelik verilmesi şeklinde sıralamak mümkündür (Tan ve Dellal, 2003: 2-4).

AB'nin en eski ortak politikası olan OTP'de reform arayışları 1960'lı yıllardan itibaren başlamış ve bu kapsamda ilk çalışmaların temeli 1968 Mansholt Planı ile atılmıştır. Yine 2000'li yıllara kadar yapılan dönüşümlere temel oluşturan Delors Planı, MacSharry Reformu ve Gündem 2000 Planı bir diğer reform çalışmalarıdır. Söz konusu reformların temelini ise fiyat desteğinin azaltılarak doğrudan ödemelerin daha fazla yaygınlaştırılması ve kırsal kalkınma desteklerine ağırlık verilmesi oluşturmuştur (İKV, 2006: 23 ve Baldwin, 2004: 58).

Nitekim 2010 yılında açıklanan Avrupa 2020 Stratejisinde temel hedefler; bilgi ve inovasyon temelli ekonomik gelişme, kaynakların daha verimli kullanıldığı sürdürülebilir büyümenin sağlanması, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması ile istihdamın artırılması şeklinde sıralanmıştır. Söz konusu hedeflere ulaşmak ise OTP'nin revize edilmesini gerekli kıldığından, OTP'nin yeni amaçları, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi, dengeli bölgesel kalkınma, uygun ve yeterli gıda üretimi ile eşitlikçi ve dengeli destekler şeklinde belirlenmiştir (Çalışkan, 2011: 141-146).

AB tarımının bir diğer dikkat çekici yönü ise tarım sektörüne aktarılan destekleme ödemelerinde kendini göstermektedir. Örneğin, 2007-2013 yılları arasında yaklaşık olarak yıllık ortalama 57 milyar Euro sadece bu alana aktarılmıştır. Tablo 3'ten de görüleceği üzere, bu alana aktarılan desteğin büyük bölümü doğrudan destek şeklinde verilmiştir.

Tablo 3: AB İçerisinde Tarım Sektörüne Ayrılan Pay (2007-2013)

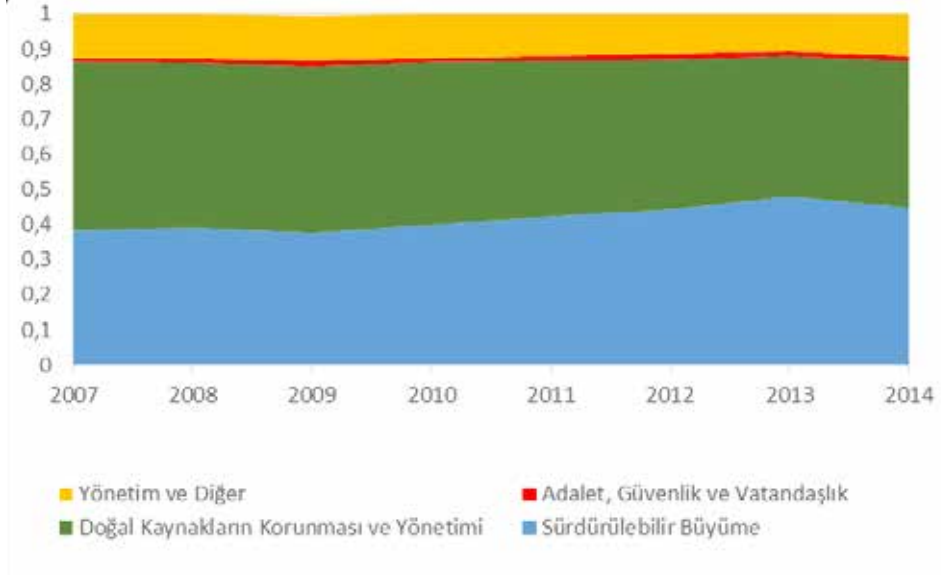
	Cari Fiyatlarla, Milyon Euro						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Piyasayla ilişkili Ödemeler ve Doğrudan Yardımlar	42.650,12	43.288,57	46.349,22	44.283,53	44.123,60	44.859,08	45.275,03
Tarım Sektörü	42.413,21	43.008,78	46.093,33	43.987,37	43.817,88	44.554,19	45.011,73
Doğrudan Ödemeler	37.045,87	37.568,58	39.113,92	39.675,73	40.178,03	40.206,90	40.556,12
İhracat Destekleri	1.444,67	925,45	649,53	385,09	179,42	146,56	62,33
Saklama Destekleri	-106,71	147,90	173,44	93,59	-175,62	32,35	31,57
Diğer Destekler	4.029,39	4.366,85	6.156,44	3.832,95	3.636,06	3.208,15	2.997,34
Balkçılık Sektörü Destekleri	24,66	26,27	24,15	10,35	34,04	38,11	20,54
Bitki ve Hayvan Sağlığı Destekleri	212,25	253,53	231,74	285,81	271,68	266,78	242,76
Kırsal Kalkınma Destekleri	10.874,28	10.529,14	8.739,69	11.485,83	12.295,17	13.261,03	13.156,13
Avrupa Balkçılık Fonu	749,72	572,15	290,92	395,46	445,92	480,71	567,28
Diğer Destekler	374,33	422,81	497,42	482,49	509,80	495,33	525,75
Toplam Harcama Tutarı	54.648,44	54.812,67	55.877,26	56.647,31	57.374,50	59.096,16	59.524,19

Kaynak: http://ec.europa.eu/budget/index_en.cfm

Bunun yanında, 2014 yılı için yaklaşık olarak 134,3 milyar Euro olarak öngörülen AB bütçesinin 59 milyar Euro tutarındaki kısmı OTP ve doğal kaynaklar için ayrılmıştır. Buna göre, 59 milyar Euro tutarındaki 2014 yılı bütçesinin 43,7 milyar Euro kısmı doğrudan desteklere, 14 milyar Euro kısmı ise kırsal kalkınma desteklerine ayrılmıştır (EU, 2013).

Tablo 3'te mutlak veri şeklinde ele alınan rakamlar Şekil 1'de AB bütçesinin harcama kalemlerini karşılaştırmaya olanak verecek şekilde gösterilmiştir. Buna göre, AB bütçesinin yarısına yakın bir oranı tarım sektörü için ayrılmaktadır. Bu durum ise tarımın, AB içerisinde halen en fazla desteklenen sektörlerden biri olduğunu göstermektedir.

Şekil 1: AB Bütçesinin Yüzselsel Harcama Dağılımı (2007-2014)

Kaynak: http://ec.europa.eu/budget/index_en.cfm

Şekil 1'den de görüleceği üzere, ele alınan dönem içerisinde, AB bütçesinin yaklaşık olarak %45'i tarım sektörüne ayrılmıştır. Her ne kadar son yıllarda, AB bütçesi içerisindeki tarım sektörü için ayrılan pay azalma gösterse de, bu alan AB içerisindeki ağırlığını korumaktadır. Tarım sektörü için ayrılan payın büyük bölümünü ise doğrudan ödemeler ve kırsal kalkınma destekleri oluşturmaktadır.

Bu noktaya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, önümüzdeki dönem içerisinde her ne kadar kırsal kalkınmayı teşvik edici ve proje bazlı desteklemelerin artacağı planlansa da, gerek AB gerekse Türkiye'deki tarımsal destekler içerisinde DGD'nin payı halen son derece büyüktür. Bu nedenle, özellikle Türkiye gibi kırsal nüfusu yüksek ülkeler için kırsal kalkınmayı teşvik edici ve tarımsal verimliliği artırmaya yönelik proje bazlı desteklemelere ağırlık verilmesi önem arz etmektedir.

4. Dünya Genelinde Tarımsal Desteklerin Yeri ve Önemi

Stratejik konumundan dolayı, dünya genelinde en fazla korunan sektörlerden biri tarım sektörüdür. Stratejik olduğu kadar, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki tarımın yapısal büyüklüğü, bu sektörü koruma altında tutma nedenleri arasında gösterilmektedir. Tarımsal istihdamın gelişmiş ülkelerdeki payı %1-3 aralığındayken, çiftçiler için belirli bir gelir standardını sağlama isteği bu grupta yer alan ülkelerde bile tarımsal destekleri ön plana çıkarmaktadır.

Dünya genelinde tarım sektörüne aktarılan kaynakları karşılaştırmaya imkan tanıyan tarımsal desteklerin GSYH'ya oranı göz önünde bulundurulduğunda, 2012 yılında Türkiye, AB'den 2,9 ABD'den 2,1 kat fazla tarımsal destekte bulunmuştur. 1987-2012 yıllarına ait verilere ayrıca Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4: 1987-2012 Tarihleri Aralığında Tarımsal Desteklerin GSYH'ya Oranı

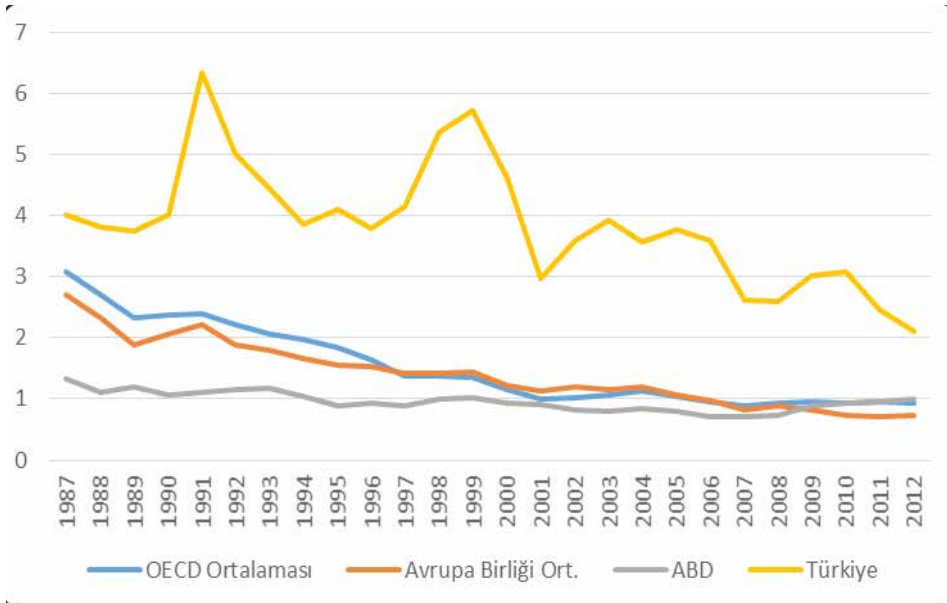
					%GSYH				
Yıl	OECD Ort.	Avrupa Birliği Ort.	ABD	Türkiye	Yıl	OECD Ort.	Avrupa Birliği Ort.	ABD	Türkiye
1987	3,08	2,71	1,33	4,02	2000	1,15	1,21	0,93	4,6
1988	2,71	2,32	1,11	3,81	2001	1	1,14	0,91	2,96
1989	2,33	1,89	1,19	3,75	2002	1,02	1,19	0,82	3,59
1990	2,37	2,05	1,06	4,02	2003	1,06	1,16	0,8	3,92
1991	2,39	2,21	1,11	6,33	2004	1,12	1,2	0,84	3,56
1992	2,21	1,88	1,15	5,01	2005	1,04	1,07	0,8	3,77
1993	2,06	1,79	1,18	4,44	2006	0,95	0,98	0,71	3,6
1994	1,97	1,67	1,05	3,85	2007	0,88	0,82	0,7	2,61
1995	1,84	1,56	0,88	4,09	2008	0,94	0,89	0,74	2,6
1996	1,65	1,53	0,94	3,79	2009	0,95	0,83	0,89	3,01
1997	1,38	1,42	0,88	4,15	2010	0,93	0,73	0,94	3,08
1998	1,37	1,41	0,99	5,37	2011	0,96	0,7	0,96	2,45
1999	1,35	1,43	1,03	5,71	2012	0,94	0,73	1	2,1

Kaynak: OECD Veritabanı

Tablo 4'ten de görüleceği üzere, gerek OECD gerekse de AB ve ABD tarafından verilen tarımsal desteklerin GSYH'ya oranı zaman içerisinde

azalma trendi göstermesine rağmen Türkiye’de bu durum kararlı bir azalma trendi göstermemiştir. 1987 yılında OECD ortalaması ile AB ve ABD tarafından verilen tarımsal desteklerin GSYH’ya oranı sırasıyla %3,08, %2,71 ve %1,33 iken, 2012 yılından bu oranlar sırasıyla %0,94, %0,73, %1 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıllar içerisinde Türkiye’de ise bu oran sırasıyla %4,02 ve %2,10 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye, AB ve ABD tarafından tarım sektörüne verilen desteklerin GSYH’ya oranı ayrıca Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Türkiye ve Dünyada Tarımsal Desteklerin GSYH’dan Aldığı Pay (1987-2012)

Kaynak: OECD Veritabanı

Şekil 2’den de görüleceği gibi Türkiye’de tarım sektörüne verilen tarımsal desteklerin GSYH’ya oranı, karşılaştırmaya esas olan AB, ABD ve OECD üyesi ülke ortalamalarının üzerindedir.

Yine tarımsal destekler konusunda uluslararası karşılaştırmaya olanak tanıyan ölçülerden biri OECD tarafından hesaplanan yüzde üretici destek (%ÜDT) tahminidir. En genel ifadeyle %ÜDT, üreticilere yapılan tarımsal desteğin toplam tarımsal üretim değerine oranı olup, tarımsal çıktının ne

kadarının tarımsal destek olarak üreticilere aktarıldığını göstermektedir. Yine vergi mükelleflerinden üreticilere yapılan transferleri gösteren %ÜDT'ye ait bilgilere Tablo 5'te yer verilmiştir.

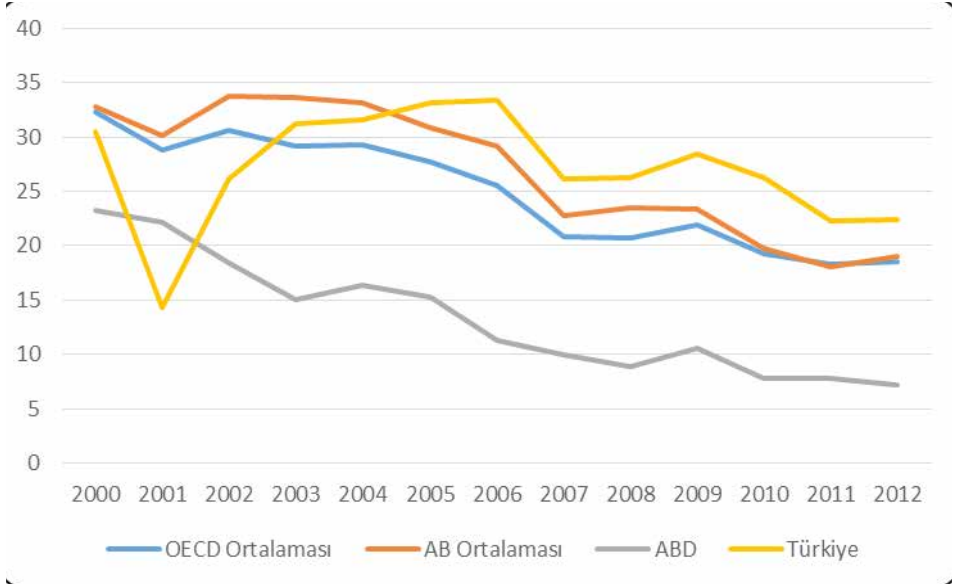
Tablo 5: Yüzde Üretici Destek Tahmini (2000-2012)

Yıllar	OECD Ort.	AB Ort.	ABD	Türkiye
2000	32,29	32,74	23,29	30,47
2001	28,83	30,18	22,1	14,29
2002	30,59	33,77	18,45	26,13
2003	29,11	33,65	15,07	31,19
2004	29,3	33,18	16,37	31,52
2005	27,74	30,85	15,26	33,15
2006	25,55	29,12	11,23	33,37
2007	20,81	22,81	10,01	26,17
2008	20,75	23,51	8,84	26,24
2009	21,9	23,31	10,56	28,43
2010	19,23	19,79	7,78	26,27
2011	18,26	18	7,73	22,32
2012	18,56	19,04	7,12	22,43

Kaynak: OECD Veritabanı

Tablo 5'ten de görüleceği üzere, 2012 yılında Türkiye'de toplam tarımsal üretim değerinin %22'si üreticilere destek olarak ödenmekteyken, ABD'de %7,12'si üreticilere destek olarak ödenmektedir. Yine 2012 yılı içerisinde %ÜDT, OECD ve AB ortalaması için sırasıyla %18 ve %19 olarak gerçekleşmiştir. Üretici destek tahminine yönelik veriler benzer olarak Şekil 3'te ayrıca gösterilmiştir.

Şekil 3: Türkiye ve Dünyada Yüzde Üretici Destek Tahmini (2000-2012)

Kaynak: OECD Veritabanı

Özetle, gerek tarımsal destekler gerekse de diğer göstergeler açısından tarım sektörünün ağırlığı, gelişmiş ülkelere kıyasla, Türkiye’de devam etmektedir. Tarımsal desteklerin yüksek olmasının başlı başına bir sonuç olmadığı düşünülecek olunursa, bu durumun nedenleri ve çözüm önerileri büyük önem taşımaktadır. Bir sonraki başlık altında, yüksek tarımsal desteklerin sebepleri tartışma konusu edilecektir.

5. Yüksek Tarımsal Desteklerin Nedenleri

Yüksek tarımsal desteklerin en büyük nedenini, tarım sektörüne bağımlı nüfusun fazlalığı oluşturmaktadır. Özellikle tarımsal ürünlerin fiyatlarında meydana gelen değişimler, gelir kaynağı bu sektör olan kitlenin gelirinde de oynaklığa sebep olmaktadır. Bu durum ise tarım sektöründe istihdam edilenlerin gelir düzeylerinin korunmasını zaruri kılmaktadır. Bu nedendir ki, tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelire bağımlı nüfusun fazla olduğu ülkelerde tarımsal desteklerde fazladır.

Örneğin, yüksek tarımsal desteklere sahip olan ülkelerden biri olan

Türkiye’de, tarımsal istihdamın toplam istihdam içerisindeki payı 2014 yılı itibariyle %22 düzeyindedir. Yine diğer ülkelere ve AB’ye ait veriler Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Seçilmiş Ülke ve Ülke Gruplarında Tarımsal İstihdamın Toplam İstihdam İçindeki Payı (2000-2013)

	(%)													
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Türkiye	36	38	35	34	34	30	27	24	24	23	24	24	24	23
AB	8	8	7	7	6	6	6	6	5	5	5	5	5	5
ABD	3	2	3	2	2	2	2	1	2	2	2	2	2	2
İngiltere	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
İtalya	5	5	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Fransa	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	3	3	3	3
Almanya	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2

Kaynak: World Bank

Tablo 6’dan da görüleceği üzere, kıyaslamaya konu olan diğer ülke ve ülke gruplarına göre Türkiye’de tarımsal istihdam yüksektir. Örnek verilecek olursa, 2013 yılında tarımsal istihdamın toplam istihdam içerisindeki payı Türkiye, AB ve ABD’de sırasıyla %23, %5 ve %2 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum ise beraberinde tarımsal gelire bağımlı olan nüfus sorununu ön plana çıkarmaktadır. Tarımsal gelire bağımlı olan nüfusun belirli bir yaşam standardını sağlayarak korumak ise yüksek tarımsal desteklemeleri beraberinde getirmektedir.

Bir diğer konu ise tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelirdir. Yüksek tarımsal nüfusa rağmen verimliliğin düşük olması, tarımsal ürünlerdeki ihracat potansiyelinin iyi değerlendirilememesi ve tarımsal ürünlerin değerlendirildiği sanayi sektörünün yeterince gelişmemiş olması tarımsal faaliyet kollarında çalışanların elde ettiği gelirin düşük kalmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye’de ve diğer gelişmiş ülkelerde, tarımsal faaliyet kollarında çalışan başına elde edilen gelir Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Tarımsal Faaliyet Kollarında Çalışan Başına Elde Edilen Gelir (2005-2013)

	2005 fiyatlarıyla, \$								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Türkiye	5,227	5,345	5,093	5,380	5,643	5,852	6,288	6,573	6,898
AB	17,406	17,747	18,753	20,312	20,973	20,827	21,911	21,628	23,966
ABD	51,516	54,461	48,103	52,447	60,467	62,883	61,391	60,614	69,457
İngiltere	26,970	26,251	25,662	28,657	27,031	27,290	29,969	28,946	28,208
İtalya	36,674	37,938	39,235	41,291	42,279	44,241	47,093	47,946	51,133
Fransa	51,435	53,832	55,822	61,046	68,029	68,953	75,182	72,134	74,307
Almanya	24,579	24,043	31,664	39,549	39,979	31,797	28,640	34,244	35,219

Kaynak: World Bank

Tablo 7’den de görüleceği üzere, tarımsal faaliyet kollarında istihdam olunan kişi başına düşen gelir bakımından, Türkiye ile kıyaslamaya tabi tutulan diğer ülkeler arasında büyük fark bulunmaktadır. Bu durum ise geçim kaynağını büyük ölçüde tarım sektöründen sağlayanlar için belirli bir gelir düzeyinin korunmasını zaruri kılmaktadır. Tarım sektöründe çalışanların gelirlerinde belirli bir seviyenin korunması ve bu seviyede artış sağlanması amacının kaçınılmaz sonucu ise yüksek seviyedeki tarımsal desteklerdir.

Yine tarımsal desteklerin üretim miktarına bağlı olarak verilmesi, tarımsal desteklerin yüksek seyretmesinde önemli bir neden olmuştur. Örneğin doksanlı yıllar boyunca uygulama alanı bulan piyasa fiyat destekleri, destekleme ödemeleri konusunda belirleyici olmuştur. Sadece 1990-2000 yılları arasındaki tarımsal desteklerin GSYH’ya oranı yaklaşık olarak ortalama %5’i bulmuştur. Bu oran 2001-2012 yılları arasında %3 olarak gerçekleşmiştir.

Tarımsal desteklerin artmasına neden olan faktörlerden bir diğerini, arz açığı bulunan ürünleri teşvik amaçlı yapılan ödemeler oluşturmaktadır. Bu bağlamda 2014 yılı için yapılan destekler Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: 2014 Yılı İçerisinde Tarımsal Destek Kapsamına Alınan Ürünler ve Yapılan Ödemeler

Ürün	Krş/Kg	Toplam Ödenen
Yağlı Ayçiçeği	30	262.200
Kültlü Pamuk	55	960.792
Soya Fasulyesi	50	37.181
Kanola	40	25.033
Dane Mısır	4	194.522
Aspir	45	5.044
Zeytinyağı	70	53.040
Buğday	5	778.221
Kuru Fasulye	10	5.790
Mercimek	10	15.900
Nohut	10	6.888
Çay	12	137.544

Kaynak: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı

Tablo 8'den de görüleceği üzere, Türkiye'de yaygın olarak üretilen tarımsal ürünlerin yanında, zeytinyağı ve soya fasulyesi gibi arz açığı bulunan ürünler de destekleme ödemelerinin bir parçasıdır. Arz açığı bulunan tarımsal ürünlerin üretimini teşvik edici yöntemlerden birisi ise tarımsal desteklerdir. Genellikle fark ödemesi şeklinde verilen bu desteklerin geniş kapsamlı ve popülist amaçlı değerlendirilmesinin sonucu ise yüksek tarımsal desteklerdir.

Sonuç

Tarım sektörünün ekonomi içerisindeki payı nispi olarak küçülmesine rağmen bu sektör, dünya genelinde halen en çok korunan ve desteklenen sektörlerden biridir. Bunun temel kaynağını ise tarım sektöründe istihdam olunanların gelir düzeylerinde belirli bir standardı sağlama hedefi ve tarım sektörünün stratejik bir yapı arz etmesi oluşturmaktadır.

Günümüzde tarım sektörünün en çok korunduğu ülkeler ABD ve Kıta Avrupa'sıdır. Örnek vermek gerekirse, 2012 yılı içerisinde tarım sektörüne doğrudan veya dolaylı olarak aktarılan destek tutarı yaklaşık olarak ABD'de 180 milyar Dolar, AB'de 135 milyar Dolar, Türkiye'de 16

milyar Dolar seviyesindedir. Bu durum, tarım sektörünün ekonomik yapı içerisindeki küçülen ağırlığına rağmen önemi halen koruduğunun önemli bir göstergesidir.

Tarımsal destekler konusunda Türkiye, dünyadan bir miktar ayrılmaktadır. Ayrıştığı en temel noktalardan birisi tarımsal desteklerin görece hala yüksek olmasıdır. Örneği 2012 yılı itibariyle tarımsal desteklerin GSYH'ya oranı Türkiye'de %2,1 düzeyindeyken OECD ortalaması %0,94 seviyesindedir. Yakın tarihe kadar Türkiye'de bu oranın %6 seviyesinde olduğunu düşünüldüğünde, azalış trendinin ümit verici olduğu ama henüz yeterli olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Tarımsal desteklerde bu keskin azalışın ana sebebini, destekleme ödemelerinin bütçe üzerinde oluşturduğu yükün, ekonomik krizlerin oluşumuna yol açan etkenlerden biri olarak görülmesidir. Bu nedenledir ki, 1990'li yıllarda ve 2000'li yılların başında yaşanan ekonomik krizlerin hemen sonrasında tarımsal desteklerle ilgili reform arayışlarına girilmiştir. Bu reform arayışlarının sonucunda ise 2000'li yılların hemen başında doğrudan gelir desteği sistemine geçilmiştir.

2000'li yılların başında geçilen doğrudan destek sisteminin esas amacı, çiftçilerin üretim kararlarını etkilememek olsa da, bu sistemin toplam destekleri azaltıcı etkisi son derece sınırlı olmuştur. Örneğin 2000 yılında tarımsal desteklerin GSYH'ya oranı %4,60 iken, 2012 yılında bu oran %2,1 olarak gerçekleşmiştir.

Tarımsal desteklerle ilgili olarak yapılan reformların etkisinin sınırlı kalmasındaki en büyük engel, Türkiye'deki tarımsal istihdamın yüksek olmasıdır. Bu duruma en çarpıcı örnek İngiltere, ABD ve AB'nin tarımsal istihdam durumudur. Zira bu ülkelerde tarımsal istihdam oranı sırasıyla %1, %2 ve %5 iken Türkiye'de %23 seviyesindedir. Bu durum ise Türkiye'de daha fazla üreticinin tarımsal desteklere bağlı olduğu anlamına gelmektedir.

Tarımsal desteklerin halihazırda yüksek olmasının bir diğer nedeni ise tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelirin düşük olmasıdır. Tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelirin artırılarak desteklere bağımlı nüfusun azaltılması için tarımsal ürünlerdeki ihracat potansiyelinin iyi değerlendirilmesi ve tarımsal ürünlerle bağlantılı olan sanayi sektörünün

geliştirilmesine yönelik yatırımlara öncelik verilmesi büyük önem arz etmektedir.

Diğer taraftan, özellikle son yıllarda tarımsal desteklerin kompozisyonunda yaşanan değişimler tarımsal desteklerin niceliksel olarak değişmesinde önemli bir faktördür. Hatırlanacağı üzere, Türkiye’de tarımsal destekler 1990’lı yıllarda büyük ölçüde ürün bazlı piyasa fiyat desteklerine bağlıyken, 2000’li yıllarda alan bazlı doğrudan desteklere evrilmiş ve bugün itibariyle telafi edici nitelikte olan fark ödemlerinde yoğunlaşmıştır.

Fark ödemelerine ağırlık verilmesindeki esas amaç arz açığı bulunan ürünlerin üretimini artırmak ve üreticilerin gelirlerinde belirli bir istikrarı sağlamak iken, bu desteklerin geniş tabanlı uygulanması tarımsal desteklerin yüksek seviyede kalmasının bir diğer nedenidir.

Sonuç olarak, yüksek tarımsal istihdam, tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelir seviyesinin düşük olması, tarımsal desteklerin nitelikleri (üretim veya piyasa fiyatlarına bağımlı olarak ya da alan bazlı olarak verilmesi) ve telafi edici ödeme kapsamına alınan ürün sayısının geniş kapsamlı olarak değerlendirilmesi, Türkiye’deki yüksek tarımsal desteklerin temel nedenlerini oluşturmaktadır. Yüksek tarımsal destekler ise dar anlamda bir sonuç iken, geniş anlamda yüksek kırsal nüfus gibi arzulanmayan durumların bir nedenidir. Bu nedenle, bütçe üzerinde yarattığı yük nedeniyle özellikle 1990’lı yıllardaki krizlerin sebebi olarak görülen ve bu nedenle IMF niyet mektuplarına da konu olan yüksek tarımsal desteklerin azaltılmasına yönelik politikalara öncelik verilmesi büyük önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- Acar, Mustafa ve Erdem, Bulut (2010) “AB Ortak Tarım Politikası Reformları Işığında Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları: Eleştirel Bir Yaklaşım”, Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi, Sayı 1, ss: 1-23.
- Aslan, Mecbure ve İsmet, Boz (2005) “Doğrudan Gelir Desteğinin Tarımsal Amaçlı Kullanımını Etkileyen Faktörler”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, 11(2), ss: 61-70.
- Babacan, Aziz (1999) **Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi**, 1. Baskı, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Baldwin, Richard ve Charles, Wyplosz (2004) **The Economics of European Integration**, 1. Edition, London: Mc Graw Hill.
- Burfisher, E. Mary ve Jeffrey, Hopkins (2003) **Decoupled Payments: Household Income Transfers in Contemporary United States Agriculture**, Market and Trade, Economics Division, Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture, Agricultural Economic Report No. 822.
- Çalışkan, Özgür (2011) “2013 Sonrası Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası: Avrupa Komisyonu’nun Reform Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı: 38, ss: 137-164.
- EC (2013) **Agriculture in the European Union Statistical and Economic Information Report 2013**, European Commission.
- EU (2013) **Multiannual Financial Framework 2014-2020 and EU Budget 2014**, Belgium.
- European Parliament (2010) **The Single Payment Scheme After 2013: New Approach-New Targets**, Brussels.
- Goodwin, K. Barry, Ashok H. Mishra ve Ayal, Kimhi (2007) **Household Time Allocation and Endogenous Farm Structure: Implications for the Design of Agricultural Policies**, The Hebrew University of Jerusalem, Discussion Paper No: 11.07, ss: 1-37.

İKV (2006) **Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası Reformları**, İKV Yayınları, No. 193, Nisan 2006.

Kalkınma Bakanlığı (2013), **2013 Yılı Programı**, Ankara.

Kalkınma Bakanlığı (2014) **Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, 2015 Yılı Programı**, Ankara.

Narin, Müslüme ve Fahriye, Öztürk (2004) **Türk Tarım Politikaları ve Doğrudan Gelir Desteği**, Türkiye İktisat Kongresi, İktisadi Sektörlerde Gelişme Stratejileri, Tebliğ Metinleri 1, Devlet Planlama Teşkilatı.

OECD (2001) **Decoupling: A Conceptual Overwiev**, Paris 2001.

Roberts, J. Michael, Barrett, Kirwan ve Jeffrey, Hopkins (2003) “The Incidence of Government Program Payments on Agricultural Land Rents: The Challenges of Identification”, **American Journal of Agricultural Economics**, Vol 85, No 3, ss: 762-769.

Sayın, Cengiz (2003) **Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları, Reform Arayışları, IMF, GATT ve AB Yansımaları**, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara.

Tan, Sibel ve İkey, Dellal (2003) “Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası”, **Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü - Bakış**, Sayı 2, (Mart 2003): ss. 1-5.

Teoman, Özgür (2012) **Fark Ödeme Sistemi–Buğdayda Uygulanabilirlik**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2012/36.

Tielu, Apelu ve Ivan, Roberts (1998) **Farm Income Support: Implacations for Gains from Trade of Changes in Methods of Support Overseas**, Australian Bureau of Agricultural and Resource Economics.

TÜİK (2007) İstatistik Göstergeler 1923-2006, Ankara.

TÜİK (2013) **Ekonomik Göstergeler 2013-2**, Ankara.

Weber, G. Jeremy ve Nigel, Key (2012) “How Much Do Decoupled Payments Affect Production? An Instrumental Variable Approach With Panel Data”, **American Journal of Agricultural Economics**, Vol 94, No 1, ss: 52-66.

INCOME INEQUALITY AND INNOVATIVENESS: AN APPLICATION FOR EUROPEAN COUNTRIES

Halil Tunalı*
Fatih Şahan**

Abstract

The major aim of this paper is to elaborate the relationship between technological change and income distribution for 18 developed EU countries. A panel data model is estimated for the data covering the period between 1999-2014. The results suggest that, technological progress occurred in EU countries works to the detriment of people who hold the top income shares. Moreover, the institutional variable is found to increase income inequality. The results underline some important lessons for developing countries.

Key Words: Technological Change, Income Distribution, Panel Data Model

JEL Codes: D39,D63,O32

1. Introduction

It was first highlighted by Schumpeter (1939) that innovations are the major drivers of economic growth. Real Business Cycle theories pioneered the central role of innovations for an economy to grow. With the accompanying progress in technology, economies have been growing faster throughout the recent decades. Faster growth came up with various problems, one of which is the rising income inequality both across and within countries. Various researchers argue that increasing innovative capacities of the countries is the major element contributing to unequal distribution.

The mechanism by which technological capacity¹ contributes to the rising inequality works as follows; when a new innovation occurs, the agents gain monopoly power in that area through patent protection and thus higher profits, the main motivators of innovations (Toivannen and Vaanaen,2012). According to a recent study based on Forbes, 11 of 50

1 Innovativeness and technological capacity is adopted as synonyms throughout this study.

* Doç. Dr., İ.Ü. İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi, htunali@istanbul.edu.tr

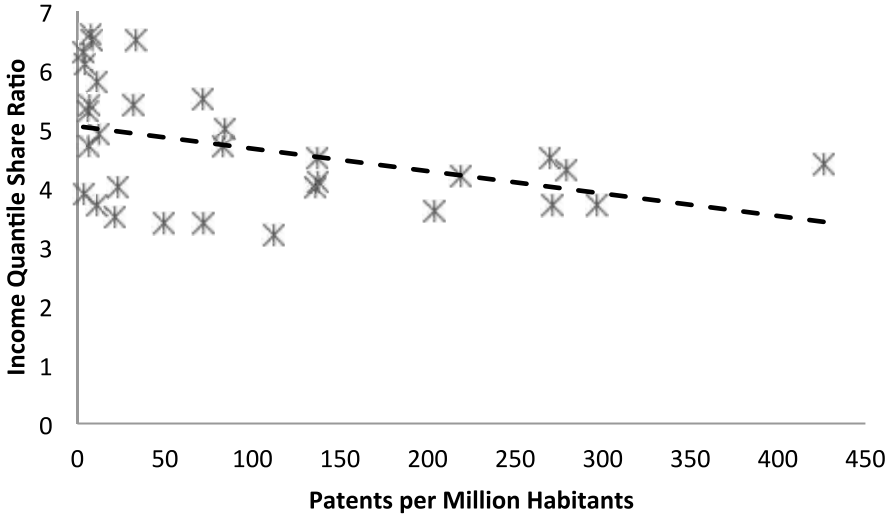
** İ.Ü. İktisat Fakültesi Doktora Öğrencisi, fatihsahann@gmail.com

the richest people in the United States signed with a patent (Aghion, et.al., 2015). The workers of the innovative sectors, furthermore, have higher wages than the normal level creating another contribution to the inequality. The employees of such kind of sectors are from high skilled labor, indicating that returns to skill soared in the recent years with the ongoing technological progress (Acemoglu, 2002). Therefore, incrementing inequality is of vital importance for the policy agendas of the countries who aims to improve innovativeness.

The existing literature concentrates mainly on functional income distribution and wage inequality in this subject (IMF,2007;European Comission,2007). In these works, the main focus is put on the returns to skill and wage inequalities. Acemoglu(2002) indicates the skill distribution within countries determines the direction of technological change. He develops an explanation for the rising inequality based on the institutions in addition to the traditional approaches. Aghion, et.al. (2015) and Stockhammer (2009) incorporates innovativeness as the major and a significant determinant of inequality.

The US and EU experienced highly increasing technological progress in the recent decades. However, inequality in the EU has not been increased relative to the US (Acemoglu,2002). Therefore, EU countries are selected for application in this study. Figure-1 illustrates the share of income quintile share ratio² and patents granted for the year 2012. This picture clearly suggests that income quintile share ratio is negatively related to the patents granted in EU countries. This point constitutes the starting point of the empirical study employed in this paper. What drives this relation in the EU countries? Is the rising inequality an inevitable outcome of technological progress? These questions are mainly evaluated through this study.

2 This ratio of the income share held by the richest quintile to income share held by the poorest quintile.

Figure-1: The Basic Relation between Innovation and Income Distribution

Source: Eurostat, European Patent Organization (EPO)

The remainder of the paper proceeds as follows; Section 2 elaborates main strands in the literature. Section 3 presents data and methodology applied as well as section 4 showing the results of the estimation. The last section summarizes and concludes.

2. Literature Review

There are two major strands in the relevant literature. First strand analyzes income inequalities from growth perspective. Since the innovations are the main engines of growth, one can set the linkage between inequality and innovation through economic growth. Forbes (2000) finds a positive relation of innovation induced growth with inequalities by employing a panel estimation technique for some of the OECD countries.

The second and more relevant strand of literature concentrates on the skill biased technical change. Acemoglu(1998) shows that expansion of skills in the US Economy can be responsible for the rise of inequality in 1980s. To clarify, he argues that when more high skilled workers are integrated to the economy, skill premium may decline, but in the medium run skill biased technology arises and this may result in wage inequalities. Caselli (2000) argues that this kind of technical change may lead to the

complementarity of low skilled labor with the technological equipment. Hermous and Olsen (2014) finds that when a horizontal innovation (e.g. a new product) occurs, it may replace the low skill labor, but with the time, low skill labor wages grows at a lower rate than the high skilled labor through a growth model. Most of these studies focus on the wage inequalities and skill level. This paper mainly focuses on the innovations themselves, rather than the skill induced innovativeness.

Specifically, empirical literature concerning the determinants of inequality through technological capacity mainly concentrates on the three channels. First, greater integration of the markets to the rest of the world may explain income inequalities. Richardson(1995) indicates that trade affects income inequalities both in the short run and long run, former being stronger. IMF (2007) suggests that it is technological change that contributes to the rising income inequalities and globalization has a secondary importance. On the other hand, Stockhammer (2009) replicated the results of IMF and concluded that global integration is as important as technological change in explaining inequalities. Adams (2008) provides evidence for this view by employing seemingly unrelated regressions for a panel of 62 countries and for the period between 1985-1992. He finds that openness to trade is positively related to income inequality. Esquivel and Rodriguez-Lopez (2003) presents similar results for their application on Mexico for the period between 1988-2000. Besides, Gancia (2012) adds to this line by finding that offshoring and trade integration can stimulate the demand for skilled labor.

Second, though it is related to globalization, factor mobility can affect income inequality. From a theoretical point of view, free move of labor and capital may lead to the learning of low skilled labor. On the other hand, the empirical evidence of this point in the literature does not point a sound conclusion (Wood,1997). Third, the skill level of labor can be used to explain the income disparities across the countries. Jaumotte, et.al. (2008) argue that financial openness (through FDI) may diversify the opportunities for the high skilled labor and thus may hamper unequal distribution of income.

Table-1: A Brief summary of Literature

Name	Methodology	Dependent Variable	Independent Variables
Aghion et.al. (2015)	Panel IV	Income Share of Top 1 % population	Patents, Citations, GDP per capita, Population growth
Stockhammer (2009)	Panel FE	Wage Shares in Total Income	Growth of GDP, Patents, Balance of payments, financial globalization, capital accumulation, wage pacts
European Comission (2007)	Panel FE	Wage Shares in Total Income	Capital/Labor Ratio, ICT Use, Country Openness, Union Density, Union Benefit, Labor Tax Wage, Minimum Wage, Output Gap, Indirect Tax Rates, Product Market Regulation, EPL, skill levels, Labor market institutions
IMF (2007)	Panel FE	Labor Share in Total Income	Relative Export and Import Prices, Labor/Capital Ratio, Offshoring, Immigration, ICT Capital, Taxes, Unemployment Benefits.
Ellis and Smith (2007)	Panel FE	Wage Shares in Total Income	Growth of GDP, Product Market Regulation, oil price, real exchange rate.
Toivannen and Vaanaen (2012)	Panel FE	Annual Wage Income	Number of patents, citation weighted patents, Age, female dummy, firm size, level of education
Jaumotte et.al (2008)	Panel FE	Gini Coefficient	Export/GDP Ratio, Ratio of Inward FDI Stock, Ratio of inward portfolio equity stock to GDP, Ratio of inward debt stock to GDP, Ratio of outward FDI stock to GDP, Capital account openness index Share of ICT in total capital stock, Credit to private sector (percent of GDP)
Weinhold and Nair-Reichert (2009)	Panel FE	Patents	Patents, patent protection index, Institutional quality index (Kaufman et al), Average years of schooling index, openness index

Adams (2008)	Seemingly Unrelated Regressions	Gini Coefficient	Trade share of GDP, globalization, openness, FDI Intellectual property rights (Ginarte–Park index of patent rights)
Jayadev (2007)	Panel FE	Compensation of employees/ GDP	GDP per capita, capital account openness, trade openness, trade taxes, real interest rate, crisis, government share of GDP, Budget deficit
Roine et.al. (2009)	FD-GLS	Income share of percintiles	Patents, Agricultural share of GDP, GDP per capita, Population growth, government spending, capitalization of banking sector, openness, marginal tax rate
Antonelli and Gehringer (2013)	Panel FE	Gini Coefficient	Patent, openness, GDP per capita, Investment, Government Spending, Total Factor Productivity Growth
Forbes (2000)	Panel FE	Growth	Female Education (secondary school environment), GNP per capita, Gini coefficient, Male education (secondary school environment), price level of investment

Third, the institutions such as enforcement of intellectual property rights and patents have a crucial role. In its simplest way, intellectual property is the main motivation for the innovations, as the inventors aim at monopoly profits (Toivannen and Vaanaen, 2012). Besides, from a more general point of view, other factors that determine “the rules of game” in the economies, ranging from free democracy to welfare states, may be effective on the inequality trends (Palme, 2006). Therefore, institutional structures of the countries play a significant role in their inequality trends.

3. Data and Methodology

In this paper, it is proposed to examine whether the innovations occurring across countries can explain the income inequality in its broader sense. The indicators adopted are selected from literature review. In order to handle the inequality, income shares of the richest people is selected

following Aghion et.al.(2015). For the innovativeness of a country, patents granted is selected as a proxy, which is a widely used innovation indicator in the literature (e.g. Toivanen and Vaanen,2012). The rationale behind the use of income shares and patents per habitant statistics is that patents are indicators of innovations and innovators are enjoying high profits as a consequence of their innovations.

As control variables, skill upgrading, population growth, development level are employed (Table-1). For skill upgrading, tertiary enrollments and to indicate development level, real GDP per capita is adopted (Antonelli and Gehringer (2013); Forbes (2000)). The institutional quality is also added to the model, which is used to explain inequality patterns in the studies such as Acemoglu et.al. (2001) and Weinhold and Nair-Reichert (2009). The index of Polity IV dataset of Systemic Peace is a good and widely used proxy for institutional quality. In setting up this dataset, they simply analyze authority characteristics of the countries and set indices based on the data aiming at usage of them in the quantitative research (Systemic Peace, 2013:1). Also, openness, measured as the share of total trade in GDP, is included in the estimation following Adams (2008) (Table-2).

The econometric analysis is applied to European Union countries, since they are technologically advanced and have more even income distributions in comparison to the other regions of the World. The countries are selected from the UN-Human Development Index's "Very High Human Development" category³ since it is claimed that the more a country's social institutions work in favor of equality, the less inequality the innovations create⁴.

Table-2: Data Sources Used in the Estimations

Subject	Indicator	Data Source
Income Equality	Income Share held by the richest quintile (PPP Standard)	Eurostat
Innovation	Patents per 1 Million Habitants	Eurostat

3 This report is published by UNDP per annum and provides statistics for various development indicators ranging from energy use to demographic indicators. In this study, the most recent report that is published in the year 2013 is used.

4 The selected countries and summary statistics are depicted in the Appendix, Table A.1.

Skill Upgrading	Tertiary School Enrollments in Total Enrollments	World Bank ,World Development Indicators
Institutional Quality	Polity Index	Polity IV Project, Systemic Peace
Integration	Total Trade Share in GDP	World Bank, World Development Indicators
Development Level	Real GDP per Capita	Eurostat
Population Growth	Population Growth	Eurostat

Since the dataset is in panel format for 18 countries with 16 years, one can apply commonly used panel data estimation techniques. Based on the data, the model to be estimated is as follows;

$$INEQ_{it} = \delta TECH_{it} + x'_{it}\beta + u_{it} \text{ where } \mu_i + \vartheta_{it} \tag{1}$$

where $INEQ_{it}$ is inequality measure, $TECH_{it}$ innovations, x_{it} is the set of control variables and β is a matrix of exogenous regressors and δ is matrix of coefficients and μ_i is a scalar. In the model, μ_i are fixed parameters and assumed to absorb unobserved effects that are differing across countries. These models are appropriate in case of N firms or in analyzing N European Union countries (Baltagi,2008:14), since they capture differences through time, not countries. This is one of the most common panel data estimation methods called Fixed Effect (FE) estimation. When one allows μ_i to change across specific entities, (in our case countries) then, random effects model would be the more appropriate.⁵

The first step in our case is to determine the estimation technique. Commonly applied test in the related literature is Hausman test based on the test of correlation between u_{it} and regressors (Greene,2010: 416-421). Although this test is criticized in the sense that it does not provide sufficient evidence on the decision of FE or RE model usage (e.g. Clark and Linzer,2015), it provides a rationale on the issue. The null hypothesis of the test is the model to be estimated is random effects model.

As a second step, coefficients are estimated and diagnostic tests are executed to evaluate model performance. One important point in these

⁵ For a detailed account of random and fixed effect models, see Baltagi (2008:13-55)

models is to test the independence of cross sections, as cross sectional dependence may create bias in the test results (Hoechle,2007). Therefore, the test developed by Pesaran(2004) is employed. The null hypothesis of this test is that residuals do not differ across cross sectional units. To test for heteroskedasticity, Modified Wald Test, having the null of homoscedasticity, is used in this work (Greene, 2010: 338-339). The model is also checked for robustness to different specification. In this sense, the model is to be estimated with different specification on the basis of goodness of fit and information criteria. Table-3 presents summary statistics of the data used in the estimations.

Table-3: Overview of Data

Variable	Observation	Mean	Std.Dev.	Min	Max
Top Income Share	201	37.6	2.6	32.8	45.7
Patent	252	147.6	109.9	3.7	434.2
Real GDP per Capita	252	40161.3	14882.3	17820.1	86129.4
Tertiary School Enrollments	231	61.1	18	9.8	116.6
Openness	252	98.6	59.9	44.7	352.9
Population Growth	252	0.007	0.006	-0.003	0.031

4. Empirical Findings

Empirical findings of this study are presented in three steps. In the first step, Hausman test is applied and found that FE model is more appropriate model for the subject in question with strong rejection of the null (Test Statistic: 75.49). Therefore, FE model is estimated.

Table-4: Fixed Effect Estimation Results⁶

Dependent Variable:	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Income Share						
Patent	-0.0105*	-0.0101*	-0.0116**	-0.0094**	-0.0109**	-0.0092**
	(1.89)	(1.89)	(2.31)	(2.3)	(2.29)	(2.42)
Real GDP Per Capita	0.0342	0.033	0.0235	0.0098	0.0204	
	(0.96)	(0.92)	(0.95)	(0.59)	(0.81)	

⁶ In the estimations, data are transformed via taking natural logarithms.

Regime	0.0872*** (5.6)	0.0895*** (5.64)	0.0926*** (6.48)	0.0996*** (8.02)	0.0892*** (5.94)	0.0954*** (7.64)
Tax	0.0288 (1.26)	0.0271 (1.16)	0.0341 (1.46)	0.0287 (1.39)		
Population Growth	-0.4681 (1.02)	-0.4116 (0.89)	-0.4457 (1.02)		-0.3662 (0.82)	
Tertiary Education	-0.0052 (0.45)	-0.005 (0.45)				
Openness	-0.0111 (0.57)					
<i>N</i>	183	183	201	201	201	201
<i>Number of Countries</i>	17	17	18	18	18	18
<i>R</i> ²	0.21	0.21	0.23	0.21	0.21	0.20
<i>Cross Sectional Dependence</i>	-2.050 [0.451]	-2.096 [0.462]	-2.219 [0.462]	-2.118 [0.422]	-2.190 [0.423]	-2.088 [0.412]
<i>Year Dummies</i>	18.48 [0.000]	17.63 [0.000]	23.41 [0.000]	22.62 [0.000]	26.82 [0.000]	16.88 [0.000]
<i>Heteroskedasticity</i>	3592.77 [0.000]	4521.93 [0.000]	906.47 [0.000]	999.35 [0.000]	1091.75 [0.000]	981.73 [0.000]

* significant at 10%; ** significant at 5%; *** significant at 1%; year dummies are included in all regressions, but not reported and available upon request; heteroskedasticity consistent standard errors; robust *t* statistics in (), *p*-values in []; Null hypothesis of cross sectional dependence is no cross sectional dependence; *F* statistics are reported for the joint significance of year dummies; Null hypothesis of heteroskedasticity test is no heteroskedasticity.

As a second step, estimation results are presented in Table-4. From the table, Model (3) is selected as the preferred model As regards to the main point of this paper; the patents have significant effect on the income share held by the richest people. The effect of innovations on the inequality is negative in these countries, which is parallel to Acemoglu (2002), meaning that the innovations occurring in the developed European countries are not in favor of income shares held by the richest people. This finding can be attributed to the institutional structure of Europe, which is against the

income inequality.⁷

As regards to the regime variable, it has positive and strongly significant effect on the top income shares. This variable evaluates the democracy and freedom levels of countries. Taking this fact into account, the developed European countries have political setting that contributes to the level of inequality.

As the third step, the estimation results are evaluated. First, estimation outputs are checked for various combinations, 6 of which are presented in Table-4 and concluded that the estimation results are robust to different specifications. Second, the heteroskedasticity is determined by the relevant tests and heteroskedasticity adjusted standard errors are used. Third, all the time dummies included in the model are found to be significant and fourth, cross sections are independent.

One important problem, here, should be addressed, which is endogeneity. To the best knowledge of the author, there is no standardized endogeneity test in fixed effect models except Hausman specification test. The test results are in favor of strict exogeneity. This point is also reasonable in the sense that there is not a mutual causation between income shares and patents per habitants simultaneously. Therefore, model assumptions are met.

5. Concluding Remarks

In this paper, the relation between inequality and innovations are elaborated for the developed European countries. The relevant literature indicates that the relation between these two concepts relies on the countries and their development levels. In the US, for instance, this relation is found to be positive, while in China, it differs among regions. Therefore, for the EU countries, this relationship is found as negative. The major contribution of this paper is twofold. First, it incorporates institutional view quantitatively to the studies conducted in this issue and second, it puts strong emphasis on development indicators.

The results of this study highlight the importance of institutional factors

⁷ The relation is further investigated to address the presence of U-shaped relation between technology and inequality with the help of square of patent variable and found to be insignificant meaning that in the analysis period there is no standard U shaped relation in the EU countries.

in handling the inequality problem. The human development level observed in the developed European countries can be a role model for the developing countries. All the countries should develop institutions that focus not only on the technological progress, but also other types of development issues, namely energy use, social state. Under these circumstances, the technological progress may decline the income inequality. Furthermore, another lesson from this study is that, there is not a unique way of solving the increasing inequality problem.

For future research, the indicators can be diversified. Especially, in addition to the traditional explanations, institutional indicators should be more on focus. Moreover, rather than country level studies, the question might be handled with the help of more detailed panels, namely sectoral data. Despite these shortcomings, this study helps to understand the fact that the gains emanating from technological progress can be distributed to different income classes with the help of institutions in favor of different aspects of development.

Reference

- Acemoglu, D. (1998). Why Do New Technologies Complement Skills? Directed Technical Change and Wage Inequality. *The Quarterly Journal of Economics*, 113(4), 1055–1089. <http://doi.org/10.1162/003355398555838>
- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative. *The Economics of Cultural Transmission and the Evolution of Preferences*, "The American Economic Review, 91(5) (Dec., 2001), pp. 1369-1401
- Acemoglu, D. (2002). Cross-country Inequality Trends. *NBER Working Paper No.8832* ,
- Adams, S. (2008). Globalization and income inequality: Implications for Intellectual Property Rights. *Journal of Policy Modeling*, 30(5), 725–735.
- Aghion, P., Akcigit, U., Bergeaud, A., Blundel, B. & Hémous, D. (2015). Innovation and Top Income Inequality. *NBER Working Paper No: 21247*.
- Antonelli, C., & Gehringer, A. (2013). *Innovation and income inequality* (No. 201324). University of Turin.
- Baltagi, B. H. (2008). *Econometric Analysis of Panel Data* (Fourth ed.). Chichester, UK: John Wiley & Sons Ltd.
- Brito, D. L., & Intriligator, M. D. (1981). The impact of technological change on the distribution of labor income. *Department of Economics, University of California Working Paper No. 644*.
- Caselli, F. (1999). Technological revolutions. *American Economic Review*, 89, 78-102.
- Clark, T. S., & Linzer, D. A. (2015). Should I use fixed or random effects?. *Political Science Research and Methods*, 3(02), 399-408.
- Ellis, L. & Kathryn S. (2007), "The Global Upward Trend in the Profit Share," *Basel, Bank for International Settlement, Working Paper No. 231*.

- Eurostat., (2005), Eurostat Database, Retrieved from <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (Last Accession Date:29.11.2015)
- Stockhammer., E. (2009) . Determinants of functional Income distribution in OECD countries.*IMK Study, No. 5/2009*, <http://nbn-resolving.de/> (Last Accession Date: 29.11.2015)
- Esquivel, G., & Rodríguez-López, J. A. (2003). Technology, trade, and wage inequality in Mexico before and after NAFTA. *Journal of Development Economics*, 72(2), 543–565. [http://doi.org/10.1016/S0304-3878\(03\)00119-6](http://doi.org/10.1016/S0304-3878(03)00119-6)
- European Commission. (2007). The Labour Income Share in the European Union. *Employment in Europe*, 237–272.
- Forbes, K. J. (2000). A Reassessment of the Relationship Between Inequality and Growth. *The American Economic Review*, 90(1995), 869–887.
- Gancia, G. (2012). Globalization, Technology and Inequality. *Els Opuscles del Crei, Barcelona, Online Available* <http://repositori.upf.edu/bitstream/handle/10230/20832/1363.pdf?sequence=1> (Last Accession Date: 29.11.2015)
- Greene, W. H. (2010). *Econometric Analysis*. (Seventh ed.).Essex,UK: Prentice Hall
- Hémous, D., & Olsen, M. (2013). The Rise of the Machines: Automation, Horizontal Innovation and Income Inequality. *Horizontal Innovation and Income Inequality* (November). Retrieved from http://www.usc.edu/schools/business/FBE/seminars/papers/M_4-25-14_HEMOUS.pdf (Last Accession Date:29.11.2015)
- IMF. (2007). The Globalization of Labor. *World Economics Outlook*, 44(2), 161–192. <http://doi.org/10.2501/JAR-51-4-564-570>
- Jaumotte, F., Lall, S., & Papageorgiou, C. (2013). Rising Income Inequality: Technology, or Trade and Financial Globalization? *IMF Economic Review*, 61(2), 271–309. <http://doi.org/10.1057/imfer.2013.7>
- Jayadev, A. (2007). Capital account openness and the labour share of

- income. *Cambridge Journal of Economics*, 31(3), 423–443.
- Hoechle, D. (2007). Robust standard errors for panel regressions with cross-sectional dependence. *Stata Journal*, 7(3), 281.
- Palme, J. (2006). Welfare states and inequality: Institutional designs and distributive outcome. *Research in Social Stratification and Mobility*, 24(4), 387–403. <http://doi.org/10.1016/j.rssm.2006.10.004>
- Pesaran, M. H., (2004), “General Diagnostic Tests for Cross-Section Dependence in Panels,” *mimeo*, *University of Cambridge*.
- Richardson, J. D. (1995). Income Inequality and Trade - How To Think, What To Conclude. *Journal of Economic Perspectives*, 9(3), 33–55.
- Roine, J., Vlachos, J., & Waldenström, D. (2009). The long-run determinants of inequality: What can we learn from top income data? *Journal of Public Economics*, 93(7-8), 974–988.
- Schumpeter, J. A. (1939). *Business Cycles* (Vol. 1, pp. 161-74). New York: McGraw-Hill.
- Systemic Peace., (2013). Polity IV Project Dataset, Center for Systemic Peace. Retrieved from <http://www.systemicpeace.org/inscrdata.html> (Last Accession Date: 29.11.2015)
- Toivanen, O., & Vaananen, L. (2012). Returns To Inventors. *Review of Economics and Statistics*, 94(4), 1173–1190.
- United Nations.,(2014).2013 Human Development Report. Retrieved from <http://hdr.undp.org/en/2013-report> (Last Accession Date: 29.11.2015)
- Weinhold, D., & Nair-Reichert, U. (2009). Innovation, Inequality and Intellectual Property Rights. *World Development*, 37(5), 889–901.
- Wood, A. (1997). Openness and Wage Inequality in Developing Countries : The Latin American Challenge to East Asian Conventional Wisdom. *The World Bank Economic Review*, 11(1), 33–57. <http://doi.org/10.1093/wber/11.1.33>
- World Bank.,(2015), World Development Indicators Database. Retrieved from <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> (Last Accession Date: 29.11.2015)

Appendix

Table A.1: Countries and Average Statistics

Country	Top Income Share	Patent	RGDP (constant, USD)
Luxembourg	37	176	78374
Norway	35	98	65291
Switzerland	39	406	55474
Denmark	34	214	47834
Ireland	39	68	47620
Sweden	34	272	42470
Netherlands	36	212	41892
United Kingdom	40	92	38716
Austria	36	185	38596
Finland	35	259	38353
Belgium	36	136	36590
Germany	37	278	35683
France	38	130	34674
Italy	39	76	31376
Spain	40	28	25873
Cyprus	38	12	24065
Greece	41	7	21269
Portugal	44	8	18753

Table A.2: Correlation Matrix

	Income Share	Patent	RGDP	Tertiary	Openness	Population Growth	Tax	Regime
Income Share	1							
Patent	-0.619	1						
RGDP	-0.495	0.4733	1					
Tertiary	-0.1557	0.0454	-0.1951	1				
Openness	-0.2126	0.147	0.6536	-0.5298	1			
Population Growth	-0.0162	-0.2209	0.3084	-0.4	0.4662	1		
Tax	-0.3002	-0.0845	-0.1068	0.2029	-0.1003	-0.1036	1	
Regime	0.104	0.0346	0.0739	0.0147	-0.0062	-0.0246	-0.0629	1

İRAN-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ, 1932-2014

Muharrem Hilmi Özev*

Özet

Körfezin iki yakasındaki ülkelerin ticari, siyasi ve askeri çıkarları büyük ölçüde örtüşmektedir. Körfez ülkeleri ve İran petrol ve doğal rezervleri bakımından dünyanın en önemli ülkeleridir. Bu ülkelerin insan kaynakları ve jeopolitik konumları da iş birliğini teşvik eden unsurlar olarak değerlendirilebilir. Ne var ki, İran – Suudi Arabistan ilişkileri genel hatları ile küresel ve bölgesel güç dengesi hesapları ile iç politik faktörlerin etkileşimi çerçevesinde belirlenmektedir. Etnik ve mezhepsel kimlikler ise gerek iç politikada gerekse dış politikada çoğu zaman bir araç, bazen de bir amaç işlevi görmektedir. Sonuçta İran – Suudi Arabistan ilişkilerinde iki taraf küresel güç dengelerinin aynı tarafında buldukları dönemlerde ya da dış faktörlerin etkisi azalıp bölge kendi içinde devinir hale geldiğinde iş birliği ortamı, farklı kutuplarda yer aldıklarında ya da dış faktörlerin etkisi arttığında ise çatışma söylemi ve ortamı ön plana çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Basra Körfezi, Jeopolitik, Güç Dengesi, Enerji Güvenliği

Iran-Saudi Arabia Relations, 1932-2014

Abstract

In terms of the proved oil and natural gas reserves, commercial, military and political interests of the Gulf littoral countries largely overlap in the region. This necessity provides an important ground for a reasonable cooperation to reach secure energy markets for exportation. Both countries have right to control Gulf transportation and need to security of Hurmuz Strait encouraging cooperation. In so doing, Iran - Saudi Arabia relation is generally determined by interactions capacity between global and regional power balance calculations and internal political factors. Ethnic and sectarian identities, on the other hand, occasionally play essential role for final purpose but generally serves as tools of internal and foreign policies. As a result, Saudi Arabia – Iran relations characterize friendly when both capitals are on the same side of the global balance of power, or cooperative feature when the region begin to move in itself according to the original

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

dynamics of the region. On the other hand, when they are located in different poles of the global equation or when an increase in the influence of external factors is observed, a discourse and an environment of conflict comes to the fore.

Keywords: Persian Gulf, Geopolitics, Balance of Power, Energy Security

Giriş

İran binlerce yıllık köklü bir tarihi geleneğe sahiptir. Körfez ülkeleri ise büyük ölçüde İngiltere ve daha sonra ABD gibi küresel güçlerin bölgesel politikalarının farklı tezahürleri olarak ortaya çıkmışlardır. 19. ve 20. yüzyıllarda İran'ın ciddi güç kaybına uğradığı da göz önünde bulundurulduğunda büyük güç politikalarının İran ve Körfez ülkeleri ilişkilerinde en temel belirleyici unsur olduğu ileri sürülebilir.

Tarihi, coğrafi, kültürel, sosyolojik ve siyasi açıdan iki taraf arasında ciddi farklılıklar bulunmasına rağmen, Suudi Arabistan'ın kuruluş yılı olan 1932'den itibaren İngiltere, SSCB ve ABD'nin bölge politikaları İran – Suudi Arabistan ilişkilerinde temel belirleyici faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. O günden itibaren Körfez bölgesi ile ilgili büyük güç politikaları uyumlu olduğunda iki ülke ilişkileri düzelme sürecine girmiş, uyumsuzluk söz konusu olduğunda ise anlaşmazlık ve çatışma unsurları canlanmıştır.

Coğrafi koşulları nedeniyle, modern dönem öncesi çağlarda Arap Yarımadası görece izole koşullarda kalmış, Hicaz, Umman ve Yemen dışındaki geniş çöllük alanlar kendi içinde siyasi bütünlük oluşturan bölgelere dönüşmemiştir. Aynı zamanda bölge komşu siyasi güçlerin de ilgi alanı dışında kalmıştır. Avrupalıların kendilerine yeni pazar ve hammadde kaynağı alanı arayışları çerçevesinde Güney Asya ile ilgilenmeye başlamaları bölgede yeni siyasi birimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Petrolün keşfi ve dünya sanayi ve ticareti için önemli hale gelmesi ile birlikte bölgede nevi şahsına münhasır petrol monarşileri ortaya çıkmıştır.

Basra Körfezi'nin iki yakasındaki ülkelerin ticari, siyasi ve askeri çıkarları büyük ölçüde örtüşmektedir. Körfez İş birliği Konseyi (KİK) üyesi ülkeler ve İran petrol ve doğal rezervleri bakımından dünyanın en

önemli ülkeleridir. Irak da enerji arz ve talep güvenliği bağlamında bu iki ülke ile çıkar ortağıdır. Bu durum iki tarafı çatışmaya değil siyasi, ekonomik ve askeri iş birliğine yöneltmesi gereken önemli bir faktördür.

İkinci olarak, ticari anlamda Körfezin iki yakasındaki ülkeleri birbirlerinin tamamlayıcısı niteliğindedirler. Körfez ülkeleri için İran Kafkasya, Orta Asya ve Güney Asya ülkelerine erişimde göz ardı edilemez bir bağlantı noktasıdır. Körfez ülkeleri ise İran için Afrika ve Hint Okyanusu bağlantılarında göz ardı edilemeyecek bir pozisyonda bulunmaktadır. Her iki tarafın da ekonomik ve ticari bakımdan kendi kendine yeterli olmadıkları göz önünde bulundurulduğunda bağlantı yolları bir kez daha önemli hale gelmektedir.

Üçüncü olarak, Körfez'in iki tarafındaki ülkeler insan kaynakları açısından da birbirinin tamamlayıcısı niteliği taşımaktadır. Siyasi, kültürel ve dilsel engellere rağmen, İran kökenli çok sayıda kişi Körfez ülkelerinde ticaret ya da iş için bulunmaktadır. İran ise kendi istihdam sorununu çözmek ve döviz ihtiyacını karşılamak için bu ülkelerdeki iş imkânlarına ihtiyaç duymaktadır.

Ne var ki, İran ile Körfez ülkelerinin küresel iş birliği ya da ittifak oluşumları bakımından farklı ülke gurupları içerisinde yer almaları ve küresel çıkarlarda görülen ayrışma bu ülkelerdeki kimlik, kültür ve sosyolojik unsurların kullanılarak tarafların çatışma ortamına sürüklenmesine neden olmaktadır. Suudi Arabistan'ın kendi sınırları içerisinde ülkesel kimlik oluşturma çabası gereği Selefi Vahhabi mezhebini ön plana çıkarması, bu mezhebin -tüm diğer İslami mezhepleri dışlamakla birlikte- kendisi için *asıl öteki olarak Şiiliği* seçmesi İran'da Vahhabiliğin aynı perspektiften görülür hale gelmesine neden olmuştur.

Suudi Arabistan içerisinde Şii-Vahhabi gerilimi en az Suudi Arabistan tarihi kadar gerilere gitmektedir. Şiiilerin İran siyasetine ağırlıklarını asıl olarak 20. yüzyıl başlarından itibaren hissettirmeye başladıkları ve Şiilik ile İran dış politikasının 1979 İran Devrimi ile tam olarak özdeşleştiği göz önüne alındığında, bu gerilimi sadece İran – Suudi ilişkilerinin bir yansıması olarak değerlendirmek doğru değildir. Buna rağmen küresel düzlemdeki çıkar çatışmaları bölgede ayrışma gerektirmediği sürece iki taraf siyaseten ya birbirine ilgisiz kalmış ya da görece iyi ilişkiler geliştirmişlerdir.

İran-Suudi Arabistan ilişkilerine İran açısından bakıldığında velayet-i fakih doktrini ile desteklenen dini lider ile demokratik kanallardan seçilen cumhurbaşkanı arasındaki siyasi görüş farklılıkları, gerilimler ve ikili arasındaki ilişkilerin biçimi, ideoloji ve uygulama arasındaki gerilim dış politikayı belirleyen temel iç faktörlerdir. İran'ın Suudi Arabistan karşısında bölgesel, ABD karşısında küresel güç dengesi arayışları ise başlıca dış faktörleri işaret etmektedir.

Suudi Arabistan için ise monarşi rejiminin güvenliği, Körfez İş birliği Konseyi (KİK) içerisindeki gerilimler; Irak, Suriye, Yemen, Lübnan ve Filistin gibi komşu ülkelerin iç politikalarını yönlendirme çabaları bölgesel ve küresel politikaların belirlenmesinde belirleyici olmaktadır. Suudiler için rejimin güvenliğine dönük ideolojik tehditler hayati önemde görülmüştür. 1980'li yıllarda devrim retoriğini kullanan İran'a karşı askeri bakımdan güçlü olan Saddam Hüseyin desteklenmiş, 1990'lı yıllarda devrim retoriğini terk eden İran ile yakınlaşma başlamıştır. "Arap Baharı"nın ardından Mısır'da askeri darbeye verilen Suudi desteği gibi politikalar monarşiye dönük ideolojik tehditlerin ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Büyük güçlerin küresel çıkar hesapları ve kimlik temelli ayrışmalar göz önünde bulundurulmak koşuluyla, İran – Suudi Arabistan ikili ilişkileri bölgesel çatışmalar, Körfez ülkelerindeki Batı askerî mevcudiyeti; Irak, Filistin ve Afganistan sorunları; İran'ın nükleer programı, Abu Musa ve Tunb adalarında İran ile BAE arasında süregelen egemenlik tartışmaları gibi sorunlar çerçevesinde biçimlenmektedir.

İran – Suudi Arabistan ilişkilerinde iki taraf küresel güç dengelerinin aynı tarafında buldukları dönemlerde ya da dış faktörlerin etkisi azalıp bölge kendi içinde devinir hale geldiğinde iş birliği ortamı, farklı kutuplarda yer aldıklarında ya da dış faktörlerin etkisi arttığında ise çatışma söylemi ve ortamı ön plana çıkmaktadır. Nitekim 1979 öncesinde Irak'ta Baasçılara, Yemen'de sosyalistlere ve küresel düzeyde SSCB'ye karşı politikalar bu dönemde İran-Suudi iş birliği için verimli bir ortam oluşturmuştur. Monarşilerin bekası ve enerji ihracat politikalarının örtüşmesi de iki taraf arasındaki iş birliği ortamının gelişmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Suudi Arabistan – İran ilişkileri çoğu zaman mezhepçi söylemlerin gölgesinde yürüse de, ilişkilerde pragmatik bir yön her daim varlığını korumuştur. Bu durum 'Arap Baharı' döneminde bile devam etmiştir.

İş Birliği ve Çatışma Unsurları

Körfezin iki yakasında bulunan ülkeler arası ilişkiler tarih boyunca istikrarsız bir seyir izlemiştir. Şah dönemindeki sıcak ilişkiler 1980'li ve 1990'lı yıllarda diplomatik ilişkilerin kesilmesi ile sonuçlanmıştır. 1990'arın sonunda geçici bir İran-Suudi Arabistan yakınlaşması görülmüşse de, 11 Eylül saldırıları, Afganistan ve Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi gibi olayların 2000'li yıllardan itibaren Ortadoğu ülkeleri üzerindeki yansımaları iki ülke ilişkilerine de yansımıştır. İran-Suudi Arabistan ilişkilerini etkileyen birkaç temel faktörden söz edilebilir: Vahhabi-Şii ayrışması temelinde mezhebî gerilimler, özellikle petrol ve OPEC çerçevesinde ortaya çıkan ekonomik gerilimler, Basra Körfez'inde etkinlik için güç ve prestij mücadelesi vd.

Irak'ın Körfez'deki güç dengesini etkileme kapasitesine sahip olduğu dönemler ile bu ülkenin Körfez güç dengesindeki etkinliğini giderek kaybettiği, yani Irak üzerindeki İran etkisinin artmasıyla Basra Körfezi'ndeki uluslararası alt sistemin yapısal dönüşüme uğradığı son dönem arasında, Suudi Arabistan - İran ilişkilerinde niteliksel bir değişim yaşanmış, aralarındaki rekabet derinleşmiştir. Bu durum özellikle Suriye gibi üçüncü ülkelere dönük politikaların daha saldırgan bir niteliğe bürünmesine neden olmuştur.

Suudi Arabistan-İran İlişkileri Suudi Krallığı'nın kurulmasını izleyen yıllarda başlamıştır. 1958'de Irak Kralı Faysal'ın tahttan indirilmesi ilişkilerde diplomatik diyalogun yoğunlaşmasına (Heydarian, 2010), Mısır'dan (1952) sonra Irak'ta da monarşinin sona ermesi İran ve Suudi Arabistan başta olmak üzere bölgedeki monarşilerin beka sorununu çözümlenmek üzere ortak çıkarda birleşmelerine neden olmuştur. Sonuç olarak İran Şahı ile Suudi Kralları arasında sosyalist ya da milliyetçi radikal unsurların rejimleri tehdit etmesini önleme ve petrol piyasalarında istikrar sağlama gibi konularda bölgesel politikaları koordine etmek üzere İran Devrimi'ne kadar işlerliğini koruyan bir istişare mekanizması ortaya çıkmıştır. (Furtig, 2007: 628)

Bu durum iki ülke arasındaki ilişkiler kadar, her iki ülkenin iç politikalarını da etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, bu dönemde ne İran, ne de Suudi Arabistan kendi ülkelerindeki mezhebî farklılıklarla ilgilenmiştir. Bu dönemde iki ülke devrimci hareketlere karşı statükoyu koruma bağlamında iş birliğine yönelmiştir.

1979 Humeyni devrimi sadece bu iş birliği ortamını sona erdirmekle kalmamış, aynı zamanda bölgedeki monarşilerin meşruiyetini de sorgulamaya açmış ve bölgede Şii-Sünni gerilimini tırmandırmıştır. Suudi Arabistan'ın gözünde İran Körfez ülkelerine devrim ihraç ederek bölgeyi istikrarsızlaştıran bir ülkeye dönüşmüştür (Kechichian 1999: 234). Son sözü din adamlarının söylediği popülist bir siyasi rejim benimseyen İran ise Suudi Arabistan'ı İslam'ın kutsal mekânlarını korumağa layık olmayan bir yönetim olarak görmeye/göstermeye başlamıştır (Wehrey ve diğerleri, 2009: x). 1979 yılı hac mevsiminde Kâbe'nin İran vatandaşlarınca işgali iki ülke arasındaki güvensizlik ortamını derinleştirmiş, ikili ilişkiler derin ve düşmanca bir rekabet atmosferine girmiştir. 1979 Devrimi ile birlikte Suudi Arabistan – İran ilişkilerinde görülen çarpıcı değişimler üzerindeki yerel faktörlerin etkisi inkâr edilemez. Ancak aynı dönemde ABD ile İran ilişkilerinin düşmanlığa dönüşmesinin bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler üzerindeki etkileri de göz ardı edilemez. Suudi Arabistan'ın iç ve dış siyaseti üzerindeki ABD etkisini göz önünde bulundurduğumuzda, Humeyni rejimi ile ABD arasındaki düşmanlığın bölgedeki Şii – Sünni ayrımını, dolayısıyla Suudi Arabistan – İran düşmanlığını daha da derinleştirdiği rahatlıkla ileri sürülebilir.

Bölgesel ve küresel dinamikler açısından bakıldığında, 1979 öncesi dönemde ortaya çıkan İran-Suudi iş birliği Batılı ülkelerin enerji güvenliği ve İsrail'in bekası açısından ciddi tehditler içermektedir. Çünkü İslam dünyasında giderek artmakta olan İsrail karşıtlığının oluşturduğu siyasi-psikolojik ortam bölgede gittikçe güçlenmekte olan İran ve Suudi Arabistan'ı da etki altına alabilirdi. Dünyanın en büyük enerji üreticisi iki ülkenin iş birliği halinde olması bu iki ülkenin sadece enerji piyasasını istedikleri gibi kontrol edebilecekleri değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel politikaları daha derinden etkileme kapasitesine sahip olmaları anlamına da gelmekteydi. Bu durumun o dönemde Batılı ülkeler kadar SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti kadar, Hindistan gibi yükselen güçleri de rahatsız etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla 1979 Humeyni Devrimi'nin ardından İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin seyri ve bölgeye dönük büyük güç politikaları incelenirken bu noktanın göz önünde tutulması gerekir.

İran'da yaşanan “İslam Cumhuriyeti” devrimi Körfez'deki Arap monarşilerin meşruiyetlerini sorgulamaya açmış, giderek artan bir dozda

vurgulanmaya başlayan Şii-Sünni gerilimi ise İran ile Körfez ülkeleri arasında iş birliği ihtimallerini ciddi bir biçimde azaltmıştır.

Sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı sırasında iki ülke arasındaki ilişkiler daha da bozulmuş ve 1988 yılında diplomatik ilişkilerin kesilmesi ile sonuçlanmıştır. Suudi Arabistan İran propagandasını Krallığın bekasına doğrudan bir tehdit olarak görmüş ve bu nedenle Irak'a ordusunu güçlendirmesi için 40 milyar dolarlık kredi açmıştır (Amiri, Samsu ve Fereidouni, 2011: 680) Bu tarihten itibaren İran Irak'ı, Suudi Arabistan ise İran'ı kuşatma arayışına girmiştir. Bu arayış Suudi Arabistan'ın Körfez'deki diğer monarşilerle Körfez İş birliği Konseyi (KİK)'in kurulmasına öncülük yapmaya itmiştir. Nitekim Konsey Şartı temel amacın "ekonomik refah ve ortak savunma" olduğunu ileri sürmektedir (GCC resmi web sitesi, 2014). Konsey Genel Sekreteri Abdullah Bişara İran'ın bölgedeki üstünlük arayışının Körfez ülkelerinin istikrarına dönük temel tehdit olduğunu belirtmiştir (Okruhlik, 2003: 116). *Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'nin İran ile devam etmekte olan sınır sorunları* bu tehdit algısını derinleştirmiştir.

İran-İrak Savaşı'nın ilerleyen günlerinde Suudi Arabistan piyasaya aşırı petrol arzı gerçekleştirerek petrol fiyatlarını düşürmek suretiyle İran'a karşı ekonomik önlemlere başvurmuştur (Okruhlik, 2003: 116). Petrol fiyatlarının düşmesi savaş sırasında tavan yapan savunma harcamalarını karşılamak için neredeyse tümüyle petrol ihracına bağımlı olan İran'ı zor durumda bırakmış ve bu durum ilerleyen yıllarda İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin daha fazla bozulmasına neden olmuştur. Ne var ki, petrol fiyatlarının düşmesi sadece İran'ı değil Irak, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri ekonomilerini de derinden etkilemiş, kalkınma faaliyetlerini durma noktasına getirmiştir.

1987 yılında İranlı hacıların protesto gösterilerine Suudi polisinin karşılık vermesi sonucunda 275 İranlının ölümü ve 302 kişinin de yaralanması ile sonuçlanan olaylar İran ile Suudi Arabistan arasındaki güvensizlik atmosferinin derinleşmesine ve ilişkilerinin dibe vurmasına neden olmuştur. İran'ın Suudi yönetimini kutsal mekânların koruyuculuğuna layık olmadığı ve dolayısıyla monarşi rejiminin alaşağı edilmesi gerektiği yönündeki açıklamaları Suudi kuşaklarını daha da derinleştirmiştir. (Kechichian, 1999: 236) Bu durum İran-İrak Savaşı'nın sona erdiği 1989 yılından sonra da, Irak'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgal edip her iki ülke için ortak düşmana

dönüşmesine dek sürmüştür. Esasen ilişkilerin bu denli kötüleşmesinin iki ülkeye de ciddi zararlar verdiği ve önlem alınmaması halinde ileride daha büyük zararlarla karşılaşılabilceği görülmüş olmalıydı ki, aşağıda ele alınacağı üzere, 1980’li yılların sonlarından itibaren taraflar gerilimi azaltmayı amaçlayan açıklamalarda bulunmuşlardır.

1990’lı Yıllar: İş birliği Arayışı

Kuveyt’in Irak tarafından işgal edilmesinin ardından bu ülkenin İran kadar Suudi Arabistan için de ortak düşmana dönüşmesi İran için Devrim’den sonra uluslararası alanda içine düştüğü yalnızlıktan kurtulma anlamına gelmiştir. Diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması ise ancak 1991 yılı Mart ayında mümkün olmuştur (Furtig, 2007, s. 630). 1980’li yıllarda ortaya çıkan güvensizlik duyguları etkisini korusa da, bu tarihten itibaren İran-Suudi Arabistan ilişkileri ortak çıkar temelinde olumlu yönde gelişme göstermiştir. Irak’ın durdurulması yanında, 1973 öncesi düzeylere doğru gerileyen petrol fiyatlarının iyileştirilmesi amacıyla OPEC içi iş birliğinin geliştirilmesi, Suudi Arabistan için önemli bir gelir kaynağı olan hac ve umre turizminin düzeltilmesi, (Amiri, Samsu ve Fereidouni, 2011: 682) bölgesel ekonomik etkileşimin artırılması bu çıkarların başında yer almıştır. Bunların yanında, 1990’lı yıllarda İran ile Suudi Arabistan’ı yakınlaşmaya sevk eden başka bazı faktörler şu şekilde sıralanabilir:

- Humeyni’nin ölümünden sonra İran iç siyasetinde devrim söyleminin hafiflemesi; içte ve dışta daha istikrarlı ve öngörülebilir ortam arayışına dönük politikaların ağırlık kazanması. 1980’li yıllarda yoğun bir biçimde kullanılan devrim söylemi İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin bozulmasında en önemli etkenler arasında yer almaktaydı. Bu söylemin ortadan kalkması, İran’da ister muhafazakârlar ister reformistler iktidara gelsin, İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin gelişmesi önündeki en önemli engellerden birinin önem kaybetmesi anlamına gelmekteydi.
- Gerek küresel gerekse bölgesel düzeyde İran’ın uluslararası alandaki konumunda iyileştirme sağlama amacıyla Cumhurbaşkanı Hatemi tarafından ortaya konan medeniyetler arası diyalog söylemi. Hatemi bu söylemi Huntington

tarafından ileri sürülen ve 1990'lı yıllardan itibaren yoğun siyasi ve akademik tartışma konularından biri haline gelen Medeniyetler Çatışması tezinin hemen ardından geliştirmiştir. Bu söylem Körfez ülkeleri ile ilişkilere de yansımış, İran ile Körfez ülkeleri arasında üst düzey ziyaretler yeniden başlamıştır. Öyle ki, Hatemi Katar ziyareti sırasında burada çalışan İranlı işçilerden “sevgi elçileri” diye söz etmiştir.

- ABD tarafından İran ve Irak’a karşı uygulanan “Çifte Kuşatma” politikaları. İran’a dönük yabancı yatırımların artırılması ve İran için gerekli dış pazar ihtiyacının karşılanması arayışı İran’ı başta Suudi Arabistan olmak üzere komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye sevk etmiştir.
- İran ve Körfez ülkelerinde savunma harcamalarını kısma arayışları. Bölge ülkelerinde savunma harcamalarının bütçeden aldığı pay 1970’li yıllarda %6 civarındayken, bu oran 1999 yılında %15’e erişmişti. Bu oran %4 olan dünya ortalamasının oldukça üzerindedir. 1990 yılında İran, Irak ve diğer Körfez ülkelerinin savunma harcamaları 36 milyar Dolara, 1990-1999 yılları arası toplam savunma harcamaları ise 291 milyar Dolara erişmişti. Taraflar arasındaki gerginlik bölgede güvenlik ikileminin derinleşmesine ve savunma giderlerinin artmasına neden olmaktadır. Bölge ülkeleri arasında ilişkilerin normalleşmesi ve siyasi gerilimlerin azalması savunma harcamalarının azaltılmasının ön koşulu niteliğindedir. Nitekim 1999-2001 yılları arasında tarafların savunma giderlerinde ciddi bir düşüş gözlemlenmiştir (El-Beyan El-İmârâtiyye, 2012).
- Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkelerinin İran’a karşı bakışlarının değişmesi. 1987’de düzenlenen Körfez İş Birliği Konseyi (KİK) zirvesi sonuç bildirisi komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurulması, onların egemenliklerine saygı gösterilmesi, iç işlerine müdahale edilmemesi, ortak çıkarların geliştirilmesi gibi noktaları vurgulamıştı. Irak sorunun derinleşmekte olduğu 1999 yılında İran Cumhurbaşkanı Hatemi’nin bölge ülkelerini ziyareti bu yakınlaşmanın bir sonucuydu.

- Irak sorununun ABD ve İsrail'in amaçları doğrultusunda çözümlenmesi halinde İsrail'in askeri, ekonomik ve siyasi bakımdan bölgenin en güçlü oyun kurucusu haline gelmesinden duyulan kaygılar, ABD'nin bir süper güç olarak bölgenin geleceğine dair politikaları ilgili kaygılar, petrolün İran ve Körfez ülkelerinin geleceği üzerindeki rolünün artması gibi faktörler İran ile Suudi Arabistan arasında yakınlaşmaya neden olmuştur. Basra Körfezi'nin güvenliğinin İran ve Körfez ülkelerinin ekonomik, siyasi ve stratejik ortak çıkarları için kaçınılmaz bir gereklilik olduğu yönündeki anlayışın güçlenmesi yakınlaşma arayışını güçlendirmiştir.

2000'li Yıllar: Çatışma Ruhunun Geri Dönüşü

1997 yılında KİK tarafından yapılan açıklamada önceki yıllarda kavramsallaştırılan İran tehdidinin fazla abartıldığı, aslında İran'ın Körfez ülkeleri ile yeni bir sayfa açma isteğinde olduğunun belirtilmesi (Kechichian, 1999: 237) İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin daha da gelişmesini sağlamıştır. Körfez ülkelerinden bazıları ile İran arasındaki sınır sorunları hala çözümlenmemiş olsa da, İran'a karşı daha tarafsız bir dil kullanılmıştır. Ne var ki, tıpkı 1970'lerde Suudi – İran yakınlaşmasının İran Devrimi ile sona ermesinde olduğu gibi, bu kez de Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi sonucu bölgesel güç dengelerinden düşmesi Şii kimliği üzerinden İran etkisi altına girmesi iki ülkeyi yeniden karşı karşıya getirmiştir.

11 Eylül 2001 saldırıları ABD'nin terörle mücadele adı altında Afganistan ve Irak'a askeri müdahalesine neden olmuştur. Özellikle Saddam Hüseyin'in devrilmesi sonucunda Körfez'deki güç dengelerinin değişmesi ve bölgedeki Şii-Sünni geriliminin körüklenmesi İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Körfez'deki üç büyük güçten Irak'ın kendi iç sorunları ve ABD işgali nedeniyle sahneden çekilmesi diğer iki önemli gücü, Suudi Arabistan ve İran'ı karşı karşıya getirmiştir (Chubin, 2009: 168). İran'ın Irak üzerinde etkisini artırması Suudi Arabistan için sadece İran'ın güçlenmesi anlamına gelmemiş, aynı zamanda eskiden sadece deniz üzerinden komşu olduğu ve dolayısıyla uzaktan komşuluk ilişkileri rekabeti yaşadığı bu ülke ile “yakın komşu” olmaktan dolayı yeni sorunların ortaya çıkması anlamına gelmiştir. Örneğin, Suudi Arabistan'da

daha ziyade Irak'a yakın bölgelerde yoğunlaşan %15'lik Şii azınlığın Irak'ta etkisini gittikçe artıran İran tarafından daha etkin bir şekilde manipüle edilmesi olasılığını artmıştır.

Dolayısıyla, iki ülke ilişkilerinin bozulmasında en önemli faktör İran'ın Saddam'ın düşmesinden sonra bölgenin en önemli aktörü olma arayışı olmuştur. Bu bağlamda ABD Irak'ta kendi prestiji pahasına, İran'ın elini güçlendirmiştir. Irak'ta uzun süredir İran'la derin rekabet içerisinde olan rejimin devrilmesi, İran için %50'den fazlası Şii olan ve "demokratikleştirilmeye" çalışılan ülke ile ilişkilerini güçlendirmek için büyük fırsatlar sunmuştur.

Bu bağlamda İran hükümeti Irak'ta Suudi Arabistan aleyhine bir karalama kampanyası başlatmış; bir yandan Suudi Arabistan'ı Batı'nın bölgedeki ajanı olarak yaftalarken, diğer yandan tüm Arap ya da İslam dünyasının bir sorunu olan Filistin davasının bayraktarlığı yönündeki dış politika vurgusunu biraz daha artırarak Suudi hanedanının meşruiyetine meydan okumuştur (Wehrey ve diğerleri, 2009: ix). Bu söylem iki ülke arasındaki güven bunalımını derinleştirmiş ve Körfez'deki küçük ülkeler nezdinde Suudi liderliğinin kısmen de olsa sorgulanmasına neden olmuştur.

İran açısından bakıldığında, Arap ülkelerindeki diktatörlerin meşruiyet sorunları, ülkesel ve bölgesel problemlere çözüm bulmakta zorlanmaları ya da halklar için ciddi sorun teşkil eden sorunlara kayıtsız kalmaları, bölgesel ve küresel sorunlarda mütemadiyen Batı (ve dolayısıyla İsrail) ile iş birliği halinde olmaları İran'ın bölgede daha kabul edilebilir bir ülke olmasını sağlamıştır. Sonuçta İran Suriye ile ittifak ilişkilerini kullanarak ve Hizbullah aracılığıyla Lübnan'ı etki altına alarak bölgede bir nüfuz alanı oluşturmuştur. ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından bu ülkede Şii yönetimlerin iş başına gelmesi ile birlikte İran'ın etki alanı Ürdün Kralı Abdullah'ın 2004 yılında ilke kez dile getirdiği şekliyle bölgede bir 'Şii Hilali'nin (Black, 2007) ortaya çıkmasına neden olmuştur.

ABD'nin Irak işgalini İran'a gümüş tepsi içinde sunulmuş fırsat olarak değerlendiren Suudiler Filistin'de 2006 seçimlerini İran ile iyi ilişkiler içindeki Hamas'ın kazanmasını ve Lübnan'da Hizbullah'ın İsrail karşısında kazandığı zaferi İran lehine gelişmeler olarak yorumlamış ve İran'ı kafası derhal kesilmesi gereken bir yılan olarak değerlendirmeye başlamışlardır (Colvin, 2010).

“Arap Baharı”: İlişkilerin Daha da Karmaşıklaşması

2000’li yıllardan itibaren İran, Suriye ve Lübnan ilişkileri güçlenmiş ve İran Hamas ve Hizbullah gibi devlet dışı silahlı örgütlerle ilişkilerini daha da geliştirmiştir (Wehrey ve diğerleri, 2009: xii) Dolayısıyla, Şii-Sünni ayrımı bölgede jeopolitik manevraların bir aracı olarak bazen daha güçlü bir şekilde, bazen ise düşük vurgulu olarak kullanılan bir araç haline gelmiştir. Demokrasi söylemi altında Irak’ı işgal eden ABD’nin politikaları da bu aracın görünürlüğünü artırmış ve etkisinin sadece Irak’ta değil tüm bölge ülkelerinde derinden hissedilmesine neden olmuştur. İran–Suudi Arabistan ilişkileri bölgede ağırlaşan mezhep ayrılığı söyleminin ağır etkisi altındayken gerçekleşen “Arap Baharı” nedeniyle ortaya çıkan yeni durum ise taraflar arasındaki gerilimi daha da yükseltmiştir.

Mısır, Tunus ve Libya’daki yerleşik diktatörlüklerin sona ermesi bölgedeki güç dengelerini bir kez daha değiştirmiştir. Uzun süredir siyasi reform beklemekten usanan bölge halklarının kurulu düzene isyan etmeleri kendi ülkesindeki demokratik talepleri baskı altına almak için öteden beri uğraş vermekte olan İran’ı tedirgin etmiştir. Ama “Arap Baharı” asıl olarak çoktandır işsizlik ve siyasi temsil sorunları ile baş etmekte güçlük çeken ve halkın demokratik taleplerle monarşi rejimine son vermesinden çekinen Suudi Arabistan için büyük bir tehdit teşkil etmiştir.

‘Arap Baharı’ İran için bölgesel manzarayı daha karmaşık hale getirmiştir. Çünkü İran bir taraftan halk hareketleri ile Arap ülkelerinin Batı ile ilişkilerinin sorunlu hale geleceği beklentisine girmiş, diğer taraftan ise bu hareketlerin zaten güçlkle bastırmakta olduğu İran halkına da sirayet etmesinden çekinmiştir. Bu noktada, Suriye’de ‘Arap Baharı’nın başlaması İran için pek çok nedenden dolayı önemli olmuştur. Her şeyden önce, Suriye’de yaşanması muhtemel bir rejim değişikliği iki açıdan İran için tehlike çanlarının çalması anlamına gelmekteydi:

Öncelikle Suriye’de oluşacak yeni rejim muhtemelen İran için artık bir müttefik olmayacak ve İran bölgedeki etki alanının çok önemli bir halkasını kaybetmiş olacaktı. Diğer yandan Irak üzerinden kapı komşusu olduğu otoriter ülke Suriye’de bir devrim yaşanması İran iç politikası açısından herhangi bir Arap ülkesinde yaşanan devrimlerden farklı anlamlar içerecekti. İran kendi halk hareketlerini yerleşik devlet geleneği ve güçlü ordusu ile baskı altında tutmaktaydı. Halk hareketleri ile çalkalanan Arap

lkeleri arasında bu bakımdan İran'a en fazla benzeyen lke Suriye idi. Suriye'de otoriter rejimin halk hareketleri ile devrilmesi İran muhalifleri için de umut vaat edici ve yn gösterici olabilirdi. Dolayısıyla, bu ülkedeki hareketliliğin burada bastırılması ve Irak zerinden İran'a sıçramasına izin verilmemesi gerekiyordu. Daha geniş anlamda benzer kaygıları bulunan ve dolayısıyla çıkarları İran ile benzeşen Rusya ve Çin'in de desteğini alan İran Suriye'deki Beşar Esed rejimini var gücü ile desteklemiştir. Bu durumda İran'ın Mısır, Tunus ve Libya gibi devrim deneyimi yaşamakta olan ülkelerdeki yönetimler ile ilişkileri daha da karmaşıklaşmıştır.

Öte yandan Suudi Arabistan'ın Bahreyn'deki şiilere karşı Sünni yönetimi desteklemesi İran'ın Suudi Arabistan aleyhine insan hakları, dini mekânların iyi korunamaması vb konularda öteden beri yürüttüğü kampanyalarını güçlendirmesine yaramıştır (Bronson, 2011). Ne var ki, bu ilk bakışta sanıldığı kadar İran lehine bir durum değildir. Çünkü İran bölgeye karşı kullandığı söylemde kendini mezhepler ve etnik bağlılıklar ötesi bir yapı olarak sunmuştur. Dolayısıyla, Suriye, Irak, Suudi Arabistan, Bahreyn ve Yemen gibi ülkelerde görülen şii-Sünni gerilimi ilk bakışta şiiler üzerinden İran'ın elini güçlendiriyor gözükse de, bölge geneline bakıldığında, özellikle Filistin sorunu bağlamında ve İran-Mısır ilişkileri gibi konularda İran'ın bölgesel imajına, özellikle geniş halk kitleleri nezdinde, ciddi bir darbe anlamına gelmektedir.

Suudi Arabistan açısından bakıldığında ise son dönemdeki gerilimler İran'ın, özellikle muhtemel bir nükleer anlaşma sonrasında genelde Batı, zelde ABD ile İran arasında bir yakınlaşma halinde, bölgedeki güç dengelerini tümüyle kontrol edebileceği yönündeki kaygılarla ilgilidir. şii-Sünni gerilimi bu yapısal gerilimde araçsal niteliktedir. İran'ın şiiliği ya da bölgedeki diğer kimlikleri bölgesel güç dengelerini değiştirme amacıyla kullanabileceği yönündeki kaygılar yanında muhtemel bir İran-Batı yakınlaşması Suudi Arabistan'da şii nefretini ve dolayısıyla bu ülkenin Batı ile ilişkilerinin şizofrenik niteliğini derinleştirmektedir. Bir yanda bölgesel kimliklerin getirdiği düşmanlıklar ve zoraki dostluklar, diğer yanda kendi askeri ve ekonomik güvenliğini sağlama konusunda Batı'ya muhtaç kalması Suudi Arabistan dış politikasını daha da n görülemez hale getirmektedir. Suudi Arabistan Suriye'de İran düşmanlığına dayalı olarak muhalif güçleri Batı'nın desteği çekilmiş olmasına rağmen desteklemeyi srdrmştir, Yemen'de ise Suudi Arabistan mevcut hükümeti, İran ise kendi taraftarı olarak gördüğü isyancıları desteklemiştir.

Suriye sorunu Körfez ülkeleri ve İran arasındaki ayrışmayı derinleştirmiştir. Arap Baharı sırasında İran Tunus ve Mısır'daki ayaklanmaları desteklerken, Suudi Arabistan yönetimleri desteklemiş, Suriye'de ise bunun aksi gerçekleşmiştir. İran Kuzey Afrika'daki ayaklanmaları destekleyerek bir yandan devrimci imajını yenilemeyi, diğer yandan yeni oluşacak rejimlerle daha yakın iş birliği geliştirmeyi amaçlamıştır. Suudi Arabistan ise ayaklanmaları kendi rejimine doğrudan bir tehdit olarak algılamıştır. Suriye'ye gelince İran 1979 devriminden sonra İsrail ve ABD'ye karşı oluşturduğu ilişkiler ağını koruma derdine düşerken, Suudi Arabistan kendi bölgesel politikaları için Sünni ağırlıklı muhalefet hareketini desteklemiştir. Aslında Arap Baharı bölge ile ilgili tüm bölgesel ve küresel aktörleri hazırlıksız yakalamış ve her aktör farklı ülkelerde farklı yaklaşımlar (çifte, ya da çoklu standart) benimsemiştir. Kısacası, Suudi Arabistan ve İran gibi bölgesel aktörlerin 'Arap Baharı'ndaki tutumları bariz çifte/çoklu standart örneği teşkil etmiştir.

'Arap Baharı' çerçevesinde Suudi Arabistan'ın Suriye ve Mısır politikalarının kendi iç politikalarına yansması derin olacaktır. Halk hareketlerinin başlangıcında rantıye devlet uygulamalarını radikal bir biçimde derinleştirerek, diğer bir ifade ile petro-dolarlarla meşruiyet satın alarak 'Arap Baharı'nın kendine sirayetini kısa vadede engelleyen Suudi Arabistan uzun vadede özellikle Mısır'a dönük uyguladığı politikaların iç siyasetine yansması nedeniyle siyasi meşruiyet bağlamında ciddi sorunlarla karşılaşması kaçınılmazdır.

Bu ortamda İran dış politikasının sertlik yanlısı muhafazakârlar tarafından kontrol edilmekte oluşu Suriye benzeri sorunlarda Suudi Arabistan ile İran politikalarının sürekli ayrışmasına neden olmaktadır.

Körfez'deki küçük ülkeler İran'ı bölgesel güç dengelerini kendi lehine nihai olarak değiştirmeyi amaçlayan ve sürekli olarak bölgede hegemonya kurmak için çalışan bir ülke olarak görmektedirler. İran bu haliyle bazen Körfez'deki küçük ülkeler için Suudi Arabistan'ı dengeleyebilecek önemli bir unsur olarak görülmektedir. Ne var ki, 1980'li yıllardan itibaren dış politikalarını KİK çerçevesinde Suudi Arabistan ile bütünleştirmiş olan küçük Körfez ülkeleri İran karşıtı tutumlarını devam ettirmektedirler.

Çoğu İranlı yetkili zaman zaman Batı'yı ve Körfez ülkelerini IŞİD gibi militan gurupları desteklemekle suçlarsa da, son kriz ortamının

ABD ve İran için ortak düşmanları ve tehditleri artırdığını, bölgesel ortak çıkar alanını genişlettiğini ve ilişkilerin geliştirilmesi için önemli fırsatlar oluşturduğunu ileri süren İranlı yetkililerin sayısı artmaktadır. İran dış politikası son kertede dini lider tarafından belirlenmektedir ama Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani göreve geldiğinden bu yana ABD'ye karşı daha uzlaşmacı bir dil kullanmaktadır. ABD'nin Katar ve Suudi Arabistan gibi geleneksel ABD müttefiki bölge ülkeleri Sünni militanları desteklerken, Irak ve Suriye'deki son durum İran ile ABD arasında, duruma bağlı ittifak ilişkilerinin gelişmesi için uygun bir ortam oluşturmaktadır. Ne var ki, 2001'de Taliban'a karşı Afganistan'da ABD'ye sağladığı desteğin ardından henüz birkaç ay geçmeden İran'ın Saddam ve Kuzey Kore ile birlikte 'Şer Eksenini' üyesi olarak anılması İran'ı bu kez temkinli davranmaya zorlamaktadır. Öte yandan, 1979 Devriminden bu yana 'Büyük Şeytan' olarak nitelediği ABD ile aynı resmin içinde yer alma ve İsrail ile sorunlu ve büyük çoğunluğu Sünni olan, 30 yıldır ortak mücadele yürüttüğü aktörler karşısında imaj kaybı yaşama gibi kaygılar İran'ın içinde bulunduğu ikilemi derinleştirmektedir.

Son dönemde IŞİD'in Suriye ve Irak'ta kaydettiği ilerlemeler İran ve ABD'nin bölge politikalarının yakınlaşmasına neden olmuş, bir ABD-İran iş birliğinden söz edilmeye başlanmıştır ama İran ve ABD bölgedeki Sünni militanları durdurma konusunda henüz ortak bir strateji üretememiştir. İran kriz öncesi statükoyu geri getirmek istemektedir. Ne var ki, Sünnilerin, Şiiilerin ve ABD'nin aynı anda benimseyebileceği bir yönetimin ortaya çıkması ihtimali oldukça düşüktür.

IŞİD'in Irak'ta ilerlemeye başladığı süreçte İran bu ülke ile ilgili politikalarını revize edebileceğine dair işaretler vermeye başlamıştır. Nitekim İran dini lideri Ayetullah Ali Hamaney'e yakın bir üst düzey bürokrat "İran için dini ayrımlar önemli değildir; esas olan İran ulusunun çıkarlarıdır. Şu âna dek Mâlikî'yi destekledik, ama kapsamlı bir hükümet kurmayı başaramadı ve Irak'ı kaosa sürükledi, artık desteğimiz koşullu ve sınırlı olacak" (Hafezi, 2014) şeklinde demeç vermiştir.

Irak ise İran, ABD, Suudi Arabistan, Türkiye gibi bölgesel ve küresel güçlerin etkisi altında dağılmak üzere olan, tek başına hareket etme kabiliyetini ve kendi geleceği ile ilgili karar verme gücünü kaybetmiş *savruk bir ülke* görüntüsü arz etmektedir.

Türkiye bir yandan bölgede halkların ihmal edilmesini öncelikle kendi demokrasisi ve iç politikası açısından çok ciddi sakıncalar içerdiğine inanmaktadır. Bu nedenle, mevcut yönetimlerden ziyade, geniş kitleleri temsil ettiğine inandığı kesimlere çeşitli şekillerde destek sağlamaktadır. Diğer yandan, uluslararası güçlerin olaylardan önceki pozisyonlarının, politikalarının ve verdikleri sözlerin hızla değişmesi karşısında uyum sağlamakta ve yeni politikalar belirlemekte zorlanmaktadır.

Irak ve Suriye’de yaşananlar bölgesel ve küresel aktörlerin bölge ile ilgili politikalarını gözden geçirmelerini zorunlu hale getirmiştir. Özellikle İran, Suudi Arabistan ve Türkiye arasında yeni bir anlayış birliği geliştirilemediği takdirde bölgedeki istikrarsızlığın derinleşmesi ve bölgede dış güç müdahalesinin artması nedeniyle üç ülkenin de telafi edilemez zararlarla karşılaşması kaçınılmaz gözükmektedir.

“Nükleer İran” Sorunu ve Suudi Arabistan – İran İlişkilerinin Geleceği

İran’ın nükleer faaliyetleri bölgesel ve küresel düzeyde ciddi tepkilere neden olmuş ve Suudi Arabistan – İran ilişkilerini derinden ve olumsuz yönde etkilemiştir. İran ile Suudi Arabistan arasında yukardaki söz ettiğimiz nedenlerden kaynaklanan güven eksikliği göz önünde bulundurulduğunda, İran’ın tartışmalı nükleer programı bölgedeki istikrarsızlığı derinleştiren ve silahlanma yarışını tetikleyen bir etki göstermiştir. İran ile Körfez Ülkeleri arasında yaşanan bu gerilimin tırmanması ise dış güçlerin, kendi çıkarlarını güvence altına alma bahanesiyle, bölgeye müdahale olasılığını ciddi oranda artırmaktadır. Körfez İş birliği Konseyi (KİK) üyesi ülkelerin kendi aralarındaki ufak tefek anlaşmazlıklar ve dış politikalarında koordinasyona gidememiş olmaları da İran ile Körfez ülkeleri ilişkilerinin daha da kötüleşmesine neden olmaktadır.

Körfez ülkeleri, özellikle de Suudi Arabistan, İran’ın nükleer faaliyetlerini tümüyle durdurması yönünde politika geliştirmişlerdir (Fabian, 2013). Dolayısıyla muhtemel bir İran-Batı nükleer anlaşması nedeniyle İran’a uygulanan ambargonun kaldırılması ve izleyen süreçte bu ülkenin bölgesel hegemonia dönüşmesi ihtimali Körfez ülkelerini kaygılandırmaktadır. Ne var ki, ne Batı’nın ne de Rusya, Çin ve Hindistan gibi küresel oyuncuların Körfez’in herhangi bir bölgesel güç tarafından

kontrol edilmesine izin vermeleri uzak bir olasılıktır. Çünkü böylesi bir durum sadece küresel enerji arz güvenliği için değil, aynı zamanda mevcut küresel ekonomi ve uluslararası ilişkiler için ciddi tehlike anlamına gelecektir. Örneğin, enerji ticaretinin Dolar dışı para birimleri aracılığıyla ya da takas yoluyla gerçekleştirilmeye başlaması Doların küresel rezerv para özelliğini tehdit etmektedir.

Öte yandan doğal kaynakları, insan kaynakları ve jeopolitik kaynakları ile kendi içinde bir bütünlük oluşturan ve Körfez bölgesinde istikrarın sağlanması, ekonomik ilişkilerin normalleşmesi ve bir tür bölgesel entegrasyona gidilmesi bu bölgede küresel güç dengelerini bütünüyle sarsacak denli ciddi bir güç yoğunlaşmasına neden olabilecektir. Dolayısıyla İran, Irak ya da Suudi Arabistan gibi herhangi bir bölge ülkesinin ya da ülkeler gurubunun bölgesel hegemonya kurmasına ve dolayısıyla küresel ekonomi ve siyasette etkili olmasına izin verilmeyecektir. Dünya enerji kaynaklarının merkezi konumundaki Körfez'e mücavir bölgelerde yer alan Pakistan, Mısır ve Türkiye gibi insan kaynağı ve know-how zengini ülkelerin Körfez'deki enerji zengini ülkelerle yakın ilişkiler geliştirmesi ise mevcut küresel düzen için daha büyük bir tehdit anlamına gelmektedir.

İran – Batı nükleer anlaşmasının başarılı olması halinde Ortadoğu'da siyasi istikrar sağlanacağı ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin normalleşeceği yönünde yorumlar yapılmaktadır (Ehtisham, 2013). Böylesi bir istikrar ortamının sağlanması da ancak bölgede küresel güçlerin çıkarları ile uyumlu bir dengenin sağlanması ile mümkündür. Aksi takdirde, dış güçlerin bölgeye açık ya da örtülü en küçük bir müdahalesi istikrar ortamının bozulması için yeterli olacaktır.

İran'ın bölgesel ve küresel ekonomik engelleri aşmada Suudi Arabistan'a ihtiyaç duyması, buna karşılık Suudi Arabistan'ın İran nükleer faaliyetleri karşısındaki çekinceleri iki ülke ilişkilerinin belirsiz ve karmaşık niteliğini sürdürmesine neden olmakta ve bölgedeki istikrarsızlığı daha da derinleştirmektedir. İki ülke arasında açık ya da örtülü bir uzlaşma sağlanmadıkça, örneğin İran Körfez ülkelerine nükleer faaliyetleri konusunda, Körfez ülkeleri de Batı ile olan bağlantılarını İran aleyhine kullanmayacaklarına dair tatmin edici güvenceler vermedikçe iki ülke ilişkileri kadar bölgeye istikrarın geleceğini düşünmek sadece bir hayalden ibaret kalacaktır.

İran-Batı nükleer müzakereleri sürecinin nitelikleri ve kat ettiği aşama göz önünde bulundurulduğunda, İran'ı rejim tipi ya da mevcut rejim içerisindeki hangi siyasi eğilim yönetirse yönetsin nükleer zenginleştirme programından vaz geçmeye cüret edemeyecektir. Çünkü uluslararası alanda rejim meşruiyeti sorunu yaşamakta olan İran, nükleer programı sayesinde küresel nükleer güçlerle, nükleer silaha henüz sahip olmamışken bile, müzakere masasına oturmayı başarmış bir ülkedir. Böylesi bir kazanımdan vaz geçmek herhangi bir İranlı siyasi aktörün göze alabileceği bir fedakârlık değildir.

Öte yandan İran'ın uluslararası yaptırımlara dayanma imkânı da her geçen gün azalmaktadır. Bu da İran'ı komşu ülkeler, örneğin Pakistan, Türkiye ve Suudi Arabistan ile alışılmışın dışında ilişkiler ağı geliştirmesine neden olabilecektir. İran ile Pakistan'ın Şii-Sünni ve Afganistan politikaları tümüyle ayrışmasına rağmen, nükleer programları ve bazı diğer bölgesel sorunların çözümü çerçevesinde yakın ilişkiler geliştirme sürecindedirler. İran'a uygulanan ekonomik ambargo bu ülkenin sadece Pakistan ile değil aynı zamanda Türkiye ve hatta Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirme arayışına girmesine neden olmuştur. İran'a dönük Batı baskısının devamı bölgesel politikaların uzun vadede Batı kontrolü dışına çıkabileceği; Çin, Rusya ve Hindistan gibi küresel oyuncuların da bölge politikalarını gözden geçirmeye itebileceği yönündeki kaygılar Batılı ülkeleri İran ile barışçıl bir orta yol bulma arayışına itmiştir.

Batı ile İran arasında yürütülen müzakereler İran'daki şahinleri cesaretlendirmekte ve geri çekilen ABD karşısında onları zafer psikolojisine sokmaktadır. Bu durum İran'ın bölgede daha tavizsiz bir tutum takınmasına, diğer aktörlerin gücendirilmesine ve müzakerelerin çıkmaza girmesine neden olmaktadır. Kısa vadede İran bu tavizsiz tutumundan bir takım getiriler elde edebilirse de, uzun vadede bölgede daha itici bir ülkeye dönüşmesi ve yalnızlaşması kaçınılmazdır.

Göz önünde bulundurulması gereken bir nokta da şudur: İran – Batı nükleer anlaşması ile birlikte Suudi – İran ilişkilerinde iyileşme emareleri belirmiştir. Bu da iki taraf ilişkilerinde büyük güç etkisinin ne denli ağır olduğunu ortaya koymaktadır. ABD'nin İran nükleer programına karşı politikalarının yumuşaması ve Körfez'deki küçük ülkelerin de buna olumlu yaklaşması Suudi Arabistan'ın İran'a yaklaşımının da değişmesine neden olabilecektir. Öte yandan, ortak düşman İran'ın izolasyondan

kurtulma çabalarının sonuç vermesi ve Körfez ülkeleri ile İran arasında ilişkilerin gelişmesi Körfez ülkeleri arasındaki bütünlüğün bozulmasına neden olabilecektir.

Sonuç

İran – Suudi Arabistan İlişkileri genel hatları ile küresel ve bölgesel güç dengesi hesapları ile iç politik faktörlerin etkileşimi çerçevesinde belirlenmektedir. Etnik ve mezhepsel kimlikler ise gerek iç politikada gerekse dış politikada çoğu zaman bir araç, bazen de bir amaç işlevi görmektedir.

Güç dengesi arayışında bölgesel-yerel özgün çıkarları gerçekleştirme arayışı ciddi etkiye sahiptir ama bölgesel güç dengeleri daha ziyade küresel güçler tarafından belirlenmektedir. İran ve Suudi Arabistan Şii ve Sünni kimlikleri Lübnan, Suriye ve Irak gibi ülkelerdeki çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanmaktadırlar. Ancak bölgesel çıkarlar ve kimlikler son kertede *küresel çıkarları gerçekleştirme* amacına hizmet eden faktörler konumundadır.

Körfez bölgesi ABD'nin küresel askeri, siyasi ve ekonomik hegemonyası için hayati öneme sahiptir. Nitekim ABD, Irak işgalinde görüldüğü üzere, bölgede doğrudan bir bölgesel oyuncu gibi davranmaktadır. Bu nedenle ABD ile birlikte diğer küresel aktörlerin bölgesel çıkarlarını göz ardı eden politikaların başarı şansı çok düşüktür.

Bölge ülkeleri arasındaki çekişmelerden en fazla zarar görenler bölge ülkeleri yönetimleri ve halklarıdır. Dolayısıyla, büyük güç müdahalelerinin asgariye indirilip bölgesel iş birliği ve etkileşimin mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması bölge ülkeleri çıkarları açısından kaçınılmaz bir gerekliliktir. Özgün politikalar ve projeksiyonlar geliştirilmedikçe bölgenin istikrara kavuşması imkânsızdır. Bunun gerçekleşmesi ise tüm bölgesel aktörlerin onayına ve katılımına sahip meşru girişimlerin önünün açılmasına bağlıdır. Siyasi süreçlerin dışına itilen kitleler ya da siyasi aktörler aslında dış güçlerin doğal müttefiki olmak zorunda bırakılan kesimlerdir. Dış güçler müdahil olduklarında ise doğal olarak kendi çıkarlarını önelemede, ayrılıkların derinleşmesine ve kalıcı hale gelmesine neden olmaktadır.

İran ve Suudi Arabistan'ın iç ve dış politikada istikrarlı bir ülke görünümü kazanabilmeleri için yapmaları gereken şey bölgeye dönük politikalarını 'yerel' çözüm unsurlarına ve yöntemlerine dayalı olarak düzenlemeleri ve daha sonra iç politikaları ile bölgesel politikaları arasında anlamlı bağlar tesis etmeleridir. Ne var ki, küresel ve bölgesel güç dengeleri ve bölge dışı unsurların bölge politikaları göz önüne alındığında bunun gerçekleşmesi en azından kısa vadede mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla önümüzdeki dönemde İran ve Suudi Arabistan'ın güç elde etme ve istikrar sağlama çabaları arasında bir denge arayışı şeklinde devam etmesi beklenmelidir.

Kaynakça

- Amiri, Reza, Ku Samsu, and Hassan Fereidouni (2011): "The Hajj and Iran's Foreign Policy towards Saudi Arabia," *Journal of Asian and African Studies*, Vol. 46, no. 6. s. 678-690.
- Black, Ian (2007): "Fear of a Shia Moon", *the Guardian*, (online) <http://www.theguardian.com/world/2007/jan/26/worlddispatch.ianblack>, 21/12/2013.
- Bronson, Rachel, (2011): "Saudi Arabia's Intervention in Bahrain: Necessary Evil or Strategic Blunder?", *Eurasia Review*, (çevrimiçi), <http://www.eurasiareview.com/20032011-saudi-arabias-intervention-in-bahrain-necessary-evil-or-strategic-blunder-analysis/>, 05/07/2014.
- Chubin, Shahram, (2009): "Iran's Power in Context," *Survival: Global Politics and Strategy*, 51, no. 1 (February – March 2009), p. 165-190.
- Ehtisham, Hasan (2013): "Whimsical Geneva Deal", *Eurasia Review*, (çevrimiçi) <http://www.eurasiareview.com/30112013-whimsical-geneva-deal-oped/>, 04/07/2014.
- El-Beyan El-İmârâtiyye, BAE gazetesi, (2012): "El Mıntkat Tetesellehu" [Bölge Silahlanıyor] 25 Şubat 2012, (çevrimiçi) <http://www.albayan.ae/>, 20/05/2014.
- Fabian, K. P., (2013): "The US-Iran Deal and the Outcome", *Eurasia Review*, November 30, 2013, (çevrimiçi) <http://www.eurasiareview.com/30112013-us-iran-deal-outcome-analysis/>, 04/07/2014.
- Furtig, Henner (2007): "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy," *Middle East Journal*, Vol. 61, no. 4 (Fall 2007), p. 627-640.
- Hafezi, Parisa, (2014): "Iran Wrestles with Tough Choices in Iraq", *Alarabiya News*, 30 June 2014, (çevrimiçi) <http://english.alarabiya.net/en/perspective/analysis/2014/06/30/Iran-wrestles-with-tough-choices-in-Iraq.html>, 06/07/2014.
- Heydarian, Richard Javad, (2010): "Iran-Saudi Relations: Rising Tensions and Growing Rivalry," *Foreign Policy in Focus*, 6 August 2010,

(çevrimiçi) http://www.fpif.org/articles/iran-saudi_relations_rising_tensions_and_growing_rivalry, 14/04/2014.

Kechichian, Joseph A., (1999): “Trends in Saudi National Security,” *Middle East Journal*, Vol. 53, no. 2 (Spring 1999), p. 232-253.

Okruhlik, Gwenn (2003): “Saudi Arabian-Iranian Relations: External Rapprochement and Internal Consolidation,” *Middle East Policy*, Vol. 10, no. 2 (Summer 2003), p.113-125.

Colvin, Ross, (2010): ““Cut off head of snake” Saudis told U.S. on Iran”, Nov. 29, 2010, (çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/us-wikileaks-iran-saudis-idUSTRE6AS02B20101129>. 21/04/2014.

The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf (GCC resmi web sayfası), “Foundations and Objectives”, <http://www.gccsg.org/eng/index895b.html?action=Sec-Show&ID=3>, 03/03/2014.

Wehrey, Frederic, Theodore W. Karasik, Alireza Nader, Jeremy J. Ghez, Lydia Hansell and Robert A. Guffey (2009): “Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation, and Implications for U.S. Policy”, RAND Corporation Report, (Çevrimiçi) http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2009/RAND_MG840.pdf, 14/04/2014.